

**N.M. Quchqorova,
I.R. Avazmetova,
D.U. Ikramova**

BOLALARNI TABIAT BILAN TANISHTIRISH

74.102.144 Ya-4

107a

Q-53

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV TA‘LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

URGANCH DAVLAT UNIVERSITETI

**Quchqorova Nargiza Mamajonovna
Avazmetova Intizor Rajapboyevna
Ikramova Dono Ulug‘bek qizi**

BOLALARNI TABIAT BILAN TANISHTIRISH

DARSLIK

Bilim sohasi: 100000-Ta‘lim
Ta‘lim sohasi: 110000-Ta‘lim
Ta‘lim yo‘nalishi: 60110200- Maktabgacha ta‘lim

**“BOOKMANY PRINT”
TOSHKENT – 2023**

UO'K: 372.362

KBK: 74.102.144

Q 53

Quchqorova N.M., Avazmetova I.R., Ikramova D.U.

Bolalarni tabiat bilan tanishtirish [Matn] : darslik / N.M. Quchqorova, I.R. Avazmetova, D.U. Ikramova. – Toshkent: Bookmany print, 2023. – 214 b.

Mazkur darslik 60110200 - Maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabalarini Bolalarni tabiat bilan tanishtirish fani mavzularini o'rganishlari uchun mo'ljallangan.

Darslikda maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tarbiyalanuvchilar bilan olib boriladigan "Bolalarni tabiat bilan tanishtirish" mashg'ulotlari qay tarzda olib borilishi borasidagi muhokamalar o'z aksini topgan.

Maktabgacha ta'lim yo'nalishi bakalavrlari, bo'lg'usi tarbiyachilar va maktabgacha ta'lim tashkilotida pedagogik faoliyat yurituvchi kadrlar samaradorlikka erishish uchun darslikdagi ma'lumotlardan ijodiy foydalanishlarini tavsiya qilamiz.

Mualliflar:

Quchqorova Nargiza Mamajonovna - Urganch davlat universiteti "Maktabgacha ta'lim metodikasi" kafedrasida dotsenti, Pedagogika fanlari doktori (DSc)

Avazmetova Intizor Rajapboyevna - Urganch davlat universiteti "Biologiya" kafedrasida katta o'qituvchisi, biologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Ikramova Dono Ulug'bek qizi - Urganch Ranch texnologiya universiteti "Pedagogika va filologiya" kafedrasida o'qituvchisi.

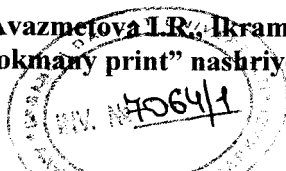
Taqrizchilar:

A.Xudayberganov - Urganch davlat universiteti, Pedagogika fakulteti dekani, dotsent

S.Sharifzoda - Urganch davlat Pedagogika instituti (PhD) dotsenti v.b.

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2023-yil 25-avgustdagi 391-sonli buyrug'iga asosan nashrga tavsiya etilgan. (Guvohnoma raqami № 391002)

© Quchqorova N.M., Avazmetova I.R., Ikramova D.U.
ISBN 978-9910-9900-5-2 © "Bookmany print" nashriyoti, 2023.

KIRISH

Kelajak avlodni zamonamizning yetuk kishilari qilib tarbiyalash hayotimiz, davrimizning shu kungi eng dolzarb masalalaridan biridir. Bu borada bolalarni tabiat bilan tanishtirish muhim rol o'ynaydi.

Tabiat – bitmas tuganmas xazina. Uning jonli va jonsiz tabiati, turli-tuman o'simliklar dunyosi, hayvonot olami yosh qalbning to'g'ri o'sib, shakllanishida, tabiatda bo'ladigan voqea- hodisalarning sir-asrorini o'rganib voyaga yetishida katta manba bo'lib xizmat qiladi. Bola qiziquvchan bo'ladi. U atrofdagi, MTT hovlisidagi rang - barang gullarni, sharqirab oqayotgan suvlarni, guldand-gulga qo'nib uchayotgan kapalaklarni, betinim sayrayotgan qushlarni ko'rib quv Naydi, yayraydi. Bola ongining o'sishida, jonli va jonsiz tabiatga bo'lgan qiziqishini ortishida tevarak - atrofdagi tabiatning roli beqiyos kattadir.

Bolalarni, tabiat bizga in'om etgan ana shu go'zal manzaralari bilan tanishtirib borishimiz, tabiatning har bir giyohi, har bir hayvonotining insonlar uchun, tabiat uchun naqadar katta ahamiyatga ega ekanligini aytib, o'rgatib borishimiz, ma'naviy oziqlantirishimiz kerak.

Bolalarni tabiat bilan tanishtirishdan maqsad yosh avlodni ona vatanimizni sevishga, uning o'simliklari, hayvonot olamini asrash, saqlash, ko'paytirish ruhida tarbiyalashdan iboratdir.

Buning uchun bolalarni tabiat bilan tanishtirish ishlarini maktabgacha ta'lim yoshidan boshlamoq kerak.

Shunga ko'ra MTT larida ishlayotgan tarbiyachilar oldidagi eng muhim vazifalardan biri bolalarni tabiatning go'zalliklarini ko'ra bilish, uni sevish, tabiatda yuz beradigan voqea - hodisalar haqida to'g'ri tushunchaga ega bo'lish, tabiat yaratgan boyliklardan oqilona foydalanish ruhida tarbiyalashdan iborat bo'lmog'i lozim.

Maktabgacha ta'lim tashkilotida bolalarni tabiat bilan tanishtirish ishining mazmuni yoritilib, tabiatdagi mehnatning bilim, malaka, va ko'nikmalarini shakllantirish yo'nalishlari belgilab berilgan. Bu talablar bolalarni birinchi navbatda ularning o'zlariga qadrdon bo'lgan ular tug'ilib o'sgan o'lkalarning tabiati bilan tanishtirilgandagina bajarilishi mumkin, chunki maktabgacha

yoshdagi bolaning bilimini shakllantirish uni o‘rab olgan borliq bilan bevosita munosabatda bo‘lishi jarayonida amalga oshiriladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar bir vaqtning o‘zida aqliy hamda amaliy harakatlarni farqlay bilishi, kuzatish, mehnat malakalarini egallab olishlari ularni bilimlarni muvaffaqiyatli egallab olishlarining asosiy shartidir.

I. MA'RUZA MASHG'ULOTI MAVZULARI

I BOB. "BOLALARNI TABIAT BILAN TANISHTIRISH" FANINING NAZARIY ASOSLARI

1-MAVZU: MAKTABGACHA TA'LIMDA BOLALARNI TABIAT BILAN TANISHTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI VA TABIAT HAQIDA TUSHUNCHA

Reja:

1. Bolalarni tabiat bilan tanishtirish fanining maqsad va vazifalari

2. Bolalarni tarbiyalashda tabiatning ahamiyati

3. Tabiat, inson va jamiyat haqida tushuncha

i **Tayanch soʻz va iboralar:** tabiat, inson, ilk qadam, jonsiz va jonli tabiat, jamiyat, aqliy rivojlantirish, axloqiy rivojlantirish, estetik rivojlantirish, jismoniy rivojlantirish, oʻsimliklar dunyosi, hayvonot olami, mikroorganizmlar, atrof-muhit, geografik muhit, texnogen muhit.

Bolalarni tabiat bilan tanishtirish fanining maqsad va vazifalari. Fanning asosiy maqsadi bolalarni tabiat bilan tanishtirish orqali jonli va jonsiz obyektlar haqida toʻliq maʼlumot berish, maktabgacha taʼlim tashkilotlarida va oilada bolalarni tabiat bilan tanishtirish maqsadida oʻtkaziladigan metod va shakllarni oʻrganish, "Ilk qadam" davlat oʻquv dasturining tayanch yoʻllarini bilib olishga yordam berish.

Fanning vazifasi - maktabgacha tarbiya yoshida bolalarni tabiat bilan tanishtirish jarayonida ularga taʼlim-tarbiya berish vazifalarini amalga oshirish, bolalarda tabiat hodisalari, oʻsimlik, hayvon hamda insonga boʻlgan muhabbat haqidagi tushuncha va tasavvurlarni kengaytirish, oddiy koʻnikmalarini hosil qilish, soʻz boyligini oshirish va yangi tushunchalarni hosil qilishdan iborat.

Tabiat – bu organik (tirik) va noorganik (notirik) dunyoni oʻzida qamrab olgan bir butun olam, tabiat – gʻoyat xilma-xil shakllari, tarkibiy qismlari bilan insoniyatni qurshab turgan organik va anorganik olamlar, oʻsimlik va hayvonot dunyosi. Insoniyat esa

undan paydo bo'lib, ajralib chiqqan mavjudotdir. Shu bois uning bir mohiyati tabiiy (biologik), ikkinchi mohiyati ijtimoiydir. Tabiat tushunchasi ko'proq keng va qisman tor ma'nolarda ishlatiladi. Keng ma'noda tabiat butun obyektiv borliq, real voqelik, turli-tuman ko'rinishlardagi olam. Tor ma'noda tabiat fan, asosan tabiiy fanlar tabiatshunoslik o'rganadigan obyektidir. Tabiatning adabiyotlarda ikki darajasi ajratib ko'rsatiladi: birlamchi va ikkilamchi. Bularning birinchisi insoniyatdan xoli, mustasno tarzda, sof tabiiy holda mavjud bo'lgan tabiatdir; ikkinchisi insoniyat ishtirokida hosil etilgan tabiiy ne'matlar - tuproq, suv havzalari va kanallar, daraxtzorlar, ekinzoru mevazorlar, aholi maskanlari - shahar, qishloq va boshqalar. Ma'lumki, tabiat insoniyat uchun bebaho qadriyatdir. Tabiat, tug'ilish, yashash, o'sish, faoliyat maydoni hisoblanadi. Inson tabiat bilan birga yashaydi, o'sadi, rivojlanadi. Insoniyat tabiatga ta'sir etibgina qolmasdan, unga bevosita bog'liq hamdir. Tabiatga bog'liq omillar texnika, iqtisodiy ekologik munosabatlarni ham belgilaydi. Ana shu holat kishilarning tabiat, atrof-muhitga bo'lgan munosabatlarni muvofiqlashtirish zarurligini taqozo etadi. Bolalarni ilk yoshidan hayvonot olami bilan tanishtirish orqali ularda mehr uyg'otish, jonsiz va jonli tabiatni muhofaza qilish ekologik tarbiyaning dastlabki elementlaridan biri sifatida tadqiq etilishi lozim bo'lgan muammodir. Ayniqsa, bu yo'nalish maxsus o'rganilmaganligi, hozirgi kunda esa davlat va jamiyatning barkamol shaxsga bo'lgan ehtiyojining kuchayganligi dolzarb ekanligidan dalolat beradi.

Maktabgacha yoshdagi bolarni tabiat bilan tanishtirish orqali estetik, aqliy, axloqiy jihatdan tarbiyalash, jismoniy rivojlantirish barcha zamonlarda ham o'ta dolzarb muammolardan hisoblangan. Tabiat bilan tanishish insonni ma'naviy kamolotga yetkazuvchi jarayon bo'lib, uni barcha salbiy xatolardan saqlaydi. Natijada, uning xulqiy go'zalligi ortadi. Shu sababdan ham tabiat bilan tanishtirish orqali ta'lim-tarbiya jarayoni uzoq tarixga ega. Shu nuqtai nazardan O'rta Osiyo xalqlari tabiatni muhofaza qilish sohasida boy an'anaga ega.

Bolalarni tarbiyalashda tabiatning ahamiyati. Bu bolaning o'sib tug'ilgan joyi haqidagi boshlang'ich bilimlarni bilishi, yer haqidagi asosiy bilimlarni kengaytirish va yerga bo'lgan

munosabatning aqliy, axloqiy, estetik, jismoniy tomondan rivojlantirishdan iborat. Tabiat – bitmas-tuganmas xazinadir. O‘simliklar dunyosi, hayvonot olami yosh qalbning to‘g‘ri o‘sib shakllanishida, tabiatda bo‘ladigan voqea-hodisalarning sir asrorini o‘rganib voyaga yetishida katta manba bo‘lib xizmat qiladi. Tabiatdagi narsalar ikki qismdan: jonsiz va jonli tabiatdan iboratdir. Jonsiz tabiatga yer, quyosh, yulduzlar, suv, havo, toshlar, tuproq, jonli tabiatga esa o‘simliklar, hayvonlar, mikroorganizmlar, insonlar kiradi. Jonsiz tabiat deyilishiga sabab ular oziqlanmaydi, o‘smaydi, ko‘paymaydi, rivojlanmaydi. Masalan, toshni olsak, unga suv ham, havo ham kerak emas.

Jonli tabiatga kiruvchilar esa oziqlanadilar, nafas oladilar, o‘sadilar va ko‘payadilar. Jonli tabiat vakillari o‘simlik, havo, suv, yorug‘lik, issiqlik va ozuqa bo‘lmasa yashay olmaydi. Jonli tabiatdagi barcha mavjudotlardan eng qudratlisi insondir. Inson fikrlaydi, mehnat qiladi, turli kashfiyotlar ixtiro qiladi. Tabiat insonni ma‘naviy boyitishning bitmas tuganmas manbaidir. Tabiat bilan inson o‘rtasidagi uyg‘unlikni ta‘minlashda ekologik ta‘lim-tarbiyaning roli nihoyatda katta. Ta‘lim tizimining barcha bosqichlarida amalga oshiriladigan uzluksiz ekologik ta‘lim va tarbiya insonning tabiatiga, qolaversa, o‘ziga nisbatan yangi munosabatlarning shakllanishini taqozo etadi. Bu o‘z navbatida barkamol insonning shakllanishida poydevor bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Tabiatga nisbatan muhabbat uyg‘otish ona Vatanga, uning tabiat yodgorliklari, tarixiy obidalari, xalqimizning an‘analariga hurmat ruhida tarbiyalashga, yuksak ma‘naviyatli shaxsning shakllanishiga olib keladi.

Tabiatni asrab avaylash ardoqlash insonning burchi ekanligi haqidagi ta‘limotlar Turoni Turkistondan yetishib chiqqan buyuk olimlarning ta‘limotlarida o‘z ifodasini topgan. Allomalar o‘z davrida tabiatdan foydalanish, ular bilan bog‘liq bo‘lgan voqea, hodisalar haqida boy ma‘lumotlarni yozib qoldirganlar. Tabiatga mehr, yuksak axloq-odobini tarbiyalash lozimligini o‘z asarida bayon etganlar.

Tabiat, inson va jamiyat haqida tushuncha. Tabiat - bizni o'rab olgan borliq, olam. Tabiat vaqt va fazoda cheksizdir, to'xtovsiz ravishda harakatda, rivojlanishda va o'zgarishda bo'ladi. Jamiyat ham tabiatning, moddiy olamning o'ziga xos bir bo'lagidir.

Tabiiy muhit - tabiiy jism va moddalarining, nimanidir yoki kimnidir o'rab turuvchi, uning hayotiy faoliyati kechadigan tabiiy sharoitlar mujassamligi. Geografik adabiyotlarda mazkur tushuncha, ko'pincha, geografik qobiqning inson va uning xo'jalik faoliyatini o'rab turgan qismiga nisbatan ishlatiladi.

Geografik muhit - jamiyatni o'rab turgan tabiiy sharoit; ijtimoiy ishlab chiqarishning muayyan tarixiy bosqichida tabiatning jamiyat bilan o'zaro ta'sirda bo'ladigan bir qismi. Geografik muhit jamiyat taraqqiyotining doimiy va zaruriy sharoitlaridan biri, u mehnat taqsimotiga va xo'jalik tarmoqlarining joylashishiga faol ta'sir etadi. O'z navbatida, jamiyat ham geografik muhitga ta'sir ko'rsatadi. Jamiyat rivojlanib borgan sari geografik muhit doirasi o'zgarib, kengayib boradi.

Texnogen muhit - aholini o'rab turgan atrof-muhitning bir qismi bo'lib, inson tomonidan yaratilgan obyektlar, jism va moddalar tushuniladi. Jamiyat rivojlanib borgan sari texnogen muhit takomillashib boradi.

Atrof-muhit – aholini o'rab turgan tabiiy va texnogen muhitni qamrab olgan yashash va mehnat qilish sharoiti. Jamiyat bilan tabiat o'rtasidagi ta'sir va munosabatlar makon va zamonda o'zgarib, xilma-xillashib boradi. Inson faoliyati maqsadga to'g'ri yo'naltirilgan bo'lsa, tabiatdan oqilona foydalanish shu joy, hudud, o'lkaning yashnashiga olib kelgan. Aks ta'sir esa, noqulay sharoitning kelib chiqishiga sabab bo'ladi. Insoniyat tarixi davomida uning tabiat bilan bo'lgan munosabati doim o'zgarib, murakkablashib borgan. Jamiyatning tabiatga ta'sirining ortib borishi va tabiatga munosabatining o'zgarib borishini besh bosqichga bo'lish mumkin.

Bolalarni tabiat bilan tanishtirishning ahamiyati. Tabiatga muhabbat – juda keng qamrovli va murakkab his-tuyg'udir. U yuksak ruhiy va aqliy qatlamlarni o'z ichiga oladigan murakkab bir butunlikni tashkil etadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda atrof-muhitga mas'uliyatli munosabatni shakllantirishga doir tadqiqot ishlarini olib borgan M.Umarovning fikricha, bu hissiyotni

tarbiyalashni bolalikning erta yoshidan boshlash muhim pedagogik ahamiyat kasb etadi. Har bir bolada o'zi yashab turgan mahalliy o'lka va O'zbekiston tabiatiga muhabbat bilan qarash, unga ko'ngil qo'yish ishtiyoqi o'sib boradi. Bolalikda tug'ilgan bu tuyg'u maktab yillarida rivojlanib, boyib boradi. Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib aytish mumkinki, maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni tabiat bilan tanishtirish - bu ularda tabiatga to'g'ri munosabatni tarbiyalash va hissiy tajribaga asoslangan, atrof - muhit haqidagi real bilimlarni anglashning ta'limiy vositasidir.

? Mavzu yuzasidan savollar:

1. Bolalarni tabiat bilan tanishtirish fanining maqsadini aytib bering.
2. Bolalarni tabiat bilan tanishtirish fanining vazifasini aytib bering.
3. Bolalarni tarbiyalashda tabiatning ahamiyati qanday.
3. Tabiat, inson va jamiyat o'rtasidagi bog'liqlik haqida aytib bering.

2-MAVZU: INSON RIVOJLANISHIDA TABIATNING ROLI HAQIDA QADIMGI QO'LYOZMALARDA YORITILISHI. SHARQ VA G'ARB OLIMLARINING TABIAT UNING INSON HAYOTIDAGI O'RNI HAQIDAGI QARASHLARI

Reja:

1. Sharq va G'arb olimlarining tabiat uning inson hayotidagi o'rni haqidagi qarashlari
2. Inson rivojlanishida tabiatning roli haqida qadimgi qo'lyozmalarda yoritilishi
3. So'nggi yillarda bolalarni tabiat bilan tanishtirish fanining istiqbollari

i **Tayanch so'z va iboralar:** tabiat, rivojlanish, tabiatning roli, qadimiy qo'lyozmalar, o'rta asrlar, ekologiya, o'simlik va hayvonot dunyosi, yer, matematika, geologiya, astronomiya, etnografiya, tibbiyot, tarixiy- huquqiy bilimlar, ilmiy-falsafiy, ilmiy asarlar.

Sharq va G'arb olimlarining tabiat uning inson hayotidagi o'rni haqidagi qarashlari. O'rta asrlarda O'rta Osiyoda yashab ijod etgan olimlardan Muhammad Muso al-Xorazmiy, Abu Nasr Farobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino va boshqalar tabiatshunoslik fanining rivojlanishiga katta hissa qo'shganlar. Ular hali ekologiya fani dunyoga kelmagan davrda tabiat va undagi muvozanat, o'simlik va hayvonot dunyosi, tabiatni e'zozlash haqida qimmatli fikrlar aytganlar.

Buyuk alloma **Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy** (783–850) risolaridan birida bunday deb yozadi: “Bilingki, daryoning ko'zlari yoshlansa, uning boshiga g'am, kulfat tushgan bo'ladi. Odamlar, daryodan mehringizni darig' tutmanglar!” Daryoning “yoshli ko'zlari” deganda Muhammad Muso al-Xorazmiy nimalarni ko'zda tutgan ekan? Ehtimol, u daryo suvining ortiqcha isrof bo'lishini nazarda tutgandir? Vaholanki, buyuk bobomiz, eng avvalo, daryo bilan odamlarning “bir-birlarini tushunishlari”, o'zaro mehruhabbat qo'yishlarini nazarda tutgan.

847-yilda Muhammad al-Xorazmiy “Kitob surat ul-arz” nomli asarini yozdi. Unda dunyo okeanlari, quruqlikdagi qit'alar, qutblar, ekvatorlar, cho'llar, tog'lar, daryo va dengizlar, ko'llar va o'rmonlar, ulardagi o'simlik, hayvonot dunyosi, shuningdek, yerning asosiy boylıkları hamda boshqa tabiiy resurslar haqida ma'lumotlar keltirilgan. Ushbu risolada matematika, geologiya, astronomiya, etnografiya, tibbiyot, shuningdek dunyo xalqlarining tabiiy ko'nikmalari va tarixiy-huquqiy bilimlari umumlashtirilgan.

Abu Nasr Farobiy. O'rta Osiyo xalqlari ijtimoiy-falsafiy fikrlarining eng yirik va mashhur vakillaridan biri Abu Nasr Farobiyning (873–950) ilmiy-falsafiy merosi nihoyatda boy. Uning asarlari hozirgacha to'liq aniqlanmagan. Nemis olimi M.K. Brokkelmanning ro'yhatida Farobiyning turli sohalarga oid 180 ta asarining nomi keltirilgan. Farobiy tabiatshunoslikning turli tarmoqlari bilan shug'ullangan bo'lib, uning “Kitob al-hajm va al-miqdor”, “Kitob al-mabodi al-insonia” (“Insoniyatning boshlanishi haqida kitob”). “Kitob al-a'zo al-hayvon” (“Hayvon a'zolari to'g'risida kitob”) nomli asarlari bunga dalil bo'la oladi. Tabiatshunoslikka oid “Odam a'zolarining tuzilishi”, “Hayvon a'zolari va ularning vazifalari haqida” kabi asarlarida odam va

hayvonlardagi ayrim a'zolarining tuzilishi, xususiyatlari va vazifalari haqida ham to'xtalib o'tilgan. Odam a'zolarining tuzilishi va vazifalari haqida so'z yuritilganda o'zgarishlar, ya'ni kasalliklar, birinchi navbatda, ovqatlanish tartibining buzilishi oqibatida kelib chiqadi, deb tushuntiriladi.

Forobiy tabiiy va inson qo'li bilan yaratiladigan sun'iy narsalarni ajratgan. Shuningdek, u tabiiy narsalar tabiat tomonidan yaratilganligini va bunda inson omilining ta'siri katta ekanligini, tabiiy va sun'iy tanlash hamda tabiatga ko'rsatiladigan boshqa ta'sirlarni atroflicha baholagan.

Abu Rayhon Beruniy (973–1048) koinotdagi hodisalarni taraqqiyot qonunlari, narsa va hodisalarning o'zaro ta'siri bilan tushuntirishga urinadi. Olim yerdagi ba'zi hodisalarni quyoshning ta'siri orqali izohlaydi. Beruniyning fikricha, yerdagi o'simlik va hayvonot olamining yashashi uchun zarur imkoniyatlar cheklangan. Lekin o'simlik va hayvonlar doimo ko'payishga intiladi va shu maqsadda kurashadi. Beruniyning tabiatshunos sifatida quyidagicha fikrlari hanuzgacha o'z dolzarbligini yo'qotmagan: “Ekin va nasl qoldirish bilan dunyo to'lib boraveradi. Garchi dunyo cheklangan bo'lsa-da, kunlar o'tishi bilan bu ikki o'sish natijasida ko'payish cheklanmaydi. Agar o'simliklardan yoki jonivorlardan biror xilining o'sishiga sharoit bo'lmay, o'sishdan to'xtasa ham, boshqalarida bu ahvol bo'lmaydi. Ular birdaniga paydo bo'lib, birdaniga yo'qolib ketmaydi. Bordi-yu yer yuzini bir xil daraxt yoki bir xil hayvon butunlay qoplab olsa, bu holda hayvonning ko'payishiga ham, daraxtning o'sishiga ham o'rin qolmaydi. Shu sababdan dehqonlar ekinlarni o'toq qilib, keraksizini yulib tashlaydilar”. Beruniy asarlarida o'simlik va hayvonlarning biologik xususiyatlari, ularning tarqalishi va xo'jalikdagi ahamiyati haqida ma'lumotlar topish mumkin. Beruniy “Saydana” degan asarida 1116 xil dori-darmonlarni tavsiflagan. Ularning 750 tasi turli o'simliklardan, 101 tasi hayvonlardan, 107 tasi esa minerallardan olinadi. Beruniyning “Qadimgi avlodlardan qolgan yodgorliklar” va “Hindiston” asarlarida o'simlik va hayvonlarning tuzilishi hamda ularning tashqi muhit bilan o'zaro aloqasi haqida ham qiziqarli ma'lumotlar keltirilgan. Beruniy o'zining tabiiy- ilmiy kuzatishlari, tajribalari asosida tabiatdagi hodisalar ma'lum tabiiy qonuniyatlar

asosida boshqariladi, ularni tashqaridan ta'sir etuvchi har qanday kuch o'zgartirish qobiliyatiga ega emas, degan xulosaga keladi.

Abu Ali ibn Sino (980–1037) yirik qomusiy olim sifatida tanilgan. Uning 450 ta asari mavjud bo'lib, bizgacha 240 tasi yetib kelgan. Ibn Sino asarlari orasida "Tib qonunlari" shox asari tibbiyot ilmining qomusi bo'lib, o'rta asr tibbiyot ilmi tarqalishining oliy cho'qqisi bo'lib hisoblanadi. Ibn Sinoning falsafiy va tibbiy ilmiy qarashlari uning jahonga mashhur "Kitob-ash-shifo", ya'ni "Davolash kitobi" asarida bayon etilgan. Bu asarda materiya, fazo, vaqt, shakl, harakat, borliq kabi falsafiy tushunchalar, shuningdek, matematika, kimyo, botanika, ekologiya, geologiya, astronomiya, psixologiya kabi fanlar haqida fikrlar bayon etilgan.

Ibn Sinoning tog'larning vujudga kelishi, yer yuzining davrlar o'tishi bilan o'zgarib borishi, zilzilaning bo'lishi kabi turli tabiiy jarayonlar haqidagi fikrlari geologiya ilmining rivojlanishiga katta hissa qo'shdi.

Zahiriddin Muhammad Bobur (1483–1530). Bobur nafaqat shoir, balki podsho, ovchi, tarixchi, bog'bon va tabiatshunos bo'lgan. "Boburnoma" asarida Bobur o'zi ko'rgan - kechirganlari, yurgan joylari tabiati, boyligi, urf - odati, hayvonot dunyosi va o'simliklarini tasvirlagan. Asarda yer, suv, havoga tegishli xalq so'zlari ko'plab uchraydi. Bobur o'z asarida joyning geografik o'rnini, qaysi iqlimga mansubligi, o'simliklari, hayvonlari haqida bayon etgan va O'rta Osiyoda qadim vaqtlardan buyon qovun, bug'doy, o'rik, nok va mevalarning bir necha navlari borligi haqida ta'kidlagan. Asarda Bobur borgan joylarining tabiati va o'ziga xos xususiyatlarini Andijon bilan taqqoslagan hamda O'rta Osiyo, Afg'oniston, Xuroson va Hindistondagi hayvonot dunyosi haqida batafsil bayon etib bergan.

Inson rivojlanishida tabiatning roli haqida qadimgi qo'lyozmalarda yoritilishi. I.G. Pestalossi 1746-yilda shveysariyalik shifokor oilasida tug'ilgan. U o'z zamonasining mashhur pedagogi bo'lgan. Uning fikrlari haligacha pedagogika sohasida qo'llanib kelinadi. U "Gertruda o'z bolalarini qanday qilib o'qitadi", "Kuzatish alifbosi", "Son to'g'risida ko'rsatmali ta'lim", "Oqqush qo'shig'i" kabi asarlarni yaratdi. I.G. Pestalossi fikricha, bolaga berilayotgan tarbiya tabiat bilan uyg'un bo'lishi

kerak. U Y.A.Komenskiy, Jan Jak Russolarning ushbu g'oyasiga amal qildi: "Insoniy kuchlarning o'sishi uchun tabiat qilayotgan harakatga yordam berilmasa, bu harakatlar odamlarni hayvoniy - hissiy xususiyatlardan sekinlik bilan qutqaradi. To'g'ri tarbiya esa ularni, ya'ni barcha insoniy kuchlarni o'stirishga yordam beradi". I.G.Pestalossi dunyo pedagogika fanining taraqqiyotiga katta hissa qo'shib, o'z asarlari bilan o'ziga haykal yaratgan olimdir.

Rus milliy pedagogikasining asoschisi **K.D.Ushinskiy** 1824-yili Rossiyaning Tula shahrida tug'ilgan. U "Bolalar dunyosi", "Ona tili", "Muallimlar uchun qo'llanma" asarlarini yozgan. K.D.Ushinskiy boshlang'ich maktabdagi ta'lim mazmunini asoslab berish bilan birga undagi qonun - qoida, tartib, metod va vositalarini ham ishlab chiqib, didaktika faniga katta hissa qo'shdi. Bu esa ajoyib yangilik sifatida muhim ahamiyat kasb etdi. U, eng avvalo, o'qitishni bolalar mehnati bilan bog'lashni tavsiya qildi. K.D.Ushinskiy chet el maktablarida olib borilayotgan ta'lim - tarbiyani o'rganib, o'zining "Pedagogik adabiyotning foydasi", "Boshlang'ich ta'lim metodikasi" hamda "Ona so'zi" asarlarini yozdi.

Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarni tabiat bilan tanishtirish masalalari bilan juda ko'p pedagog - olimlar shug'ullanganlar.

S.A.Veretenikova "Bolalarni tabiat bilan tanishtirish metodikasi" kitobida, har bir yosh guruhidagi bolalarni yil fasllariga qarab tabiat bilan tanishtirish metodini asoslab bergan.

P.G.Samorukova tahriri ostidagi "Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarni tabiat bilan tanishtirish" o'quv qo'llanmasida tabiat bilan tanishtirish metodlari, vositalari va usullari, ish shakllari, MTT hovlisidagi tabiat burchagini tashkil etish masalalari keng yoritilib berilgan.

M.M.Markovskaya "MTT da tabiat burchagi" kitobida, tabiat burchagini tashkil etishning shart sharoitlari, undagi xona o'simliklari, hayvonlar, tabiat burchagidagi mavsumiy ishlar, bolalarni tabiat burchagidagi hayvonlar bilan tanishtirish yo'llarini ko'rsatib bergan.

A.G.Grigoryans, U.B.G'ofurovalarning "MTT da ekologik tarbiya" nomli qo'llanmalarida ekologik tarbiya berish metodlari, yo'llarini misollar orqali yoritib, bolalarda oddiy izlanuvchanlik

faoliyatini tarbiyalashning yo'llari haqida qimmatli maslahatlar berganlar.

So'nggi yillarda bolalarni tabiat bilan tanishtirish fanining istiqbollari

Tarix zarvaraqlarida o'zlarining o'chmas, unutilmas nomlarini qoldirgan buyuk pedagoglar bola tarbiyasida tabiatning ahamiyati uning bola ruhiyatiga qanday ta'sir qilishi haqida ilmiy fikrlarni aytib o'tganlar. Ushbu mavzuni o'rganishda biz G'arb pedagoglaridan: Y.A.Komenskiy, J.J.Russo, I.G.Pestolotsiy kabi olimlarning bola tarbiyasida tabiatning tutgan o'rni haqidagi ilmiy asarlari bilan tanishamiz.

Rus pedagoglaridan K.D.Ushinskiyning, "Inson tarbiya predmeti sifatida" asari bilan tanishamiz. Ushinskiy "Men o'z hayot tajribamda shunday xulosaga keldimki, go'zal tabiat yosh qalbgga shunday katta tarbiyaviy ta'sir ko'rsatar ekan, hatto pedagogikaning ta'siri ham u bilan raqobatlashishga ojizdir", - degan edi. Bizga ma'lumki, bola dunyoga kelar ekan ilk yoshligidan boshlab tabiat bilan muloqotda bo'ladi. Bu haqda buyuk pedagog olimlarimiz o'zlari yashab o'tgan davrda, bolaning har tomonlama o'sishida ma'naviy ozuqa beradigan tabiatning noz - ne'matidir deb, ta'kidlab o'tganlar. Biz hozirda o'tmishdagi pedagoglarimizning dono fikrlari va ilmiy asarlariga suyangan holda o'zimizning pedagogik faoliyatimizda foydalanamiz.

O'rta asrlarda tabiat haqidagi tushunchalar Yevropa mamlakatlarida deyarli rivojlanmadi. G'arbiy Yevropada fan tushkunlikka tushgan bir davrda O'rta Osiyo olimlari uni rivojlantirdilar. O'rta asrlarda O'rta Osiyo olimlari hali ekologiya fani umuman yo'q bo'lgan davrda tabiat, undagi muvozanat, tabiatni e'zozlash haqida qimmatli fikrlarni aytganlar. Tabiat va uning mahsuli inson uchun ekan, undan oqilona va odilona foydalanish kerak. Yerga, suvga, hayvonlarga bo'lgan munosabatlarimizni yaxshilashimiz bilangina ona tabiatimizni asrab qolishimiz mumkin. Hayvonlar na'rasiga to'la o'rmonlarni, parranda-yu darrandalar makoni to'qayzorlarni zilol ko'llarni va o'tloqlarni qayta tiklashning imkoni bor. Bu ishlarga faqat insongina qodir. Zero, shoir aytganidek: "Mulki jahon ichra xoqon ham uning o'zi ya'ni inson, demak tabiatni ham u saqlab qola oladi". Mana shunday teran

fikrlari bilan buyuk allomalarimizdan Muhammad Muso al-Xorazmiy, o'zining "Kitob surat al-arz" asarini Abu Nasr Farobiy (870-810) "Al-hajmi va al-miqdor", "Kitob almabodi al- insomnia" asarlarini Abu Rayhon Beruniy "Saydana", "Minerologiya" asarlarini, Hadisi sharifimizdagi tabiat, tabiatni asrash uni ko'paytirish parvarish qilishga oid bandlari bilan ham tanishib, uni chuqur tahlil qilinib kelinmoqda.

? Mavzu yuzasidan savollar:

1. G'arb pedagoglaridan, bola tarbiyasida tabiatning tutgan o'rni haqidagi qanday ilmiy asarlari va fikrlarini bilasiz?
2. "Inson tarbiya predmeti sifatida" asarining muallifi kim?
3. Z. Qomusiy olimlarimizda Abu Ali ibn Sino, al Farobiyarning tabiatga oid qanday asarlarini bilasiz?

3-MAVZU: MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA TABIATSHUNOSLIK ISHLARINI TASHKIL ETISH

Reja:

1. **Tabiat bolalarni har tomonlama tashkil toptirishda asosiy omil sifatida**
2. **Bolalarni o'qitishda ekologik bilim mazmuni**
3. **Bolalarni tabiat bilan tanishtirishda tarbiyachi shaxsiga qo'yiladigan talablar**

i **Tayanch so'z va iboralar:** Tabiat, Maktabgacha ta'lim, tabiatshunoslik, tabiat omili, tarbiyachi, omil, jonsiz tabiat, jonli tabiat, yer, quyosh, yulduzlar, suv, havo, toshlar, tuproq, aqliy tarbiya, ahloqiy tarbiya, nafosat tarbiyasi, jismoniy tarbiya, ekologik tarbiya, iqtisodiy tarbiya.

Tabiat bolalarni har tomonlama tashkil toptirishda asosiy omil sifatida

Bugungi kunda mustaqil O'zbekistonimizda olib borilayotgan ta'lim sohasidagi islohotlarning bosh maqsadi aynan tabiatni muhofaza qilishga qaratilgan. Ya'ni o'sib kelayotgan yosh avlod mustaqil O'zbekistonimizning kelajagini, taraqqiyotini kafolatlaydi.

Mana shu ustuvor yoʻnalishlardan kelib chiqqan holda maktabgacha taʼlim tashkilotlarida farzandlarimizga berilgan har qanday bilim ularda Vatanga sadoqat oʻz oʻlkasini sevish, Vatan bilan gʻururlanish ruhini tarbiyalashi lozim. Shunday ekan tabiat bilan tanishtirish metodikasining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat boʻlishi lozim:

Bolalarni oʻz oʻlkasini sevishga oʻrgatish.

Oʻzining, tengdoshlari va kattalarning mehnatini qadrlashga oʻrgatish.

tabiat orqali psixik jarayonlarni rivojlantirish (sezgilar, idrok, xotira, xayol, tasavvur, nutq diqqat).

Bolalarni xissiyotini irodasini rivojlantirish.

Tabiat inʼom etgan neʼmatlarni avaylab asrashga oʻrgatish.

Yuqoridagi vazifalardan kelib chiqqan holda, bolalarni har tomonlama tarbiyalashda tabiat orqali

-Aqliy tarbiya;

- Axloqiy tarbiya;

- Nafosat tarbiyasi;

- Jismoniy tarbiya;

- Ekologik tarbiya;

-Iqtisodiy tarbiya berish lozim. Yosh avlodga aqliy tarbiya berish umumiy tarbiyaning tarkibiy qismlaridan birini tashkil etadi. Aqliy tarbiya berishdan koʻzlangan maqsad maktabgacha yoshdagi bolalarni tevarak - atrofdagi hayotning eng oddiy hodisalari haqida turli tasavvurlar hosil qila olishga oʻrgatib borishdan iborat. Tabiat vositasida bolalarga aqliy tarbiya berish biz yashaydigan muhitdagi oʻsimlik va hayvonot olami bilan tanishtirish, jonli - jonsiz tabiat haqida tushuncha berish haqidagi, uning elementlari, tabiatda boʻladigan hodisalar, yomgʻir, yulduzlar, oy haqida, yer haqida tushunchalarini mashgʻulot vaqtida soʻrab bilish mumkin. Bola tevarak - atrofdagi narsalar, ularning shakli, rangi, katta -kichikligini koʻrib ular haqida fikr yuritadi. Aqliy tarbiyaning eng muhim vazifalaridan yana biri bolalarni tarbiyalash. Bolalarga aqliy tarbiya berishda tabiat vositalaridan foydalanish maʼlum bir tizim asosida amalga oshirilishi kerak. Buning uchun eng avvalo tabiat bilan tanishtirishning eng oddiy tushunchalaridan boshlab tabiat haqidagi ilmiy dunyoqarashlar hosil qilinadi. Natijada, bolalarda koʻrgazmali

obrazli, ko'rgazma harakatli tafakkur rivojlanadi. Buning ahamiyati shundaki tanishtirilgan tabiatning har bir vositasi bola ongida fikrida tushunchasida mustahkam iz qoldiradi. Axloqiy tarbiya deyilganda yosh avlodni Vatanga, insonlarga muhabbat, ularga va ular mehnatiga hurmat tuyg'ulari, baynalminallik kurtaklari, kishi - kishiga do'st, tinchlik, xarakterning irodaviy xislatlari va shaxsning ijobiy ahloqiy sifatlar, poklik, to'g'rilik, xullas, oliyanob inson uchun nimaiki zarur bo'lsa, hammasini mujassamlashtirilgan holda tarbiyalash tushuniladi. Yosh avlodda bu xislatlarni kamol toptirish uchun tabiat omilidan keng foydalanish kerak. Buni amalga oshirish bir kunlik, bir oylik ish emas, balki bu uzoq davom etadigan murakkab jarayon bo'lib, kerak bo'lsa yillab tarbiya talab qiladigan mehnatning mahsuli hisoblanadi.

Tabiat vositasida axloqiy tarbiya berish uchun maktabgacha ta'lim tashkilotlari yer maydonlariga ekilgan ekinni parvarish qilish, gullarning har bir gulini, nihollarni asrash, ularni parvarish qilish, gullarni tagini yumshatish, sug'orish kabi ishlarni bajarish jarayonida amalga oshirish mumkin. Bolalarni bog'cha maydonchasida, tabiat burchagida, o'simlik yoki hayvonni tanishtirish jarayonini tashkil etish kerak bunda tarbiya tanishtirishni qiziqarli jonli sharoitga bog'lab bolalarning e'tiborini o'ziga rom etib tashkil etish kerak. Tabiat vositasida bolalarga ahloqiy tarbiya berishning yo'llari juda ko'p va xilma - xil. Yoshlarga nafosat tarbiyasini berishdan maqsad shaxsning didini, go'zallikni his etib doimo unga intilib yashash xislatini tarkib toptirishdir. Chindan ham tabiatni uning go'zal manzaralarini bog'-rog'larni sevmagan undan rohatlanmagan kishi bo'lmasa kerak. Gullarning, mevalarning hidi, shakli va rangi, qushlarning sayrashi, ariqlardan suvlarning shildirab oqishi, oyoq ostidagi qorning g'ijirlashi - bularning barchasi balalarda tabiatdagi narsa va xodisalarni his qilishga imkon beradi va ularda estetik hissiyotni tarbiyalash va o'stirish uchun boy material bo'lib xizmat qiladi. Ma'lumki, yosh bolalar chiroyli, yorqin, rang, predmetlarni yaxshi ko'radilar. Go'zallik havas, qiziqish xar bir bola ongida mavjud. Biz bola ongidagi fikridagi ana shu qiziqishni rivojlantirishimiz zarur. Bunda asosiy vosita rolini tabiat o'ynaydi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning tabiat vositasida nafosat tarbiyasini istagan faslda amalga oshirish mumkin.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga mehnat tarbiyasini berish ularni mehnatsevarlik ruhida tarbiyalash mehnatga bo'lgan qiziqishlarini oshirish, kattalar yaratgan mehnat mahsulini e'zozlash, uning qadriga yetish ruhida tarbiyalashni bolalik davridan boshlashi lozim. Bolalarning mehnat tarbiyasi burchagida gulzorda, o'simliklar va hayvonlarni parvarishlash jarayonida amalga oshiriladi. Mehnat tarbiyasi har bir guruhning yosh xususiyatini hisobga olgan holda amalga oshirilsa, maqsadga muvofiq bo'ladi.

Kichik guruhda mehnat tarbiyasini berishda bolalar tarbiyachi bilan birga xonadagi o'simliklarga suv quyadilar, akvariumdagi baliqlarga ovqat beradilar, qushlarga don tashlaydilar, bog'cha hovlisidagi poliz ekinlarini yig'ib - terib olishda ishtirok etadilar.

O'rta guruhda mehnat tarbiyasi bir oz murakkablashadi, maktabgacha ta'lim tashkilotlarining yer maydonchasidagi o'simliklarni o'zlari parvarish qiladilar. Tabiat burchagidagi hayvonlarni o'zlari ovqatlantiradilar, parvarishlaydilar.

Katta tayyorlov guruhlarda amalga oshiriladigan mehnat tarbiyasi ham bir muncha o'ziga xosligi, murakkabligi bilan ajralib turadi. Bolalarning o'simliklarga bo'lgan munosabati, mehnat qilishlari jonli tabiatga, Vatanga bo'lgan muhabbatni yanada oshiradi. Tabiat vositasida tarbiya berish umumiy tarbiyaning bir qismi bo'lib, u o'z oldiga bolalarning yosh xususiyatlarini, bilish jarayonlari, qobiliyatlarini yaxshi bilgan holda tarbiya berishni vazifa qilib qo'yadi.

Maktabgacha tarbiya ishida uning ko'p qirralari borki, bu pedagogika fani qonuniyatlarini o'rganish bilan shug'ullanadigan juda keng ijtimoiy hodisadir. Biz bolalarni tabiat bilan tanishtirar ekanmiz, avvalo, pedagogika fanining asoschilarini aytib o'tgan fikrlarga asoslanamiz. G'arbning ilg'or pedagoglaridan Komenskiy bolalarga beriladigan bilim hayotiylikka va ko'rgazmalilikka asoslanishi kerak; - degan edi. Bolalarga tabiat orqali beriladigan bilimlar turlicha metod va usullar bilan olib boriladi va ekskursiya, sayr, ta'limiy o'yinlar orqali mustahkamlanib chuqurlashtiriladi.

Bolalarni o'qitishda ekologik bilim mazmuni

Bolalarni o'qitishda ekologik bilim mazmuni asosida talabaning ekologik madaniyatini shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim - tarbiya tizimini didaktik jihatdan ta'minlanishiga erishamiz. Buning uchun

ekologiyaga oid o'quv materiallarini tanlash, tabiatni muhofaza qilishga oid faoliyat turlari va ular mohiyatini bolalar ongiga singdirish, insonning tabiat hodisalarini anglashi, mazkur hodisalarning hayotiyligi, mukammalliligini tushunish lozimligining ustuvorligini anglashi zarur. Bizning fikrimizcha bolalarga o'rgatiladigan ekologik bilim mazmuni o'z ichiga quyidagilarni qamrab olishi lozim:

- bolalar ongida olamning ilmiy manzarasini shakllantirish;

- tabiat va jamiyat o'rtasidagi ma'lum bo'lgan ekologik bilimlar ahamiyatini ilmiy - amaliy jihatdan yoritib berish;

- bolalar tomonidan ekologik qonuniyatlarning o'zlashtirilishiga erishish;

- tabiatda sodir bo'ladigan turli xildagi fojealarni anglash, ularning mohiyatini bilib olish, ekologiyaga oid ta'lim vazifalarini ifodalash, kuzatish va tajribalarni rejalashtirish hamda amalga oshirish, ekologiyaga oid nazariy-amaliy g'oyalarni oydinlashtira olish, ulardan ta'lim-tarbiya jarayonida foydalana olish malakalarini hosil qilish;

- tabiatga qadriyat sifatida qarash tuyg'usini uyg'otish va madaniyatini shakllantirish, tabiatni muhofaza qilish va uning boyliklaridan unumli foydalanishni takomillashtirish;

- respublika hududidagi biologik xilma-xillikni bilishga imkon beradigan nazariya va g'oyalarni o'rganishni tashkil etish;

- ekologiya sohasidagi muayyan bilimlar hajmini, tasavvur va tushunchalar doirasini ilmiy-amaliy jihatdan ishlab chiqish;

- atrof muhitni muhofaza qilish, uning zahiralardan unumli foydalanishga o'rgatish;

- bolalarni atrof muhit bilan muloqot davrida ekologik amaliyotni kengaytirish, ularda atrof muhitga nisbatan faol ta'sir etuvchi ekologik munosabatni tarkib toptirish.

- ekologik ta'lim mazmuni: psixologik, pedagogik, shaxs faoliyatiga yo'naltirilgan omillarga tayanadi:

- tabiatga nisbatan ekologik ongli munosabatda bo'lish zaruriyatini anglab yetish;

- o'z faoliyatlarining ekologik oqibatlarini oldindan his eta olish;

- tabiat bag'rida yashash, rivojlanish va milliy boylik ekanligini his qila bilish;

-atrof muhit bilan muloqotlarning turini tanlashga oid xulosalar chiqarishda tabiiy - ilmiy, texnik va gumanitar bilimlarga tayanish;

-tabiat bilan muloqotda bo'lganda milliy tarixiy taraqqiyotga, umuminsoniy qadriyatlarga tayanish zarur.

Shunday qilib, bolalar ekologik madaniyatini shakllantirish uchun ular ekologiyaga oid quyidagi ko'nikmalarga ega bo'lishlari lozim:

-ekologik muammolarning paydo bo'lish sababini ilmiy-amaliy jihatdan aniqlay olish;

-tasodifan hosil bo'ladigan antropogen omillar holatini hamda uning salbiy oqibatlarini anglash va undan himoyalalanish;

-tabiat zaxiralaridan foydalanishga oid amaliy, aniq ma'lumotlarni olish, tahlil qilish va undan xulosa chiqarish;

-ekologiyaga oid oddiy bitiruv malakaviy ish ishlarini o'tkaza olish, olingan natijalarni tahlil etib, xulosa chiqarish;

ekologiyaga oid tajribalar olib borish;

-mahalliy, hududiy, umumbashariy ekologik muammolarni ilmiy-amaliy jihatdan o'rganish, tahlil etish va bartaraf qilishda faollik ko'rsata olish.

Ekologiya o'z mazmuniga ko'ra insoniyatning tabiat obyektlari bilan bo'ladigan barcha xilma - xil aloqalari mohiyatini aks ettiradi. Shunga ko'ra, endilikda shahar, ishlab chiqarish, texnika, qishloq xo'jaligi, suv havzalari, o'simliklar, hayvonot olami, inson, mahalla ekologiyasi kabi tushunchalar mavjud va ushbu ekologik tushunchalarni ekologiya fani o'z ichiga qamrab oladi.

Hayvonlarni uchratganda bola birinchi navbatda uning kattaligiga e'tibor beradi, akvariumda suzib yurgan baliqni ko'rsatib uni "yuryapti" yoki "qanotlarini silkityapti", - deb aytadi. Bundan ma'lum bo'ladiki, bolani tabiat bilan tanishtirishda unga hodisa yoki narsani ko'rsatishning o'zigina kifoya qilmaydi. O'rgatish jarayonida maqsadga muvofiq rahbarlik qilinishi zarur. Bu esa tarbiyachining bolaning idrokini yo'lga soladigan, diqqatini ko'rish va eshitishi muhim bo'lgan narsa va hodisalarga to'g'ri yo'naltiruvchi so'zlarida ifodalanadi. Maktabgacha tarbiya yoshida tabiatni o'rganish ko'proq ona tilini bilish bilan yaqindan bog'liqdir. Bu yoshda sezib idrok qilishdan ko'ra so'z bilan aytib idrok qilish mustahkam o'zlashtiriladi. Sezib idrok qilishda tabiat haqidagi hamma

bilimlarni boshlang'ich manbai ekanligini doimo nazarda tutish kerak, aniqroq qilib aytganda, bolalar ongida haqiqatni aks ettiradi.

Tushuncha - bu miyaning analitik-sintetik faoliyatining natijasidir. Tabiatdagi narsa va hodisalarning bir necha marta sezib idrok qilinishi, ularning boshqalari bilan taqqoslab ko'rilishi, ulardagi eng muhim belgilarning so'zlarda aks ettirilishi natijasida tushuncha hosil bo'ladi. Tushuncha bolalar faoliyatida o'yin va mehnatda o'zlashtiriladi va tekshirib ko'riladi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarni ma'naviy yetuk, axloqli, pok insonlar qilib voyaga yetkazishda tabiat bilan tanishtirish metodikasi fani muhim ahamiyat kasb etadi. Uning maqsadi, maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni maktabga tayyorlash, tabiat bilan tanishtirish jarayonida tabiatga ehtiyotkorona munosabatda bo'lish, Vatanga mehrl bo'lish, ekologik ta'lim-tarbiyani amalga oshirish, tabiat haqida mukammal bilimga ega bo'lgan yoshlarni tarbiyalashdir. Tabiat bilan tanishtirish metodikasining vazifasi bolalarni:

- o'z o'lkasi tabiati bilan tanishtirish;
- ona Vatanga mehr muhabbatini uyg'otish;
- tengdoshlari va kattalar mehnatlarini qadrlashga o'rgatish;
- tabiat orqali psixik jarayonlarni rivojlantirish (sezgilar, idrok, xotira, xayol, nutq, diqqat);

Bolalarning jonsiz tabiat hodisalari, o'simliklar va hayvonlar, inson mehnati haqidagi tushuncha va tasavvurlarini kengaytirish haqida boyitish, shuningdek, o'simliklar o'stirish, hayvonlarni parvarish qilishda bolalarda oddiy ko'nikmalar hosil qilish ta'lim berishning asosiy vazifalaridan hisoblanadi. Bunda bolalarda kuzatuvchanlik, bilimga qiziqish, tafakkur va mantiqiy nutq rivojlanadi, so'z boyligi ortadi, yangi tushunchalar hosil bo'ladi. Bolalarda mehnatni sevish, o'zgalar mehnatini qadrlash, o'simlik va hayvonlarni asrash, ularni parvarish qilish, o'z Vatanini, tabiatni sevish, tabiat go'zalliklarini ko'ra olish kabi hislatlarni o'stirish orqali tarbiyaviy vazifalar hal qilinadi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tabiat bilan yaqindan tanishtirmasdan turib, bolalarni jismonan rivojlantirish, nutq va tafakkurlarini boyitish vazifalarini amalga oshirish mumkin emas. Tabiat bilan tanishtirishning bolalarni aqliy jihatdan o'sishiga ta'siri kattadir.

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni tabiat bilan tanishtirishda talim-tarbiya jarayonida ularning ongida atrofni o'rab olgan dunyo haqida hissiy tajribaga asoslangan aniq bilimlar hosil qilish muhimdir. Haqiqatni to'g'ri aks ettiruvchi bilimlar berilishi natijasida bolalarda tabiat haqida noto'g'ri tushunchalar hosil bo'lishi mumkin.

Bolalarga estetik tarbiya berishdan maqsad - shaxsning estetik didi va idealini tarkib toptirish, tevarak - atrofda narsalarni to'g'ri qabul qilish qobiliyatlarini har tomonlama o'stirishdir. Estetik tarbiya bolaga did bilan kiyinish, yurish - turish, mehnat qilish, omma orasida o'zini to'g'ri tuta bilish kabi hislatlarni singdiradi. Ayniqsa, ona tabiatni sevish va undan zavq olish, ya'ni go'zallikni his qilishni o'rgatadi. Gul va mevalarning hidi, shakli va ranglari, qushlarning sayrashi, ariqlarda suvning jildirab oqishi, qishda qorning g'ichirlashi - bularning hammasi bolalarda tabiatdagi narsa va hodisalarni tasavvur etishga imkon beradi va ularda estetik hissiyotini tarbiyalashda va o'stirishda boy material bo'lib xizmat qiladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda bunday estetik tuyg'ularning o'sishi esa, o'z navbatida san'atni, hayotni, tabiatni sevish, uni tushunish va o'rganish uchun zarur shart-sharoit yaratadi. Avval tabiat go'zalligini, so'ngra san'at go'zalligini his etish kerak. Tabiatdagi va san'atdagi go'zallik bilan tanishish bolaning aql-idroki va his-tuyg'ularini tarbiyalabgina qolmay, balki uning axloqini, aqliy xayol va fantaziyasini ham rivojlantiradi. Maktabgacha yoshdagi bolani tabiat bilan tanishtirishda uni zavqlantirish, estetik his-tuyg'ularni hosil qilish oson ish emas. Uning tabiat go'zalliklarini ko'ra bilishi, ulardan baxramand bo'lishi, qalbida havas, qiziqish, hayajonlanish hislarining uyg'onishi uchun oylar, yillar kerak bo'ladi. Bolani estetik tarbiyalashni tabiatga sayohat, sayrlar yoki MTT hovlisidagi hushmanzara gullarni, chiroyli bog' hovlilarini kuzatish orqali amalga oshirsa bo'ladi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarni tabiat orqali estetik ruhda tarbiyalashni tabiatning istagan faslida amalga oshirish mumkin.

Bolalarni tabiat bilan tanishtirishda tarbiyachi shaxsiga qo'yiladigan talablar

Insonning kelib chiqishi moddiy va ma'naviy talablarga binoan jonli va jonsiz tabiat bilan uzviy bog'liqdir. Insonning biosferada tutgan o'rni ikki tomonlama bo'ladi. Ya'ni bu biologik obyekt bo'lib, muhitning fizik omillariga qaramdir, chunki bizni o'rab turgan atrof - muhit borliqdan nafas oladi, oziqlanadi va modda almashinishi natijasida tabiatning bizga bo'lgan foydasini ko'radi. Insonlar jonzotlardan ajralgan o'ziga xos xususiyatlari bilan har doim ajralib turadilar. Ular o'z faoliyatlari bilan tabiatga ta'sir etib, ya'ni madaniy muhit yaratadilar va uni mehnatlari hamda ma'naviy tajribalari asosida avloddan avlodga o'tkazib boradilar. Inson o'simlik va hayvonlarni parvarish qilishi natijasida ularning yangi zod, navlarini yaratadi, ko'paytiradi. Maktabgacha yoshdagi bolalar tabiat bilan bog'chaga kelayotganda va bog'chadan ketayotganda to'qnash keladilar. Bunda bolalar ko'chada ko'rgan, eshitgan narsalari haqida bog'chaga kelganlarida hammaga aytib beradigan bo'ladilar. Bu esa bolalarga ziyalikka hamda ko'chada hushyor bo'lib yurish kerakligini o'rgatadi. Maktabgacha ta'lim yoshidagi va oiladagi bolalarni tabiat bilan tanishtirishda tarbiyachining va oila tarbiyachisining oldiga juda katta vazifalar qoyiladi. Tarbiyachi bolalarga bilim berishda o'zining bilim doirasini kengaytirishi va har bir sohadan xabardor bo'lishi kerakdir. Tabiatda bo'layotgan voqea va hodisalarni bolalarga tushunarli, aniq, ravon, yoshiga mos holda yetkazish kerak va bu har bir tarbiyachi hamda oila tarbiyachisidan talab etiladi. Eng asosiysi, tarbiyachi bolalarga o'zining yashab turgan joyining shart-sharoitlari, undagi bo'layotgan o'zgarishlar, u yerdagi o'simliklar, hayvonlar va ularni qayerda uchratishmiz mumkinligi haqida bilim hamda tushunchalar berib borishi kerak. Shunga asoslangan holda tarbiyachilar o'simliklarni o'stirish, hayvonlarni parvarishlash hamda ular bilan ehtiyotkorlik munosabatida bo'lish malakalarini tarbiyalab boradilar.

Bolalarni tabiat bilan tanishtirishda tarbiyachi va oila tarbiyachisining vazifalari. Kelajak avlodni barkamol inson qilib tarbiyalash shu kunning dolzarb masalalaridan biri bo'lib qolmoqda. Bu borada bolalarni tabiat bilan tanishtirish muhim ro'l o'ynaydi. Tarbiyachi bolalarni tabiat bilan tanishtirishda davlat tomonidan

chiqarilgan “Tayanch dastur”lariga tayangan holda, bolalarga beriladigan bilimlarning yosh hususiyatlarini hisobga olib rejalashtirishi zarur. Dasturlarda tarbiyachi har bir faslda olib boriladigan tabiat haqidagi bilimlarini to‘g‘ri rejalashtirishi, guruhda tabiat burchagini, yer maydonchalarini tashkil eta olish, undagi o‘simliklarni o‘stirish, hayvonlarni boqish, parvarishlay olish mahoratlari talab etiladi. Tarbiyachi o‘simliklarni, hayvonlarni to‘g‘ri parvarishlashi va o‘zi bolalarga buni o‘rgata olishi talab etiladi. Tarbiyachining talabchanligi hamda kerakli bilimlarga ega bo‘lishi bolalarda qiziquvchanliklarini hamda mehnat ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Bolalarning bilimlarini oshirish, qiziquvchanliklarini o‘stirish natijasida tarbiyachining o‘z sohasiga bo‘lgan qiziqishi yanada ortadi va tabiatda bo‘layotgan voqea hodisalardan yanada ko‘proq bilimga ega bo‘lishga harakat qildiradi. Tarbiyachi bolalarga asosiy bilimlarni mashg‘ulotlarda chuqurroq berishi, ko‘paytirishi, rivojlantirishi kerak bo‘ladi. Bolalar qiziquvchan bo‘lganliklari sababli mashg‘ulot vaqtida ham turli savollar beraveradilar, mana shu savollarga tarbiyachi javob berishi uchun dunyodagi voqea - hodisalardan ham xabardor bo‘lib turishi kerak bo‘ladi.

Tarbiyachi oldiga qo‘yilgan talablar. Tabiat bilan tanishtirish mashg‘ulotlarini o‘tkazishda sayr va ekskursiyalarni tashkil etishda tarbiyachi oldiga quyidagi talablar qo‘yiladi:

1. Tabiat haqida to‘liq tushunchaga ega bo‘lish.
2. O‘simliklar, hayvonlar, hasharotlar, qushlar, baliqlar haqida umumiy ma‘lumotga ega bo‘lish.
3. O‘simlik, hayvonlar, hasharotlar, qushlar va baliqlarni parvarish qilish, oziqlantira olishni bilish.
4. Bolalar yoshiga mos jonzotlarni tanlay bilish.
5. Jonzotlar bilan ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo‘lish va bolalarga to‘g‘ri o‘rgata olish.

Maktabgacha ta‘lim tashkiloti tarbiyachilaridan bolalarni tabiat bilan tanishtirish uchun tabiat haqidagi turli fan sohalaridagi katta bilim zahiralarga ega bo‘lishlari, ularning rivojlanish qonuniyatlarini tushunishlari, aql sohasi (noosfera)ning imkoniyatlarini to‘g‘ri baholay olishlari, tabiatda yuz beradigan narsa hodisalar orasidagi aloqadorliklarni izoxlay olishlari talab etiladi. Ayniqsa, o‘zi yashab turgan joy tabiati: fasl almashinuvlarini kuzata olishi, tabiat

kalendarini tuza olishi, o'simlik va gullarni ko'paytirish ko'nikmasiga o'rganishi muhim. Bolalarda tabiatga faol va ehtiyotkorona munosabatni tarbiyalash maktabgacha ta'lim tashkilotida mavjud bo'lgan hayvon va o'simliklarni oziqlantirishga yordam beradi. Tarbiyachidan jonli tabiat burchagini tashkil eta olish, o'simlik va hayvonlar uchun ularning tabiatda yashashlariga yaqin shart-sharoitlar yaratish talab etiladi. Bundan tashqari u maktabgacha ta'lim tashkiloti maydonchasi va tabiat burchagida o'simliklarni sug'orish va hayvonlarni boqishning agrotexnik usullarini egallay olishi lozim. Tarbiyachining namunasi bolalarda mehnat ko'nikmalarini tarbiyalashda hal etuvchi ta'sir ko'rsatadi. Bolalarda tabiat haqidagi bilimlarni shakllantirish jarayonida tarbiyachining o'zi tabiat go'zalliklarini ko'ra olishi va tabiatda go'zallik yaratishishtiyoqiga ega bo'lishi katta ahamiyatga ega. Zarur bilim va ko'nikmalarni egallab qolmasdan, tabiat bilan tanishtirish shakl, metod va vositalaridan foydalana olishni ham o'zlashtirishi talab etiladi.

② Mavzu yuzasidan savollar:

1. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tabiatshunoslik mashg'ulotlari qanday tashkil etiladi?
2. Bolalarni rivojlanishida tabiatning ahamiyati qanday?
3. Bolalarni tabiat bilan tanishtirishda tarbiyachining roli qanday bo'ladi?
4. Bolalarni tabiat bilan tanishtirishda tarbiyachiga qanday talablar qo'yiladi?

4-MAVZU: MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA TABIAT BILAN TANISHTIRISHNING MAZMUNI

Reja:

1. Tabiat bilan tanishtirish tamoyillari
2. Tabiatdagi ekologik bog'lanishlar haqidagi bilimlarni shakllantirish
3. Yer va Quyosh haqida tasavvurlarni shakllantirish
4. Bolalarga tabiatdagi o'simlik va hayvonlarni bir biriga bog'liqligini tushuntirish

i **Tayanch so'z va iboralar:** bolalar, tabiat, o'simlik, hayvonlar, tasavvur, ekologik bog'lanishlar, tamoyillar, prinsp, osmon, yer maydonchasi, Bioekologiya, jonli tabiat, jonsiz tabiat.

Tabiat bilan tanishtirish tamoyillari

Biz bolalarni tabiat bilan tanishtirar ekanmiz, avvalo pedagogika fanining asoschilarini aytib o'tgan fikrlarga asoslanamiz. G'arbning ilg'or pedagoglaridan Komenskiy "Bolalarga beriladigan bilim hayotiylikka va ko'rgazmalilikka asoslanishi kerak" - degan edi. Bolalarga tabiat orqali beriladigan bilimlar turlicha metod va usullar bilan olib boriladi va ekskursiya, sayr, ta'limiy o'yinlar orqali mustahkamlanib chuqurlashtiriladi. Dasturning tabiat bilan tanishtirish bo'limiga materiallar quyidagi prinsplar asosida tanlanadi: bolalarni tabiat bilan tanishtirish prinsplari bolalar yoshiga, ko'rgazmalilik, ensiklopedik, moslik prinsipi, ilmiylik prinsipi, o'lkashunoslik prinsipi, bolalar yoshiga mos jonli va jonsiz tabiat haqida oddiy tushunchalar berish bolalarga beriladigan bilimlar oddiy bo'lishi bilan birga ilmiy aniq bo'lishi kerak. Masalan: o'simlikni yorug'likka, suvga, issiqlikka bo'lgan extiyoji. Bolalarga beriladigan bilimlarning barchasi ko'rgazma asosida berilishi shart. Bolalarga o'z o'lkasi tabiati haqida chuqur bilim berish, tabiatshunoslikning barcha sohaları (botanika, zoologiya, astronomiya) haqida bilim berish zarur. Yuqorida aytib o'tilgan prinsiplar bir-biri bilan bog'liq holda olib boriladi. Bolalarni tabiat bilan tanishtirishda ilmiylik prinsipiga rioya qilinadi. Beriladigan tabiat haqidagi bilimlar ilmiy bo'lishi bilan birga bolalar

tushunadigan bo'lishi zarur. Masalan: Erta bahorda kunlar isiydi. Kunlar isigani sababli daraxtlar kurtak chiqaradi. Osmon ko'm-ko'k tus oldi biz endi boqcha yer maydonchasiga ekin ekishimiz mumkin. Mana shunday oddiy misollar orqali bolalar aniq va ilmiy asosda tushunchalarga ega bo'ladilar. Ilmiy prinsip bolalar yoshiga mos bo'lsagina samarali natija beradi. Bu haqda Y.A.Komenskiy shunday degan: Oddiydan - murakkabga, yaqindan - uzoqqa, tanishdan - notanishga tomon borish kerak. Bu prinsiplar dasturdagi tabiat bilan tanishtirish bo'limida o'z aksini topgan. Biz bolalarni tabiat bilan tanishtirishda bevosita o'zlariga yaqin bo'lgan, atroflarini o'rab turgan tabiat bilan tanishtirishdan boshlaymiz.

Bolalarga avval MTTdagi daraxtlar, so'ngra o'rmondagi daraxtlar haqida bilim beramiz. Demak, biz yaqindan - uzoqqa tomon degan qoidaga rioya qilishimiz zarur. Biz bolalarga bilim berishda ularning avvalgi bilimlariga tayanamiz. Shundagina ular yangi bilimni chuqur o'zlashtirib oladilar. Bolalarga beriladigan bilim ilmiy, bolalar yoshiga mos bo'lsa, ular ko'rgazmasiz bo'lsa, bolalar yaxshi tushunmaydilar. Y.A.Komenskiy shunday degan: "Avval sezgilarda bo'lmagan narsa, intellektda ham bo'lmaydi". Shundan kelib chiqib hissiy tajribani bilish va o'rganish asosida quyidagi ko'rgazmalilik prinsipini asoslab berdi. Ko'rgazmalilik faqat buyum, hodisalarni ko'rib idrok etish emas, balki ularni hamma sezgi organlarini jalb qilgan holda idrok qilishdan iborat. Bu didaktikaning oltin qoidasi hisoblanadi. Agar biror bir predmetni bir necha sezgi organlari bilan idrok qilish mumkin bo'lsa, shu narsani idrok qilish uchun bir yo'la bir necha sezgi organlarini ishga solish lozim. Agar o'rganilayotgan predmetni ko'rish imkoni bo'lmasa, ularning sur'atlari yoki modellariga murojaat qilish lozim. Demak, ko'rgazmalilik bolalarni abstrakt tushunchalarini real anglashga olib keladi. Ensiklopedik so'zi grekcha so'z bo'lib, barcha fanlarni har tomonlama bilim olish, bilimlar yig'indisi ma'nosida qo'llaniladi. Bolalar osmon jismlarini astronomiyadan, o'zi tug'ilib o'sgan shahar, qishloq, voha, daryo, tog'larning nomlarini geografiyadan o'simliklar nomlari, ularning o'ziga xos xususiyatlarini botanikadan bilib boradilar. Tabiatshunoslik bilimlarini oddiydan - murakkabga tizimli ravishda yaqindan - ya'ni o'z o'lkasi tabiatidan boshlab uzoq ya'ni boshqa o'lka tabiatini tanish, o'rganish asosida amalga

oshiriladi. O'z o'lkasi tabiati bilan tanishish bevositasi bolani tevarak-atrofdagi, MTTdagi yer maydonchasidagi o'simliklar, gullar, ko'chatlar, daryo va ko'l nomlari, tog'lar, yo'lda uchraydigan maysalar nomi, hayvonot olami ya'ni bola kundalik hayoti davomida duch keladigan jonli va jonsiz tabiat bilan tanishishdan boshlash zarur. Shu tizim asosida ish tashkil etilsa, o'zga o'lkaning tabiati bilan tanishish yengil, oson kechadi.

Tabiatdagi ekologik bog'lanishlar haqidagi bilimlarni shakllantirish

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarni ekologik tarbiyalash atrof-muhitga, jonli va jonsiz tabiat obyektlariga malakali, ehtiyotkor munosabatda bo'lishga yordam beradi. Tabiiy jarayonlarga e'tibor, atrof-muhit qonunlarini tushunish maktabgacha yoshdagi bolaning shaxsiyatini shakllantirishning asosi bo'lib, uning atrofdagi dunyoga mas'uliyatli munosabatda bo'lish muhimligini tushunadigan to'laqonli fuqaro sifatida o'sishiga imkon beradi. Vatanga muhabbat, tabiiy boyliklarni asrab-avaylash uchun g'amxo'rlik zamonaviy jamiyatning fuqarolik mas'uliyatini shakllantirishning asosi bo'lib, uning vazifasi sayyoramizning hayvonot dunyosi holatini normallashtirish va ekologik halokatning oldini olishdir. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ekologik ta'limning maqsad va vazifalari yosh bolalarning o'ziga xos xususiyati ularning tashqi dunyo bilan organik o'zaro ta'siridir. Bolalar tabiat bilan o'zlarining umumiylikini his qiladilar, unga iste'molchi munosabatidan mahrum bo'lib, tabiat hodisalarining mohiyatiga qiziqish bildiradilar. Ekologik ta'limning vazifalari quyidagilardan iborat: o'simlik va hayvonot dunyosiga ehtiyotkorona munosabatni shakllantirish; ona tabiatiga muhabbatni rivojlantirish; go'zallikni tushunish, his qilish va empatiya qilish qobiliyati; tabiat hodisalarining mohiyatini tushunishni shakllantirish; ekologiya bo'yicha asosiy bilimlarni olish.

Maktabgacha ta'lim tashkilotida bionomik madaniyatni shakllantirish texnologiyasi nazariy bazani va amaliy mashg'ulotlar majmuasini o'z ichiga oladi. Bioekologiyaning tuzilishi uchta ma'lumot blokini o'z ichiga oladi: individual organizmning hayotiy faoliyati; aholi bionomiyasi; tirik organizmlar jamoalarining bir-biri bilan va atrof-muhit bilan o'zaro ta'siri. Maktabgacha ekologik

ta'lim rejasi maktabgacha ta'limni rivojlantirish dasturiga muvofiq tuziladi. Tarbiyachi bolalarning yosh toifasini va ma'lum bir maktabgacha ta'lim tashkilotining imkoniyatlarini hisobga olgan holda mavzular va tadbirlar jadvalini belgilaydi. Hujjatda belgilangan tadbirlar tarbiyachilar kengashida muhokama qilinadi, kerakli tuzatishlar kiritiladi, so'ngra reja tasdiqlangandan so'ng tarbiyachi yil davomida kerakli mashg'ulotlarni o'tkazadi. Ba'zi tadbirlar ochiq maqomga ega bo'lib, ularda hamkasblar - pedagoglar va maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ekologik ta'limni nazorat qiluvchi shaxslar ishtirok etadilar.

Ta'lim va rivojlanish faoliyatini tahlil qilish majburiy bo'lib, ularning samaradorligi baholab beriladi. Navbatdagi tarbiyachilar kengashida tarbiyachi hisobot taqdim etadi, unda mavzuni ochish darajasi, bolalarning ishtiroki, Mashg'ulotning tematik maqsadlarga muvofiqligi aks ettiriladi. Maktabgacha ta'lim tashkiloti ishini o'rganish jarayonida mas'ul shaxslar bir necha bo'limlarda baho beradilar: bolalarning ekologik madaniyatini rivojlantirish darajasi; sinfdagi ishlarni tahlil qilish; alohida guruhlarni sinovdan o'tkazish. Tarbiyachining kasbiy mahorati "Kasbiy mahorat xaritasi" ga muvofiq uning faoliyatini baholashdir. Sinovdan o'tgan maktabgacha ta'lim tashkilotidagi shartlarga muvofiqligi - tashrif buyuruvchi guruhlar, ish oqimini rejalashtirish darajasi va sifati - yillik rejaning dolzarbligini baholash. Ota-onalar bilan ishlash jadvali - ota-onalarning so'rovi, vizual ma'lumotlarni baholash. Maktabgacha ta'lim tashkilotida ekologik ta'lim bo'yicha yillik vazifalar erta yoshda atrof-muhit bilan mas'uliyatli va ehtiyotkor munosabatni rivojlantirishning umumiy konsepsiyasini aks ettiradi. O'tmishning ajoyib xorijiy tarbiyachilari (J.A.Komenskiy, I.T.Pestolozsi, J.J.Russo, A.Disterverg) va Rossiya (L.N.Tolstoy, A.S.Makarenko, N.K.Krupskaya, V.A.Suxomlinskiy) bolaning o'z-o'zini rivojlantiruvchi tabiatini mukammal deb hisoblashgan. Tabiiy muhitda ular inson tabiatining namoyon bo'lishi va shaxsiyatning shakllanishi uchun ideal sharoitlarni ko'rdilar. Ta'limdagi ekologiya g'oyasi yangi narsa emas, u barcha ilg'or gumanistik pedagogik ta'limotlar orqali qizil ip kabi o'tadi. Ekologiya muammolarining o'zi ibtidoiy emas, faqat atrof-muhitni muhofaza qilish faoliyati sifatida, balki birinchi navbatda inson va tabiatning birligi sifatida

ko'rib chiqildi. Atrof-muhitni o'rganayotganda, bolalar uni o'ziga xos bog'liqliklari va bog'liqliklari bo'lgan yagona tabiiy jamoa sifatida bilish, maktabgacha yoshdagi bolalarni hatto kundalik hayotda sezishi mumkin bo'lgan naqshlarni o'rnatishga o'rgatish vazifasiga duch kelmaydilar. Tabiat bilan muloqot qilishda maktabgacha yoshdagi bolalarni u bilan munosabatda bo'lishga o'rgatish muhimdir. Bir tomondan, bu yetarli darajada ishonchli, tabiiy muhitda adekvat xatti-harakatlar, boshqa tomondan, o'simliklar va hayvonlarga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lish kerak. Agar siz amaliy usullarni mohirona birlashtirsangiz, bolalarning mustaqilligi va faolligidan foydalansangiz, bunga erishish mumkin. Maktabgacha yoshdagi bolalarni ekologik tarbiyalashda tabiiy muhit katta ahamiyatga ega. O'rmon bog'lari, bog'lar, maydonlar yaqinida joylashgan maxsus maktabgacha ta'lim tashkilotlari mavjud. Ammo ularning aksariyati bolaning tabiat bilan muloqotini cheklaydi. Bu yerda faqat tabiat burchaklarida va MTT hududlarida mehnatni tashkil etish mumkin. Agar tarbiyachining o'zi tabiatni sevsa va bilsa, bu mumkin, deb ishoniladi, demak uning harakatlari asrash va ko'paytirishga qaratilgan. Asta-sekin, maktabgacha yoshdan boshlab, tabiat va inson haqidagi yagona to'g'ri g'oyalar bolada teng huquqli sheriklar sifatida shakllanadi, qachonki inson tabiatni himoya qilib, unga xayr-ehson qilmasa, balki o'z hayotini saqlab qoladi. Maktabgacha yoshdagi bolaning predmetli muhiti tabiatning turli obyektlarini o'z ichiga oladi, shuning uchun uning o'simliklar, hayvonlar, jonsiz tabiat hodisalari bilan tanishishi muqarrar - bu atrofdagi dunyoni o'rganish va ijtimoiy tajribaga ega bo'lishning tabiiy jarayoni. Kattalarning maqsadli rahbarligida sodir bo'ladigan bu jarayon boshqa ilmiy asosga ega bo'lishi mumkin. Hozirgi vaqtda tabiatshunoslikka qarama-qarshilikning o'zgarishi kuzatilmoqda: hozirgi kunga qadar odamlarning dunyoqarashida hukmronlik qilgan biologik asoslar o'rnini yangi - tabiiy dunyoga, odamlar tomonidan yaratilgan obyektlar dunyosiga va insonning o'ziga nisbatan ekologik qarashlari egallaydi. Ekologik dunyoqarash inson hayotining barcha sohalarida asosga aylanadi; u asosan davlat siyosatini, ishlab chiqarishni, tibbiyotni, madaniyatni rivojlantirishni belgilay boshlaydi. Ekologik dunyoqarash ta'lim mahsulidir; uning

shakllanishi inson hayoti va ta'limotining ko'p yillari davomida asta - sekin sodir bo'ladi. Ushbu jarayonning boshlanishi maktabgacha yoshdagi bolalik davriga to'g'ri keladi, bu davrda dunyoqarashning birinchi asoslari va sub'ekt-tabiiy muhit bilan amaliy o'zaro munosabat shakllanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarni ekologik tarbiyalash - bu bolalarni tabiat bilan tanishtirish, bu ekologik yondashuvga asoslangan bo'lib, unda pedagogik jarayon ekologiyaning fundamental g'oyalari va tushunchalariga asoslanadi.

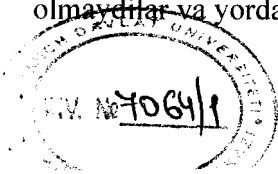
MTT tarbiyachisining yovvoyi tabiat bilan aloqasi zamirida kattaning kichikga munosabati yotadi (bolaning erkalash, o'simlik va hayvonlarga g'amxo'rlik qilish ehtiyoji namoyon bo'ladi). Bolaning o'simlik va hayvonot dunyosi bilan o'zaro ta'siri jarayoni qarama-qarshidir. Unga nisbatan hissiy munosabat ham axloqiy, ham axloqsiz xatti-harakatlarda namoyon bo'lishi mumkin. Bu maktabgacha yoshdagi bolaning tabiat obyektlari bilan o'zaro ta'sir qilish qoidalarini bilmasligi bilan bog'liq. Shuning uchun maktabgacha yoshdagi bolalarda tabiat haqidagi tasavvurni va unga munosabat shakllarini shakllantirish muhimdir. Maktabgacha yoshdagi bolalarda murakkab his-tuyg'ular va his-tuyg'ularning paydo bo'lishining muhim sharti hissiy va kognitiv jarayonlarning o'zaro bog'liqligi va o'zaro bog'liqligi - maktabgacha yoshdagi bolalarning aqliy rivojlanishining eng muhim ikki sohasi. Axloqiy his-tuyg'ularning namoyon bo'lishi axloqiy tanlov bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bola bir xil darajada mumkin bo'lgan, ammo axloqiy mohiyatiga ko'ra farq qiladigan qarorlarga duch kelganda. Bolaning o'simliklar va hayvonlar bilan munosabatda bo'lganida, axloqiy tanlov tabiiy obyektlarning holati bolaning o'ziga xos amaliy harakati bilan belgilanadi va faqat u tomonidan o'zgartirilishi mumkinligi bilan osonlashadi. Yovvoyi tabiat bilan noto'g'ri munosabatda bo'lish oqibatlarini ko'pincha kechiktiriladi, shuning uchun maktabgacha yoshdagi bola o'z harakatlarining mumkin bo'lgan oqibatlarini oldindan bilish qobiliyatini rivojlantirishi kerak. Buning uchun maktabgacha yoshdagi bolalarda o'simlik va hayvonot dunyosi haqidagi tasavvurlarni shakllantirish, tabiatni sevishga, asrashga o'rgatish zarur. Maktabgacha yoshdagi bolalarni tabiatga insonparvar munosabatda bo'lishni o'rgatishning eng muhim sharti ularning o'zlarini yovvoyi tabiatning bir qismi

sifatida bilishdir. Bu borada Vigotskiy, “Aql va ta’sir” qotishmasi deya munosabat bildiradi. Tadqiqotchilar qiziqarli tajribalar o’tkazdilar, natijada imkoniyatlar aniqlandi: maktabgacha yoshdagi bolalarda odamlar, hayvonlar, o’simliklarning hayotiy ko’rinishlari (oziqlanish, o’sish, rivojlanish) haqida bilimlarni shakllantirish; bolaning yovvoyi tabiat vakillari bilan o’xshashligini bilish; empatiya, hamdardlikni yordamga aylantirish. O’z tanasi haqidagi elementar bilimlarni atrofda dunyo haqidagi g’oyalarni tizimiga kiritish, bolalarga barcha tirik mavjudotlar uchun umumiy xususiyatlar va fazilatlarni tushunishga olib borish insonda biologik va ijtimoiy o’zaro bog’liqlikni o’rnatishda alohida ahamiyatga ega. O’ziga munosabat darajasida (yomon odatlarga toqat qilmaslik, rejim muhimligini anglash, gigiena va boshqalar) va boshqalarga munosabat darajasida (o’simliklar va hayvonlarning o’sishi va rivojlanishi uchun sharoit yaratish, tabiatga hurmat, va boshqalar.).

Maktabgacha yoshdagi bola uchun farqlarni topishdan ko’ra o’xshashliklarni aniqlash osonroq. Aynan ular o’z-o’zini identifikatsiyalashga olib keladi (hayvon (o’simlik) men kabi og’riydi; u men kabi harakat qiladi, nafas oladi, ovqatlanadi). Maktabgacha yoshdagi bolalar tabiatning o’simlik va hayvonot dunyosini turli yo’llar bilan his qilishadi (empatiya qilishadi). Sensatsiyalar rivojlanishining past darajasi bilan ular “tirik” va “jonsiz tabiat” tushunchalarini farqlay olmaydilar, ular o’simliklar va hayvonlarni “yomon” (zararli) va “yaxshi” (foydali) ga bo’lishadi; agar kerak bo’lsa, ularga yordam berishni istamaydilar, ko’pincha noma’lum yoki zararli, ularning fikricha, hayvonlarga nisbatan salbiy harakatlar qiladilar. Rivojlanishning o’rtacha (befarq) darajasida bolalar bu tushunchalarni ajratib turadilar, lekin tabiatga befarq yoki bu munosabat utilitar bo’lib, faqat bolaning o’zi uchun foydali bo’lishiga mos keladi. Shu bilan birga, maktabgacha tarbiyachi salbiy harakatlar qilmaydi, lekin o’simlik yoki hayvonga e’tibor bermaydi. Empatiya rivojlanishining yuqori (ijobiy) darajasi bilan bolalar “yovvoyi tabiat”, “jonsiz tabiat” tushunchalarini aniq ajratib turadilar, inson va tabiatning birligi haqida fikr bildiradilar. Ularning tabiiy obyektlarga qiziqishi barqaror. Ular hamdardlik bildiradilar, har qanday o’simlikka, hayvonga yordam berishni xohlashadi. To’g’ri, bunday bolalar kam, lekin ularning kichik soni

ham muayyan sharoitlarda katta maktabgacha yoshdagi bolalarda yovvoyi tabiatga barqaror, ongli, hamdardlik va g'amxo'rlik bilan munosabatda bo'lishlari mumkinligini ko'rsatadi. Pedagog insonning tabiat bilan hissiy idrok orqali vujudga keladigan birlamchi emotsional aloqalarini hisobga olib, sezgi a'zolarini maksimal darajada jalb qilgan holda turli xil kuzatishlarni tashkil qiladi. Shu bilan birga, quyidagi vazifalar hal etiladi: maktabgacha yoshdagi bolalarga har bir hayvon tirik ekanligi (u harakat qiladi, nafas oladi, ovqatlanadi, o'sadi, nasl beradi); odamga "o'xshashlik" darajasi belgilanadi (ko'zlar, quloqlar, og'izlar, yuraklar, o'pkalar mavjud); tirik mavjudot bilan muloqotdan xursandchilik hissi paydo bo'ladi.

Tarbiyachilarning bolalar ustidan uzoq muddatli kuzatishlari shuni ko'rsatadiki, maktabgacha yoshdagi bola 5-6 yoshida asosan "tirik" va "jonsiz tabiat" kabi tushunchalarga yo'naltirilgan, ularni ajratib turadi, "tirik" ning o'ziga xos xususiyatlarini ta'kidlaydi (o'sadi). oziqlantiradi, harakat qiladi, ko'paytiradi, o'zgartiradi) va "jonsiz tabiat" (o'smaydi, oziqlanmaydi, harakatlanmaydi, ko'paymaydi, o'zgarmaydi). Maktabgacha yoshdagi bolalar ko'pincha jonli va jonsiz tabiat obyektlari bilan o'zaro munosabatlar qoidalarini buzadilar, chunki bolalar hali ularning holatiga e'tibor berish qobiliyatini rivojlantirmagan. Shuning uchun bolada o'simlik va hayvonot dunyosi vakillariga nisbatan hamdardlik munosabatini shakllantirish juda muhimdir. Maktabgacha yoshdagi bolalarda tabiatga salbiy munosabatning eng keng tarqalgan sababi o'simliklar, hayvonlar, ularning ehtiyojlari va rivojlanish xususiyatlari to'g'risida bilimlarning yetishmasligidir. Bunga tabiat bilan to'g'ridan-to'g'ri aloqaning cheklanganligi, ayniqsa shahar sharoitida, ba'zi tarbiyachilar tomonidan atrofdagi dunyoga, shu jumladan tabiatga bolalarning kognitiv qiziqishlarini tarbiyalash muammosini yetarlicha baholamaslik ham ta'sir qiladi. Tabiatga o'ylamasdan va ba'zan shafqatsiz munosabatda bo'lish bolalarning axloqiy yomon xulq-atvorining natijasidir, ular boshqa odamlarning, ayniqsa hayvonlar va o'simliklarning holatini kar bo'lganda; hamdardlikka va achinishga qodir emas; ular boshqalarning dardini tushuna olmaydilar va yordamga kelishadi.

Maktabgacha yoshdagi bola taqlid qilish bilan ajralib turadi, buning natijasida u tashqi ta'sirlarga osonlik bilan mos keladigan xatti-harakatlar namunalarini oladi. Qarz olish pedagogik jihatdan qimmatli va salbiy bo'lishi mumkin, chunki bolalarda tanqidiy fikrlash yetarli darajada rivojlanmagan. Ular kattalarning tabiatdagi xatti-harakatlarini, ularning harakatlarini, hayvonlar va o'simliklarga bo'lgan munosabatini taqlid qiladilar. Kattalar ataylab yoki beixtiyor tabiatga shafqatsiz munosabatda bo'lgan bolalar qalbiga shikast yetkazish, bolalarda insoniylikni tarbiyalash ishiga zarar yetkazadi, ularning yetuk ruhiyatiga shikast yetkazadi. MTT da ekologik tarbiyaning yo'llari quyidagilardan iborat: bolalarda o'simliklar va hayvonlarning tirik organizmlar sifatida ularning atrof-muhit bilan munosabati, tabiatning qadr-qimmati va uni asrash uchun inson mas'uliyati haqida elementar g'oyalarni shakllantiriladi. Bolalarning tabiatga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lishining faol namoyon bo'lishi o'yinlarda, mehnat vazifalarini bajarishda, kundalik hayotda kuzatiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarga o'simliklar va hayvonlarga qanday g'amxo'rlik qilishni o'rgatish kerak. Tabiatdagi tizimli mehnat ularda tirik mavjudotlarga g'amxo'rlik qilish odatini shakllantiradi. Biroq, bu jarayon ko'p jihatdan bolaning mehnat faoliyatini rag'batlantiradigan motivlarga bog'liq. Mehnat faoliyati uchun motivlar har xil bo'lishi mumkin. Kattalar yoki tengdoshlar bilan birgalikdagi mashg'ulotlarga qiziqish mehnatga kuchli turtki bo'lishi mumkin. Kognitiv qiziqish samarali motiv sifatida ishlaydi. Maktabgacha tarbiyachining zarur, boshqalar uchun foydali narsalarni qilish istagida namoyon bo'ladigan jamoat motivlari ham rag'batlantiruvchi kuchga ega bo'ladi. Bolalarda o'simliklar va hayvonlarga g'amxo'rlik qilishning axloqiy ahamiyatli motivlarini shakllantirish maxsus pedagogik ishlarni talab qiladi. Tarbiyachilar qoidani esga olishlari kerak: mehnat jarayoni bolalar uchun qanchalik monoton, tanish, yoqimsiz bo'lsa, uning motivatsiyasi shunchalik muhimdir. Ekologik ta'limni amalga oshirish uchun bolalar tomonidan tabiatni estetik idrok etish katta ahamiyatga ega. Bolalarni tabiat bilan tanishtirishda estetik jihatni kuchaytirish, bu jarayonga badiiy asarlarni keng jalb etish ekologik tarbiyaning muhim omili hisoblanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning tabiatga ijobiy munosabatini tarbiyalashning

dastlabki bo'g'ini yovvoyi tabiatning yetakchi qonunlarini aks ettiruvchi aniq bilimlar tizimidir: turlarning xilma-xilligi, ularning atrof-muhitga moslashishi, o'sish va rivojlanish jarayonidagi o'zgarishlar, tabiatdagi hayot, jamoalar. Bunday bilimlarni maktabgacha yoshdagi bolalar tomonidan o'zlashtirish imkoniyati ko'plab mahalliy tadqiqotlar (pedagogik va psixologik) tomonidan tasdiqlangan. Bilim tizimining o'ziga xosligi - bu bolalarning kuzatishi, vizual-majoziy fikrlash orqali bilishi mumkin bo'lgan aniq, cheklangan hajmli materialga qurish. Ushbu qoidalar maktabgacha ta'lim tashkilotida rivojlanayotgan ekologik muhitni yaratish mezonlari hisoblanadi.

Yer va Quyosh haqida tasavvurlarni shakllantirish. Quyosh, 8 ta yirik sayyora va ularning yo'ldoshlari, o'n minglab mitti sayyora, ya'ni asteroidlar, son-sanoqsiz dumli yulduz (kometa)lar va juda ko'p meteorlardan iborat osmon jismlari sistemasiga Quyosh sistemasi deyiladi. Quyosh shu sistemaning markazida joylashgan. Quyoshning massasi Quyosh sistemasidagi barcha osmon jismlarining umumiy massasidan taxminan 750 baravar katta. Quyosh sistemasidagi barcha jismlar Quyoshning tortish kuchi tufayli harakatlanadi. Barcha yirik sayyoralar: Merkuriy, Venera, Yer, Mars, Yupiter, Saturn, Uran va Neptun Quyosh atrofida bir xil yo'nalishda harakatlanadi. Ular ayni vaqtda o'z o'qlari atrofida ham aylanadilar. Quyosh sistemasidagi sayyoralar juda tarqoq joylashgan. Bu sayyoralarning kattaligini va ular orasidagi masofalarni tasavur etish uchun 1:15000000000 (ya'ni 1 millimetrdan 15000 kilometr) masshtab bilan ifodalashga urinib ko'ramiz. Shu masshtabda olganda Yerning diametri 1 millimetrga yaqinlashadi, Oyning diametri — 0,25 millimetr, Quyoshning diametri esa 10 santimetrga tenglashadi. Quyosh sistemasini qog'ozda chizma tarzida tasvirlaydigan bo'lsak, Quyosh bilan Yerning oralig'i 10 metr, Yer bilan Oyning oralig'i esa 3 santimetr bo'ladi. Quyosh sistemasida jismlarga, moddalarga nisbatan bo'sh joylar ko'proq ekanligi chizmadan ko'rinib turadi. Yer bilan Quyosh oralig'ida harakatlanadigan Merkuriy sayyorasi Quyoshdan 4 metr uzoqda bo'lib, diametri mazkur masshtab bo'yicha 0,33 millimetrga teng. Diametri 1 millimetrdan keladigan Venera sayyorasi esa Quyoshdan 7 metr uzoqlikda joylashgan bo'ladi. Marsning diametri chizmada

0,5 millimetr bo'lib, Quyoshdan uzoqligi 15 metr. Marsning Yerga har 15 yilda bir marta yaqinlashish masofasini chizmada 4 metr bilan ifodalash mumkin. Sayyoralarning eng ulkani Yupiterning diametri chizmada 1 santimetr, Quyoshdan uzoqligi mazkur masshtabda 52 metni, Saturnning diametri 8 millimetрни, Quyoshdan uzoqligi 100 metрни tashkil etadi. Quyosh sistemasining yettinchi sayyorasi Uranni chizmamizda 3 millimetr kattalikda tasvirlash, Quyoshdan uzoqligini 196 metr qilib ko'rsatish mumkin. Neptun sayyorasining diametri chizmada 3 millimetr bo'lib, Quyoshdan uzoqligi 300 metr. Quyosh sistemasining eng chekka sayyorasi Pluton chizmada Yerdan biroz kichikroq bo'lib, Quyoshdan uzoqligi 400 metрни tashkil etadi. Garchi Pluton Quyosh sistemasining chekka sayyorasi bo'lsa-da, uning orbitasi chizmaning chegarasi bo'la olmaydi. Chunki Quyosh sistemasida sayyoralardan tashqari kometalar ham uchraydi.

Ayrim kometalarning orbitalari Quyoshga nisbatan yaqin (chizmamizda 12 millimetr masofada), ayrimlari uzoq joylashgan (chizmada 1700 metрни tashkil etadi). 1:15000000000 masshtabli chizmada Quyosh sistemasining eni (kengligi) 3,5 kilometrni va maydoni 9 kvadrat kilometrni tashkil etadi. Shunchalik katta maydonda bizning sayyoramiz, ya'ni Yer atigi 1 millimetr joyni egallaydi. Yer yuzasi meridian yoyining uzunligi ekvatorda qutb doirasiga nisbatan qisqaroqdir. Meridian yoyining bir gradus uzunligi ekvatorda 110,9 km, Parijda 111,3 km, qutb doirasida 111,9 km. Yer qutblarida bir oz qisilgan bo'lib, qutb o'qlari uzunligi 12714km, ekvator bo'yicha diametr 12756 km, radiusi 6371,221 km teng. Demak, yerning siriqligi 12 kmni tashkil etadi. Keyingi vaqtlarda olib boradigan aniq o'lchash ishlari yerning elliksoyid shakliga yaqin ekanligini ko'rsatadi. Agar ekvatorial vaqutbiy o'qlarning uzunligidagi farqning kichik ekanligini xisobga olsak, bunday elliksoyibni sferoip deb atash mumkin. Lekin yer yuzasi bizga ma'lum bo'lgan biror geometrik shakliga to'g'ri kelmaydi. Ximoloy tog'idagi Jomolungma cho'qqisining balandligi okean yuzasida 8848 m, Tinch okeaning eng chuqur joyi 11521 m ekanligini va yer yuzasi relyefi o'zgarishining qariyb 20 km dan oshiqiligini hisobga olsak, u o'ziga xos geoid shakliga ega ekanligini ko'ramiz. Yer yuzasi 510 mln.km², xajmi 1,083 * 10¹² km³,

massasi $5,974 * 1027\text{gr}$, o'rtacha zichligi $5,52\text{gG}^{\text{sm}3}$ ga tengdir. Yer ichki qismining tuzilishini va tarkibini tuzatish yo'li bilan aniqlab bo'lmaydi, shuning uchun ham u bilvosita geofizik, seysmologik, graviyometrik va astronomik usullar yordamida aniqlanadi. Yer yuzasida tez-tez uchrab turadigan moddalarning o'rtacha zichligi $2,7 \text{ sm}^3$, bu esa yerning o'rtacha zichligidan kamroqdir.

Yerning geografik qobig'i, epigeosfera — Yerning litosfera, gidrosfera, atmosfera va biosferalar o'zaro tutashadigan va bir-biriga ta'sir etadigan qobig'i. G. q.ning tarkibi va tuzilishi juda murakkab. Uning yuqorigi va pastki chegaralari ham shartlidir. Atmosferada G. q. stratopauza bo'ylab o'tadi deb hisoblaydilar, chunki yer yuzasining atmosfera jarayonlariga bo'lgan issiqlik ta'siri shu chegaragacha davom etib, litosferada esa gipergenez oblasti quyi qismigacha boradi. G. q. butun gidrosferani, Yer po'stining yuqori qavatini va atmosferaning quyi qismi (25–30 km qalinlikdagi qatlam)ni o'z ichiga oladi. G. q.ning eng qalin qismi 40 km ga yaqin. G. q.ning yerdagi boshqa qobiqlardan farqi: G. q. yerdagi va kosmosdagi jarayonlar ta'sirida shakllanadi; litosfera, atmosfera tutashib, o'zaro ta'sir etib turadi – turli xil erkin energiyalarga nihoyatda boy, unda moddalarning barcha agregat holati uchraydi; Quyoshdan keladigan issiqlik to'planadi; insoniyat jamiyati mavjud. Yer po'stini tashkil etadigan tog' jinslari relyef bilan birga, havo massalari, suv, tuproq qatlami va biotsenozlar, qutbiy kengliklarda va baland tog'lik joylarda to'plangan muzliklar G. q.ning asosiy moddiy komponentlaridir. Gravitatsion energiya, sayyoraning ichki issiqligi, Quyoshning nur energiyasi va kosmik nurlar energiyasi esa asosiy energetik komponentlaridir.

Bolalarga tabiatdagi o'simlik va hayvonlarni bir biriga bog'liqligini tushuntirish. Tabiat zonasini to'g'ri tashkil etish maktabgacha ta'lim tashkilotlari xodimlari tomonidan o'simliklar va hayvonlar hayotiga ekologik yondashuvni va bolalarni ekologik tarbiyalash metodologiyasining hususiyatlarini o'zlashtirishni nazarda tutadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarni ekologik tarbiyalash uslubining o'ziga xos xususiyati bolaning tabiat obyektlari bilan bevosita aloqasi, tabiat va hayvonlar bilan "jonli" muloqoti, kuzatish va ularga g'amxo'rlik qilish bo'yicha amaliy faoliyat, muhokama

jarayonida ko'rgan narsalarini tushunishdir. Tabiatni bilvosita bilish (kitoblar, slaydlar, rasmlar, suhbatlar va boshqalar orqali) ikkinchi darajali ahamiyatga ega: uning vazifasi bolaning tabiat obyektlari bilan bevosita aloqada bo'lgan ta'surotlarini kengaytirish va to'ldirishdir. Bundan ma'lum bo'ladiki, ekologik ta'limda tabiat zonasini yaratishda rol o'ynaydi: bolaning yonida normal (ekologik nuqtai nazardan) sharoitda bo'lgan tabiat obyektlari bo'lishi kerak, ya'ni tirik organizmlarning ehtiyojlarini va evolyutsion tarzda o'rnatilgan moslashuvini to'liq qondiradigan sharoitlar, bu ularning tuzilishi va faoliyatining xususiyatlari bilan aniq namoyon bo'ladi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotidagi ekologik muhit, birinchi navbatda, tashkilotda doimiy ravishda yashaydigan va kattalar va bolalarning qaramog'ida bo'lgan o'ziga xos, individual hayvonlar va o'simliklar; shu bilan birga, tarbiyachilar va maktabgacha ta'lim tashkilotining boshqa xodimlari har bir tabiat obyektining ekologik xususiyatlarini – uning muayyan atrof-muhit omillariga bo'lgan ehtiyojlarini, o'zini yaxshi his qiladigan va rivojlanadigan sharoitlarni bilishlari juda muhimdir. Ekologik ta'limning maqsadi - bu bolaning chuqur, hissiy va hissiy tajribasiga asoslanishi kerak bo'lgan tiriklarga ijobiy munosabatni shakllantirish. Shu bilan birga, bilim hech qanday tarzda so'ralmaydi, lekin unga boshqa maqom (o'zlashtirilishi kerak bo'lgan faoliyatni amalga oshirish vositasi maqomi) va shunga mos ravishda ushbu bilimlarni ta'lim jarayoniga kiritish metodikasi beriladi. Bunday psixologik yondashuv asosida ekologik ta'lim tamoyillarini shakllantirish mumkin:

1. Maqsad: haqiqiy motivatsion faoliyatda, kattalar bilan birgalikdagi faoliyatda ekologik ongning motivatsion asoslarini shakllantirish (kattalarning tabiatga munosabati bolaning tashqi dunyo bilan munosabatlarini qurish modelidir).

2. Bilim: ularni faoliyatga kiritilgan, ma'lum bir mazmunning allaqachon o'rnatilgan motivatsiyasi bilan yo'naltirilgan vositalar sifatida ko'rib chiqing. Bolaning faolligi va ongini rivojlantirishning yoshi, individual xususiyatlarini hisobga oling: yetakchi faoliyat, ekologik ongning motivatsion asoslarining mazmuni, kattalar bilan birgalikdagi faoliyatning tuzilishi. Siz ekologik ta'limni juda yoshligidan, MTNing bolalar guruhiga kelganlarida boshlashingiz mumkin. Ishning muvaffaqiyatini ta'minlaydigan asosiy holat - bu

tarbiyachi tomonidan ushbu yoshdagi bolalarning psixofiziologik xususiyatlarini yaxshi tushunishdir. Ikki yoki uch yoshda bolalar doimo o'zaro aloqada bo'lgan obyektlar va tabiat obyektlarini ajratishni, to'g'ri nomlashni, ularning asosiy hissiy xususiyatlarini, shakli, rangi, o'lchamlari, qattiqlik yoki yumshoqlik darajasini, tabiatning tabiatini nomlashni o'rganishlari kerak. Sirt, obyektlar va obyektlarning ko'rinadigan tarkibiy qismlarini o'rganish, ular bilan mumkin bo'lgan faoliyat haqida elementar g'oyalarni olish. Ushbu yosh bosqichida ekologik ta'limning muhim jihati bolalarda tirik obyektning o'ziga xos xususiyatlari, uning obyektidan (jonsiz obyekt) tubdan farqi haqida dastlabki tushunchalarni shakllantirish, ular bilan to'g'ri munosabatda bo'lish uchun birinchi ko'nikmalarni shakllantirishdir. O'simliklar va hayvonlar, ular uchun zarur shart-sharoitlar yaratish bo'yicha tadbirlarda ishtirok etish. Agar bu yoshda ular tushunmasalar, bolalarni tarbiyalash ekologik bo'lmaydi: derazadagi o'simlik suvga muhtoj, qafasdagi to'tiqushga don va suv kerak, bog'ga ham suv kerak, chumchuqlar qishda non bo'laklariga muhtoj. Tabiat obyektlari, ularning qismlari, asosiy xususiyatlari, o'ta aniq sharoitlarda faoliyat ko'rsatish usullari bilan tanishish tirik mavjudotlarga to'g'ri munosabatda bo'lish, ular bilan to'g'ri munosabatda bo'lish asosi bo'lgan dastlabki ekologik g'oyalarni shakllantirishdir. Bilim o'z-o'zidan emas, balki tabiiy obyektlarni tabaqalashtirilgan ko'rish va ular bilan harakat qilish qobiliyatini rivojlantirish uchun muhimdir. "Yosh ekolog" dasturiga muvofiq tirik mavjudotlarga to'g'ri munosabatda bo'lish yaxshi naslchilikning natijasi, ko'rsatkichidir. Bu yoshda o'zini faqat bolalarning kattalar bilan birgalikda tabiat zonasi aholisi uchun zarur shart-sharoitlarni saqlab qolish va ular bilan muloqot qilishda ixtiyoriy va faol ishtirokida namoyon qiladi. Bunday faoliyat bolalarning ijobiy his-tuyg'ulari, tarbiyachiaytgan va qiladigan hamma narsani faol idrok etish bilan ranglanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning ekologik ta'limi quyidagilarni o'z ichiga oladi: - tabiatga insoniy munosabatni tarbiyalash (axloqiy tarbiya) - ekologik bilim va g'oyalar tizimini shakllantirish (intellektual rivojlanish) - estetik tuyg'ularni rivojlantirish (tabiat go'zalliklarini ko'rish va his qilish, unga qoyil qolish, uni saqlashga intilish) -bolalarni o'simliklar va hayvonlarga

g'amxo'rlik qilish, tabiatni muhofaza qilish va himoya qilish uchun mumkin bo'lgan tadbirlarda ishtirok etish. Integratsiyalashgan yondashuvni muvaffaqiyatli amalga oshirishning eng muhim sharti - bu kattalar shaxsiy misol orqali bolalarga tabiatga to'g'ri munosabatda bo'lishlari va imkon qadar bolalar bilan birgalikda tabiatni muhofaza qilish tadbirlarida faol ishtirok etishlari uchun sharoit yaratishdir. Tabiatga ongli va faol insoniy munosabatni shakllantirish mezonlari quyidagilardir: - tabiatning inson uchun axloqiy, estetik va amaliy ahamiyatidan kelib chiqib, unga ehtiyotkorona va ehtiyotkor munosabatda bo'lish zarurligini anglash; - tabiiy muhitda xulq-atvor normalarini o'zlashtirish va kundalik hayotda ularning amaliy faoliyatini kuzatish; - tabiat obyektlariga faol munosabatning namoyon bo'lishi (samarali tashvishlar, tabiatga nisbatan boshqa odamlarning harakatlarini baholash qobiliyati). Shunday qilib, bolalarning ekologik tarbiyasiga, birinchi navbatda, axloqiy tarbiya sifatida qaralishi kerak, chunki insonparvarlik tuyg'ulari, ya'ni hayotning har qanday ko'rinishining qadr-qimmatini anglash, tabiatni muhofaza qilish va saqlashga intilish qalbida bo'lishi kerak.

Insonning atrofidagi tabiatga munosabati. Tabiatga insonparvarlik munosabatini shakllantirgan holda, tarbiyachi quyidagilardan kelib chiqishi kerak: asosiysi, bola inson va tabiat o'zaro bog'liqligini tushunishi kerak, shuning uchun tabiatga g'amxo'rlik qilish insonga, uning kelajagiga g'amxo'rlik qilishdir va tabiatga zarar keltiradigan narsa zarar yetkazishi mumkin. Inson, shuning uchun, xatti-harakatlari, buning natijasida barchamiz uchun umumiy, axloqsiz uy vayron bo'ladi. Bolalarda tabiatga insoniy munosabatni qanday shakllantirish kerak? Maktabgacha yoshdagi bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda, ular bolaga boshqa tirik mavjudotning hayotiga ichkaridan kirishga yordam beradigan hamdardlik, empatiya orqali ta'sirchanlik va hissiy sezgirlikni o'z ichiga oladi (V.Suxomlinskiy), birovning dardini o'zinikidek his qiladi. Mehr-shavqat, hamdardlik hissi bolalarning tabiatga bo'lgan samarali munosabatini belgilaydi, unga muhtoj bo'lganlarga g'amxo'rlik qilish, xafa bo'lganlarni himoya qilish, qiyinchilikka duchor bo'lganlarga yordam berishga tayyorligida namoyon bo'ladi.

Faol pozitsiya, qoida tariqasida, yopiq o‘simliklar, uy hayvonlari va qishlash qushlariga g‘amxo‘rlik qilish ko‘nikmalari va ko‘nikmalarini egallashga yordam beradi. Bundan tashqari, empatiya, hamdardlik qobiliyati asta-sekin barcha tirik mavjudotlarga azob-uqubat va og‘riq keltiradigan harakatlarga hissiyatini rivojlantiradi. Bolalarga tabiatga nisbatan kuchliroq mavqega ega ekanligini va shuning uchun ular unga homiylik qilishlari, uni himoya qilishlari va g‘amxo‘rlik qilishlari kerakligini, shuningdek, tengdoshlarining boshqa odamlarining xatti-harakatlarini sezishlari kerakligini ko‘rsatish juda muhimdir va kattalar, ularga munosib axloqiy baho bering va ular g‘ayriinsoniy va axloqsiz harakatlarga qarshilik ko‘rsatishga majbur qiladi va imkoniyatlarni beradi. Tabiat obyektlariga munosabat maktabgacha yoshdagi bolalarni ekologik tarbiyalashning yakuniy natijasidir. Shunday qilib, ekologik bilimlarni uzatish atrofimizdagi dunyoga to‘g‘ri munosabatni shakllantirish jarayonining dastlabki bosqichidir. Ularning o‘zgarishi tarbiyachi tomonidan bolalar bilan ishlashning shaxsga yo‘naltirilgan usullaridan foydalanish natijasida amalga oshiriladi. Munosabatni ifodalashning yorqin shakli - bu bolaning faoliyati. Faoliyat mazmunida ekologik axborot elementlarining mavjudligi uning tabiat olamiga, narsalarga, odamlarga va o‘ziga munosabati ko‘rsatkichi bo‘lib xizmat qiladi. Turli bolalarning munosabati takrorlanadi: unda kognitiv, estetik yoki gumanistik komponent hukmron bo‘lishi mumkin. Munosabatda kognitiv jihatning ustunligi tabiatdagi hodisa va hodisalarga aniq qiziqishdir.

Yerni muhofaza qilish masalasini hal etishda eng muhim jihat odamlarni atrof-muhitni muhofaza qilish, butun aholini, jumladan, yosh avlodni ekologik tarbiyalashdir. Maktabgacha yoshdagi bolalikni haqli ravishda insonning ekologik yo‘nalishini shakllantirishning boshlanishi deb hisoblash mumkin, chunki bu davrda poydevor qo‘yiladi, atrofda voqelikga ongli munosabat inson xotirasida uzoq vaqt saqlanib qolgan yorqin hissiy taassurotlarni to‘playdi, va bu ba‘zan bir umrga saqlanib qoladi.

Ushinskiyning ta‘kidlashicha, tabiat mantig‘i bolalar uchun eng qulay va eng foydali mantiqdir. Ammo tabiat mantig‘i aynan tabiatni tashkil etuvchi tarkibiy qismlarning o‘zaro bog‘liqligi, o‘zaro ta‘siridan iborat. Zamonaviy ekologiyani turli darajadagi tirik

tizimlarning atrof-muhit bilan o'zaro ta'siri, inson va tabiatning o'zaro ta'siri, ekologik aloqalari haqidagi fan sifatida ta'riflash mumkin, menimcha, ekologiyaning mohiyatini aks ettiradi. Ularni oshkor qilmasdan, bolalarning to'liq ekologik ta'limini olish imkonsiz bo'ladi. Bunday ta'limni amalga oshirish uchun kamida uchta vazifani hal qilish kerak:

1) Bolalarga tabiatda hamma narsa o'zaro bog'liqligini isbotlash;

2) Tabiiy bog'lanishlar nima uchun kerakligini tushunishlariga yordam berish uchun: ularni buzmaslik uchun, chunki odamlar tomonidan tabiiy aloqalarning buzilishi yomon oqibatlarga olib keladi (tabiat uchun ham, odamlar uchun ham), bu aloqalarni bilib, tabiatdan oqilona va ehtiyotkorlik bilan foydalanish mumkin;

3) Bolalarga tabiatda o'z xatti-harakatlarini shakllantirishga yordam bering. Undagi munosabatlarni bilish va o'z harakatlarining mumkin bo'lgan oqibatlarini tegishli baholash asosida (bu yerda biz tabiatdagi xatti-harakatlar qoidalariga kelamiz). Tabiatni o'rganishning uch darajasini tasavvur qilish mumkin: Tabiat obyektlari alohida ko'rib chiqiladi, ularning aloqalariga e'tibor berilmaydi; Tabiat obyektlari o'zaro bog'liqlikda ko'rib chiqiladi. Diqqat, masalan, ma'lum odamlar nima yeyishiga qaratilgan, tegishli oziq - ovqat zanjirlari qurilgan. Yoki, aytaylik, o'rmonning daryo uchun ahamiyati va boshqalar chiqadi; Bu nafaqat obyektlar, balki jarayonlar ham hisobga olinadigan daraja. Engelsdan eslaylik: "Jarayonlarni o'rganishga kirishishdan oldin obyektlarni tekshirish kerak edi; birinchi navbatda berilgan obyekt nima ekanligini bilib olishingiz kerak, shunda siz u bilan sodir bo'ladigan o'zgarishlar bilan shug'ullanishingiz mumkin. Tabiat bilan tanishganimizda, birinchi navbatda, tabiatdagi qanday o'zgarishlar bizni qiziqtiradi? Birinchidan, tabiiy omillar ta'siriga asoslangan mavsumiy. Ikkinchidan, inson faoliyati natijasida yuzaga kelganlar. Quyidagi kabi muammolarni hal qilish uchun: Mintaqamizning tabiati haqidagi yangi bilimlarni etkazish, mavjud bilimlarni mustahkamlash va boyitish. Uning tabiati va aholisiga g'amxo'rlik qilish odatini tarbiyalash; tabiatdagi hodisalarning munosabatini topish, xulosa chiqarish qobiliyati. O'z shahringiz tabiatiga muhabbatni oshirish; ekologik iz yaratish foydalidir. Ushbu yo'lni shahar bog'ida yoki

boshqa dam olish joylarida, maktabgacha ta'lim tashkiloti hududida qo'yish mumkin.

❓ Mavzu yuzasidan savollar:

1. Tabiat bilan tanishtirish tamoyillarini aytib bering.
2. Tabiatdagi ekologik bog'lanishlar haqida nimalarni bilasiz?
3. Bolalarda yer va Quyosh haqida tasavvurlar qanday shakllantiriladi?
4. Bolalarga tabiatdagi o'simlik va hayvonlarni bir biriga bog'liqligini qanday tarzda tushuntirish mumkin?

5-MAVZU: TABIAT BILAN TANISHTIRISH DASTURINING MOHIYATI. DASTURNING KONSENTRIK TAMOYILI ASOSIDA TUZILISHI

Reja:

1. Tabiat bilan tanishtirish dasturining mohiyati
2. Dasturning konsentrik tamoyili asosida tuzilishi
3. Bolalarni tabiat bilan tanishtirishda faslchilik tamoyiliga oid joylashtirish

i **Tayanch so'z va iboralar:** Tabiatshunoslik, kuzatish, ekskursiya, tajriba, amaliy ishlar, tabiat ashyolari, ko'rgazmali materiallar, ekologik muammolar, "Atrofimizdagi olam", "Tabiatshunoslik", Tabiat va jamiyat, mashg'ulot, o'yin, bolalar ekologik madaniyati.

Tabiat bilan tanishtirish dasturining mohiyati. Tabiatshunoslik fanini o'rganishda kuzatish, ekskursiya, tajriba, amaliy ishlar yetakchi o'rin tutadi. Bolalarni kuzatish usullariga o'rgatish, ularning natijalarini kundalik daftarga belgilash, ular asosida xulosa va umumlashmalar chiqarish davom ettiriladi. Ekskursiyalar o'tkazishga, tabiat ashyolari va voqelikni tabiiy holatda o'rganishga katta e'tibor beriladi. Ekskursiya Mashg'uloti davomida yig'ilgan ko'rgazmali materiallardan sinflarda o'tkaziladigan mashg'ulotlarda ham foydalanish mumkin. Shuning uchun ham tabiatshunoslik mashg'ulotlarini o'tkazishga alohida e'tibor berish zarur.

Tabiatni asrab-avaylash mavzusini o'rganishda tarbiyalanuvchilar respublikamiz ekologik muammolari va tabiatni asrash ishlari bilan tanishadilar. Tarbiyalanuvchilarning boshqa mashg'ulotlarda atrof olam to'g'risida olgan tasavvurlari tabiatshunoslik mashg'ulotlarida kengaytirilib, boyitiladi. "Atrofimizdagi olam" hamda "Tabiatshunoslik" mashg'ulotlari davomida bolalarning maktabgacha ta'lim tashkilotlarida jamoat joylaridagi xulq-atvor qoidalarini o'zlashtirib olishlariga alohida e'tibor berish zarur. Tarbiyachi bolalarga o'z o'rtoqlari bilan qanday munosabatda bo'lishini ko'rsatishi kerak. Shunga ko'ra pedagoglar bolalarga faqat u yoki bu qoidaning mazmuni haqida hikoya qilibgina qolmasdan, balki uni qanday bajarish kerakligini ham ko'rsatishadi. Odamlarning har xil harakatlari (ish yuritishlari), ularning o'zaro munosabatlari ko'rsatilgan she'r va hikoyalarni sahnalashtirish xulq-atvor qoidalarini namoyish qilishning samarali uslubidir. Ko'pgina o'yin va mashg'ulotlar tabiatni idrok qilib olishga, unga ijobiy munosabatni shakllantirishga yordam beradi. Ular bolalarni tabiat hodisalari to'g'risidagi bilimlar bilan boyitishi, ularning insonparvarlik va estetik xislatlarini rivojlantirishi kerak.

Ekologik ta'lim-tarbiya tizimi asoslariga tabiat yaxlitligi hamda atrof muhitning inson tomonidan o'zgartirilishi haqidagi tasavvurlar qo'yilgan. Bunda tabiatni muhofaza qilishga yo'naltirilgan ta'lim jarayoni oliy o'quv yurtlarida hozirgi zamon ommaviy axborot vositalaridagi uzluksiz jarayon sifatida qaraladi. U umumiy vazifalar bilan uyg'unlashadi hamda mutaxassislik tayyorgarligi bilan bog'liq holda tabaqalashtiriladi. Uning umumiy nazariy ko'rsatmalari o'quv rejasining turli qismlarida aks etgan bo'lib, ma'ruza matnlari, elektron Mashg'ulotliklar, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari mazmunida o'z ifodasini topadi.

Bolalarni tabiat bilan tanishtirishning jarayoni har tomonlama rivojlangan shaxs ma'naviy qiyofasini kamol topish jarayonining muhim va tarkibiy qismidir. U Bolalarda milliy va umuminsoniy qadriyat sifatida tabiatga ongli munosabat, tabiat zaxiralarini saqlash va ko'paytirishga oid mas'uliyat tuyg'usi, ekologik muammolarni amaliy hal qilishdagi ko'nikmalarning rivojlantirilishini o'zida qamrab oladi. Sayyoramizda jumladan, respublika hududida

vujudga kelgan ekologik vaziyat ta'lim-tarbiya tizimi oldiga quyidagilarni hal etishni muhim vazifa etib qo'yadi, ular:

1. Bolalarning tabiatga ongli munosabatlari, tabiat komponentlarini yaxlitlikda va o'zaro aloqadiligini his etish;

2. Tabiatning bolalar ekologik madaniyatini belgilab beradigan vosita sifatida namoyon bo'lishi;

3. Atrof muhitga munosabatni ma'naviy madaniyatning ajralmas qismi ekanligini anglash;

4. Tabiat talabaning ekologik madaniyatini shakllantirishi uchun asosiy omil ekanligini tushunish;

5. Atrof muhitga nisbatan bolalarni tabiat bilan tanishtirishning shakllantirishda bolalarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ta'lim-tarbiya jarayonida atrof muhitni muhofaza qilishni ekologik qadriyat sifatida anglab yetishlariga ilmiy-amaliy jihatdan sharoit yaratish;

6. Bolalarni tabiat bilan tanishtirishning shakllantirishning maqsad va vazifalarini aniq belgilab olish, uning amaliyotga yo'naltirilganligini tushunish;

7. Ekologik muammoga umummilliy, umuminsoniy, ijtimoiy muammo sifatida yondashish kabilar. Shular asosida talabaning ekologik madaniyatini shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim-tarbiya tizimini didaktik jihatdan ta'minlanishiga erishamiz. Buning uchun ekologiyaga oid o'quv materiallarini tanlash, tabiatni muhofaza qilishga oid faoliyat turlari va ular mohiyatini bolalar ongiga singdirish, insonning tabiat hodisalarini anglashi, mazkur hodisalarning hayotiyliigi, mukammalliligini tushunish lozimligining ustuvorligini anglashi zarur.

Bizning fikrimizcha bolalarga o'rgatiladigan ekologik bilim mazmuni o'z ichiga quyidagilarni qamrab olishi lozim:

bolalar ongida olamning ilmiy manzarasini shakllantirish;

tabiat va jamiyat o'rtasidagi ma'lum bo'lgan ekologik bilimlar ahamiyatini ilmiy-amaliy jihatdan yoritib berish;

bolalar tomonidan ekologik qonuniyatlarning o'zlashtirilishiga erishish;

tabiatda sodir bo'ladigan turli xildagi fojealarni anglash, ularning mohiyatini bilib olish, ekologiyaga oid ta'lim vazifalarini ifodalash, kuzatish va tajribalarni rejalashtirish hamda amalga

oshirish, ekologiyaga oid nazariy-amaliy g'oyalarni oydinlashtira olish, ulardan ta'lim-tarbiya jarayonida foydalana olish malakalarini hosil qilish;

tabiatga qadriyat sifatida qarash tuyg'usini uyg'otish va madaniyatini shakllantirish, tabiatni muhofaza qilish va uning boyliklaridan unumli foydalanishni takomillashtirish;

respublika hududidagi biologik xilma-xillikni bilishga imkon beradigan nazariya va g'oyalarni o'rganishni tashkil etish;

ekologiya sohasidagi muayyan bilimlar hajmini, tasavvur va tushunchalar doirasini ilmiy-amaliy jihatdan ishlab chiqish;

atrof muhitni muhofaza qilish, uning zahiralaridan unumli foydalanishga o'rgatish;

bolalarni atrof muhit bilan muloqot davrida ekologik amaliyotni kengaytirish, ularda atrof muhitga nisbatan faol ta'sir etuvchi ekologik munosabatni tarkib toptirish.

Ekologik ta'lim mazmuni: psixologik, pedagogik, shaxs faoliyatiga yo'naltirilgan omillarga tayanadi:

tabiatga nisbatan ekologik ongli munosabatda bo'lish zaruriyatini anglab yetish;

o'z faoliyatlarining ekologik oqibatlarini oldindan his eta olish;

tabiat bag'rida yashash, rivojlanish va milliy boyluk ekanligini his qila bilish;

atrof muhit bilan muloqotlarning turini tanlashga oid xulosalar chiqarishda tabiiy-ilmiy, texnik va gumanitar bilimlarga tayanish;

tabiat bilan muloqotda bo'lganda milliy tarixiy taraqqiyotga, umuminsoniy qadriyatlarga tayanish zarur.

Shunday qilib, bolalar ekologik madaniyatini shakllantirish uchun ular ekologiyaga oid quyidagi ko'nikmalarga ega bo'lishlari lozim:

-ekologik muammolarning paydo bo'lish sababini ilmiy-amaliy jihatdan aniqlay olish;

-tasodifan hosil bo'ladigan antropogen omillar holatini hamda uning salbiy oqibatlarini anglash va undan himoyalani;

-tabiat zaxiralaridan foydalanishga oid amaliy, aniq ma'lumotlarni olish, tahlil qilish va undan xulosa chiqarish;

-ekologiyaga oid oddiy bitiruv malakaviy ish ishlarini o'tkaza olish, olingan natijalarni tahlil etib, xulosa chiqarish;

-ekologiyaga oid tajribalar olib borish;

-mahalliy, hududiy, umumbashariy ekologik muammolarni ilmiy-amaliy jihatdan o'rganish, tahlil etish va bartaraf qilishda faollik ko'rsata olish.

Dasturning konsentrik tamoyili asosida tuzilishi. Ekologiya o'z mazmuniga ko'ra insoniyatning tabiat obyektlari bilan bo'ladigan barcha xilma-xil aloqalari mohiyatini aks ettiradi. Shunga ko'ra, endilikda shahar, ishlab chiqarish, texnika, qishloq xo'jaligi, suv havzalari, o'simliklar, hayvonot olami, inson, mahalla ekologiyasi kabi tushunchalar mavjud. Ekologik tushunchalarni ekologiya fani o'z ichiga qamrab oladi. Bolalarga yoshiga mos jonli va jonsiz tabiat haqida oddiy tushunchalar berish bolalarga beriladigan bilimlar oddiy bo'lishi bilan birga ilmiy aniq bo'lishi kerak.

Masalan, o'simlikni yorug'likka, suvga, issiqlikka bo'lgan ehtiyoji, bolalarga beriladigan bilimlarning barchasi ko'rgazma asosida berilishi shart, chunki ularga o'lkasi tabiati haqida chuqur bilim berish lozim.

Bolalarni tabiat bilan tanishtirishda ilmiylik printsipiga amal qilinadi, beriladigan tabiat haqidagi bilimlar ilmiy bo'lishi bilan birga bolalar tushunadigan bo'lishi shart. Masalan, erta bahorda kunlar isiydi, kunlar isiganligi sababli daraxtlar kurtak chiqara boshlaydi, osmon ko'm-ko'k tus oldi, biz endi bog'cha yer maydonchasiga ekin ekishimiz mumkin. Mana shunday oddiy misollar orqali bolalar aniq va ilmiy asosda tushunchalarga ega bo'ladilar.

Bolalarni tabiat bilan tanishtirishda faslchilik tamoyiliga oid joylashtirish. Bolalarga ob-havo holatini (sovuq, issiq, iliq, quyoshli, bulutli, shamol esayapti, yomg'ir yog'ayapti, do'l yog'ayapti), suv va qorning ayrim xususiyatlarini(suv tiniq, qor yumshoq bo'lishi, undan qorbobo yasash, qorbo'ron o'ynash mumkin va hokazo; qor quruq ham bo'ladi) farqlashni o'rgatish. Ayrim predmetlar suvda cho'kishini, ayrimlari cho'kmasligini: issiq kunda ko'lmak suv tez, sovuq kunda sekin ko'rishini anglab olishlariga yordam berish lozim. Jonsiz tabiatning ayrim xususiyatlari (tosh - qattiq, qum - sochiluvchan)ni farqlashni o'rgatiladi. Bolalarga ob-havodagi o'zgarishlarni (sovuq shamol

esayapti, yomg'ir, qor yog'ayapti) farqlashga o'rgatish. Qorning xususiyatlari (sovuq, yumshoq, yopishqoq, ho'l, quruq) bilan tanishtirib boriladi. Bolalarni tong, kunduz, kechqurun, kechasi tushunchalari bilan tanishtirish, kun qismlarida insonlar va bolalarning harakatlari haqida suhbatlar o'tkazilib boriladi. O'simliklar dunyosi haqida ma'lumot beriladi. Sabzavotlar (baqlajon, karam, sholg'om, turp, piyoz) va mevalar (anor, anjir, behi uzum, o'rik) bilan tanishtirishni davom ettiriladi. Bolalarga sabzavot va mevalarning nomlarini, rangi, shakli, ta'mi, ovqatga ishlatilishining (xomligicha. pishirilgan, tuzlangan va quritilgan holda) xarakterli belgilarini bilishlari: Sabzavotlar polizda mevalar esa daraxtda o'sishi bilan tanishtirish.

Bolalarga sabzavotlar har yili ekilishini, mevalar esa ko'p yillik o'simlik hisoblanishi haqida qisqacha tushunchalar berib boriladi. Sabzavot va mevalar yetishtirishda kattalarning mehnati haqidagi tasavvurlari shakllantiriladi. Kuzda daraxtlar bargining to'kilishi, o'tlarning sarg'ayishi, dala va bog'larda yig'im-terim ishlarining boshlanishi haqida suhbatlar uyushtirib boriladi. Kuzning oxirida daraxtlarning bargi butkul to'kilib bo'lishi, o't-o'lanlarning esa hazonga aylanishi faqat igna bargli archalargina har doimgidek ko'm-ko'k qolishi haqida tushuncha beriladi. Urug'don o'simliklar yetirish (o'sishidagi izzillik, o'sishi uchun zarur sharoitlar, parvarish qilish) haqida; o'simliklar hayoti va o'sishining ayrim shartlari (ular yerda o'sadi, ularni suv bilan sug'orish kerak, tuproq serozuqa bo'lishi uchun uni o'g'itlash, yorug'lik kerak) haqidagi tasavvurlarini shakllantiriladi. Bolalar diqqatini kunlar ilishi bilan daraxtlarning kurtak chiqarishi, gullashi, barg yozishi, o't-o'lanlarning ko'karishi kabilarga jalb etiladi. Gilos va shaftoli daraxtining gulini qiyoslash va farqlashga o'rgatiladi. O'simliklarning tuzilishi haqidagi tasavvurlarini aniqlanadi va mustaxkamlanadi. Daraxtlarda bitta tana, yo'g'on va ingichka shohlar, yaproqlar bor. Butalar va bir necha ingichka tana, shoh, barglari borligi, o'tsimon o'simliklarda poya, barg, gullar borligi, o'simliklar ildizlari bilan o'zlarini yerda tutib turishi va yerdan suv hamda ozuqa moddalarini olishi haqidagi tasavvurlarini kengaytirib boriladi. Atrofdagi o'simliklarning quyidagi belgilariga qarab tanishadi-daraxtlar: butalarning barglari, po'stlog'iga; o'tsimon

o'simliklarning rangi va gulining shakliga qarab, yumshoq mevalar, sabzavotlar bilan, o'simliklar o'sadigan joylar (xiyobon, maktabgacha ta'lim tashkiloti, bog') bilan tanishtiriladi. Tanish o'simliklar nomlarini eslab qolishga o'rgatiladi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotida sabzavotlar o'stirilishi haqidagi tasavvurlarni aniqlab, kengaytiriladi. Bolalarni hayvonot dunyosi bilan tanishtirishda, kuz-qish davrida olmaxon, quyon va tipratikan singari hayvonlar xayoti va tabiiy sharoitlari (qayerda yashashi, qanday yurishi, nimalar bilan oziqlanishi, dushmanlaridagi qanday himoyalaniishi) haqidagi tasavvurlarini shakllantirib, fasllar o'zgarishi bilan quyon, olmaxon, tipratikan kabi hayvonlar hayoti (tabiiy sharoitda ular qayerda yashaydilar, nimalar bilan oziqlanadilar, dushmanlardan qanday qutuladilar) bilan tanishtiriladi. Uy hayvonlari va ularning bolalari (it, kuchukchalar, mushuk, mushukchalar), qushlar (chumchuq, kabutar, musicha va boshqalar), atrof muhitda uchraydigan hasharotlar (chumoli, kapalak, xon qizi, ninachi kabi)ni farqlashga o'rgatiladi. Uy hayvonlarining hayoti, insonlarning ularni parvarish qilishdagi mehnatlari haqidagi tasavvurlarini aniqlanib, kengaytiriladi. Uy hayvonlari va ularning bolalari haqidagi bilimlari ham kengaytirilib boriladi. Bolalar ularning tana qismlarini, yurish-turish xususiyatlarini ajrata bilishni va to'g'ri xarakterlashni, nima bilan oziqlanishini qanday yurishi, qanday foyda keltirishini, odamlar ular to'g'risida qanday g'amxo'rlik qilishlari haqida bilimlari kengaytirib boriladi.

Bolalarni uy hayvonlari hayoti haqidagi tasavvurlari boyitiladi. Ularni uy hayvonlari va parrandalarni parvarish qilishda kattalarga yaqindan yordam berishga o'rgatishni davom ettiriladi. Yovvoyi hayvonlar (quyon, olmaxon, tipratikan) haqidagi tasavvurni kengaytirish, ularning bahorgi-yozgi mavsumdagi tabiiy sharoitdagi hayoti (ovqatlanish, tullash, uya qurish, bolalarni o'stirish, bolalari haqida ota-ona g'amxo'rligi xususiyatlari) bilan tanishtirish; tashqi qiyofasi, hatti-harakatiga ko'ra yosh hayvonlarning kattalaridan farq qilishini ko'rsatadi. Kunlar ilishi bilan bolalar diqqatini qushlar ko'payib, hasharotlar paydo bo'la boshlagani, kunlar sovishi bilan hasharotlar butkul ko'rinmay qolganiga, tashkilot hovlisidagi qushlar ham kamayib ketganiga qaratiladi. Sovuq qish kunida

bolalarga qorni ochib ovqat izlayotgan qushchaga naqadar qiyin ekanligini his qildirishga undaladi. Bolalarda qushlarga g'amxo'rlik qilish hissini tarbiyalab, qushlarning nima bilan oziqlanishi, qishloq xo'jaligiga keltiradigan foydasi haqida ham qisqacha ma'lumot beriladi. Qushlarga xayrixolik bilan munosabatda bo'lish kerakligi tushuntirib boriladi. Tabiat burchagida piyoz o'stirish va uni parvarish qilishdan tashqari, sovuq bo'lishiga qaramay, xonada ularning o'sish sababi tushuntiriladi. O'rmon hayvonlari ularning yurish-turish xususiyatlarini bilishni va to'g'ri xarakterlashni, yashash sharoitlari, nima bilan oziqlanishini qanday yurishi, qanday foyda keltirishi haqidagi tasavvurlari kengaytiriladi. Uy hayvonlari hayoti, yoz vaqtida odamlar ularni parvarish qilishdagi mehnatlari haqidagi tasavvurlari aniqlanadi. Yaqin atrofdagi hayvonlarni, hovliga keladigan qush, kapalak, qo'ngiz va ninachilarni bir-biridan farqlashga o'rgatiladi. Bolalarni uy hayvonlari hayoti haqidagi tasavvurlarini boyitiladi. Ularni uy hayvonlari va parrandalarni parvarish qilishda kattalarga yaqindan yordam berishga o'rgatiladi. 5-6 yoshli bola jonli va jonsiz tabiat, yer kurrasi to'g'risidagi tasavvurga ega bo'ladi.

Jonsiz tabiat. Bolalarni predmetlar (sharchalar, kubiklar, o'yinchoqlar mashinalar) harakatlari bilan tanishtirish, ularning yo'llari va tezliklarini qiyoslashga o'rgatish. Moddalarning qattiq holatdan suyuqlikka aylanishi (muzning, smola(qora saqich)ning erishi) va suyuq holatdan qattiq holatga aylanishi haqida tasavvurni kengaytiriladi. Suyuklikni parga va aksincha, parni suyuqlikka aylanishi hodisalari bilan tanishtiriladi. Qattiq moddalarni suyuqlikka va suyuqlikni qattiq moddaga aylanishi haqida tasavvur hosil qilib boradilar.

Qor yog'ishi. Qor bo'roni, muz yurishi, momaqaldiroq, do'l yog'ishi, tuman tushishi va shu kabi tabiat hodisalari bilan bolalar tanishtirib boriladi. Bolalarga suvning inson hayoti uchun zarurligi, yer yuzidagi eng bebaho boylik ekanligi, uni asrash bizning burchimiz ekanligi haqida tushuncha beriladi. Turli xil predmetlar: o'yinchoqlar, transport harakati haqida va bulutlar, qora bulut, quyosh harakati haqida boshlang'ich tasavvurlarni hosil qilinadi.

O'simliklar dunyosi. Mahalliy o'simliklar haqida bolalar tasavvurlari mustaxkamlanib boriladi. Bolalar daraxtlarning 4-5 turi

(tut, terak, qayrag'och, tol)ni (barglariga, po'stlog'iga, mevasiga qarab), butalarning xili (na'matak, maymunjon) ni(barglari, ranglari, mevalariga qarab) nomini aytishlar, farqlashlari, sabzavotlarning 6-8 xilini, mevali daraxtlardan 4-5 xili(olma, nok, anor, anjir, olcha)ning nomlarini, ranglari, shakli, mazasi, ovqatda iste'mol qilishda xarakterli belgilarini bilishlari kerak. Sabzavotlar va mevalar haqidagi umumlashtirilgan tasavvurlarni quyidagi belgilariga qarab shakllantiriladi, sabzavot va mevalar ovqatda qo'llaniladi, ularni maxsus yetishtiradilar: sabzavotlar poliz (dala)da o'sadi, mevalar esa bog'da yetishtiriladi. O'simlik (suv quyish, tagini yumshatish) va hayvonlar (ovqatlantirish, kattalar yordamida akvarium yoki qafasni tozalash)ni parvarishlashni bilishadi. Xona gullaridan aloy bilan tanishtirishni davom ettirish, ularni parvarish qilish yo'llarini o'rgatish, bolalarda tabiatdagi go'zallikdan zavq olishni tarbiyalashni davom ettirib, tabiatga zarar yetkazmaslik, ekologiyani buzmaslik (tevarak-atrofnı iflos qilmaslik, o't-o'lanlarni bosmaslik, daraxt shoxlarini sindirmaslik, gullarni yulmaslik, buning oqibatida gullar, kapalaklar yo'q bo'lib ketishi, chumolilarning inini buzmaslik va h.k.)ni bolalar ongiga singdirib boriladi.

O'simliklarning tuzilishi, ularning ayrim qismlari vazifalari haqidagi tasavvurni aniqlanadi va kengaytiriladi. Ildizlar suvni, ozuqa moddalarni shimib oladi, bular poyalar orqali, tana orqali, shoxlar orqali yaproqlar, gullar, mevalarga yetkazilishi haqidagi tasavvurlarini kengaytiriladi. O'simliklarning o'sishi uchun havo, suv, quyosh, ozuqali tuproq zarurligini amaliy ishlar orqali tanishtiriladi. Zaruriy sharoitlar yetishmasligini bildiruvchi belgilarni bolalar bilishlari kerak: yorug'lik kam bo'lganida o'simlik yorug'lik tomonga cho'ziladi. Ozuqasi, moddasi kam tuproqda o'simliklar sekin o'sadi, issiq bo'lmasa urug' unmaydi, barglar yozilmaydi, suvsiz o'simliklar qurib qoladi. O'simliklarni ko'paytirishning usullaridan biri - qalamcha qilish bilan tanishtiriladi.

Erta gullaydigan o'tsimon, butasimon o'simliklar va daraxtlar bilan tanishtirishni davom ettiriladi. Ba'zi daraxtlar(o'rik, bodom) avval gullab, so'ng barg chiqarishi, ba'zilari esa barg chiqarib(olma, behi) so'ng gullashini tushuntiriladi. Bahor tabiatning uyg'onish fasli ekanligi haqidagi tasavvurlari kengaytirib, chuqurlashtiriladi.

Ayrim o'simliklarning piyozidan, daraxtlarning qalamchasidan, butasidan ko'payishi mumkinligini tushuntiriladi va o'rgatiladi. Maktabgacha ta'lim tashkiloti hovlisida bolalar bilan birgalikda erta gullaydigan daraxt va gul ko'chatlarini ekish, tagini yumshatish va sug'orishga o'rgatiladi. Qurigan shox-shabballarni qirqib, ko'milgan gul, tok va anor ko'chatlarini ochish va ularni parvarish qilish ko'nikmasini hosil qilinadi. Urug'lardan o'simliklar o'stirilishi (2-3 xil sabzavot gullaydigan o'simliklar misolida), o'simlikning o'sishi va rivojlanishidagi asosiy bosqichlar haqidagi (urug' unib chiqishi, yaproqli poya, gul, urug'), o'simliklar o'stirish, ularni parvarishlashning asosiy usullari (chopilgan yerga o'tkazish, suv quyish, yerni yumshatish, o'toq qilish, ozuka berish) haqidagi tasavvurni shakllantiriladi.

Hayvonot dunyosi. Bolalarni yovvoyi hayvonlar (tulki, bo'ri, ayiq)ning hayoti bilan tanishtirib, hayvonlarning tashqi qiyofasi, yashash tarzi xususiyatlarini ajrata bilish va xarakterlash ko'nikmasini shakllantiriladi. Ular qayerda yashaydi, o'ziga qanday uy quradi, qanday yuradi, kuzda, qishda nima bilan oziqlanadi, qishga qanday tayyorgarlik ko'radi. Bolalarni hayvonlarning ko'rinishi va xulqidagi umumiylik va o'xshashliklarni ajrata bilishga, bir-biriga o'xshashligiga qarab xulosa chiqarish (o'rmon hayvonlari, yirtqich hayvonlar)ga o'rgatiladi. Ularga nisbatan ehtiyotkorona munosabatda bo'lishga o'rgatib, bolalar diqqatini kuz faslida ob-havo o'zgarishiga, daraxt barglarining sarg'ayib to'kilishiga, kishilar kiyimidagi o'zgarishlarga, hashorat va qushlarning kamayib qolganiga qaratish, bularning sabablarini mustaqil aytib berishga o'rgatiladi. Kuz faslining eng go'zal xususiyatlari turli-tuman yorqin ranglarga boy ekanligi haqidagi bilimlarini aniqtashtirishdir. Bu davrda meva va sabzavotlar g'arq pishadi, yig'im-terim mavsumi boshlanadi. Kuz fasli haqidagi tasavvurlarini kengaytirish hamda mustaqil ravishda kattalarga yordam berishga odatlantirish Bolalar ongiga tabiatga zarar yetkazmaslik, ekologiyani zararlamaslik (tevarak-atrofni iflos qilmaslik, hayvon va qushlarga ozor bermaslik, uyalarini buzmaslik, gullarni yulish oqibatida gullar, kapalaklar yo'q bo'lib ketishi, chumolilarning inini buzmaslik va h.k.)ni bolalar ongiga singdirib boriladi.

Uy hayvonlari (tuya, ot, sigir, qo'y, echki) va parrandalar (tovuq, xo'roz, kurka, o'rdak, g'oz)ning asosiy turlari, hayoti va sharoitlari haqidagi bilimlarini mustahkamlash va sistemalashtirish quyidagi belgilar asosida umumlashtirilgan tasavvurni tashkil qilish, odamlar yonida yashaydigan va undan qo'rqmaydigan hayvonlar, foyda keltiradigan hayvonlar, insonlar, ularning hayot kechirishlari uchun zarur bo'lgan sharoitlarni yaratishi, uy hayvonlarining kishilar hayotida tutgan o'rni haqidagi tasavvurlarini kengaytirish, ularda g'amxo'rlik tuyg'ularini mustahkamlashni taqozo etadi.

Bolalarga respublikamizda qishlab qoluvchi qushlar (musicha, chumchuq, kaklik, bedana) haqida tushuncha beriladi. Qushlarning ovqatlanishi, tashqi ko'rinishi, ulardagi o'zaro o'xshashlik va farqli tomonlarini farqlashga o'rgatiladi. Ularga qishda g'amxo'rlik ko'rsatish va xayrihohlik munosabatini tarbiyalashni davom ettiriladi. Qish faslining o'ziga xos tabiati haqida tushuncha berib, (kunlar qisqa, sovuq, ayozli bo'lishi, ariq va ko'lmaklarning muzlashi, qorning pag'a-pag'a yog'ishi va b.) yer yuzi va daraxtlar usti oppoq qor bilan qoplanganda tabiat qanchalik jozibali ko'rinishiga bolalar e'tiborini qaratish, ularning estetik tuyg'ularini shakllantirish. Kunlar ilishi bilan qushlar, hashoratlarning ko'payishi, ularning harakatini kuzatishga undab, ularning qanday tuxum qo'yishi, bola ochishi va h.k. haqidagi tushunchalarini kengaytiriladi.

Bolalarga qushlarning donxo'raklariga don solishni, suvlarini almashtirishni o'rgatiladi. Qafasga paxta, yumshoq matolardan tashlab, bolalar bilan birgalikda qushlarning harakatlari kuzatiladi. Qushlarning sayrashini tinglashga va ularning ovozlarini farqlashga o'rgatiladi. Ninachi, chumoli, asalari, kapalaklarning paydo bo'lish sababi, hayot tarzi, nima bilan oziqlanishini tushuntirish. Bahorda tabiatdagi o'zgarishlar haqidagi tasavvurni bir tizimga ketma ketlikka tushiriladi. Issiqlikning ortib borishi bilan qor, muzlarning erib borishi o'rtasidagi, tuproqning xolati, bularning barchasini tabiat uyg'onishiga ta'siri to'g'risidagi tasavvurlarini shakllantirish orqali erishiladi. Yoz faslida poliz, bog' va dalalarda mevalar pishishi, ayrim sabzavotlarning yer ostida meva tugishi va pishishi(kartoshka, sabzi, yeryong'oq) haqida ma'lumot berish, mevalarni hididan ajratishga o'rgatish, sabzavot va mevalarni inson

organizmiga ta'siri, foydasi haqida bolalarga tushuntirish hamda ularni qanday iste'mol qilish haqida suhbatlashiladi. Yer maydonchasidagi va yaqin oradagi o'simliklar haqidagi bilimlarini aniqlab, yaproq, gul, va mevalari, po'stlog'iga qarab daraxt, butalarni farqlashga o'rgatiladi. Boshqoqli ekinlarni o'stirish bilan, o'rmon mevalari, qo'ziqorinlar bilan tanishtiriladi. Turli xil o'simliklarning o'sish joylari(o'tloq, dasht, o'rmon, dala, bog', poliz, xiyobon) haqidagi tasavvurlarini aniqlash Bolalarga o'zlariga tanish uy hayvonlari va parrandalarning inson uchun foydali tomonlari haqida ma'lumot berib boriladi. Ularni parvarish qilishga o'rgatiladi. Hasharotlar (kapalak, ninachi, chumoli, asalari, chigirtkalar)ning tabiiy sharoitdagi hayoti haqida tasavvurlarini shakllantiriladi. Ma'lum joylarda yashab, (kapalaklar-o'tloqlarda, qurbaqalar-botqoqliklarda va h.k.) ovqat izlashadi (kapalaklar, asalarilar-gullar shirasini, qurbaqalar mayda chivinlarni), dushmanlaridan qochish uchun yaxshi moslanganliklari (ninachilar tez uchadi, kapalaklar pirillab uchadi, chigirtkalar, qurbaqalar sakraydilar va h.k.), uchib ketadigan qushlar (3-4 xili) bilan, tashqi ko'rinishi xatti-harakati (nima bilan oziqlanadi, nima uchun issiq o'lkalarga uchib ketadi) bilan tanishtiriladi. Qushlardan birining in qurish va bola ochishi bilan tanishtirish mumkin. Bolalarning tabiatdagi yozgi hodisalar, issiqlik, namning ko'pligi bilan o'simliklarning birdaniga gurillab o'sishi, barcha hayvonlarning faol hayot boshlashi o'rtasidagi aloqadorliklari haqidagi tasavvurlarni bir tizimga ketma ketlikka tushiriladi.

6-7 yoshli bolalarning jonli va jonsiz tabiat to'g'risidagi tasavvurga ega bo'lishlari.

Jonsiz tabiat. Bolalarda jonsiz tabiat hodisalari haqidagi tasavvurlarini shakllantirib, havo va magnitning xususiyatlari bilan tanishtirib boriladi. Bolalar uchun tushunarli vositalar yordamida havo hamma joyda-suvda, g'ishtda, yerda va shu kabilarda mavjudligini tajribalar orqali ko'rsatiladi. Havoning qayishqoq bo'lishi, ma'lum hajmni egallashi (sovun ko'piklarini puflash, sharlarni puflash) mumkinligini ko'rsatib beriladi. Havo harakatlanadi (shamol) va u harakat qilib, predmetlarni joydan-joyga ko'chirishi va shuningdek, harakatga qarshilik ko'rsatishi mumkin (parashut).

Bolalarni magnitning xususiyatlari bilan tanishtirish: magnit o'ziga metall buyumlarni tortishi, magnitning xususiyatlari to'siqlar orqali ham namoyon bo'lishi (magnitda predmetlar suv, qog'oz, plastmassa, yog'och, karton orqali ham tortilishi). Magnit o'ziga tortishishi va o'zidan itarishi bilan tanishtiriladi.

O'simliklar dunyosi. Bolalarni yangi hona o'simliklari bilan tanishtiriladi, U ularning xususiyatlari, shakli, hajmi, poyasi, barglari, gulining rangini ajratish va xarakterlashga o'rgatiladi. O'simliklarning yorug'likka, issiqlikka, namga, oziqlantiruvchi tuproqqa ehtiyojlari haqidagi tasavvurni shakllantiriladi. Bolalarni yorug'likni sevuvchi va salqinga chidamli, suvni sevuvchi va suvsizlikka bardosh beruvchi o'simliklarning tashqi tuzilishiga qarab farqlashga o'rgatiladi. Sabzavotlarning (8-9 xili), meva (5 xili)larning va sitrus o'simlik (3-4 xili)larning shakli, rangi, hajmi, ta'mi, ozik-ovqat sifatida qo'llanilishi, belgilarga qarab qiyoslash va xarakterlay olish ko'nikmasini shakllantirish, umumlashtirilgan (sabzavotlar, mevalar, gullar) so'zlarni qo'llashga o'rgatiladi. Bolalarda tabiatdagi go'zallikdan zavq olishni tarbiyalashni davom ettiradilar. Ular ongiga tabiatga zarar yetkazmaslik, ekologiyani zararlamaslik (tevarak-atrofnii iflos qilmaslik, o't o'lanlarni bosmaslik, daraxt shoxlarini sindirmaslik, hayvon va qushlarga ozor bermasliklari, uyalarini buzmaslik, gullarni yulmaslik, buning oqibatida gullar, kapalaklar yo'q bo'lib ketishi, chumolilarning inini buzmaslik va h.k.)ni bolalar ongiga singdirish.

Bolalarning hovlidagi barcha o'simliklar va xonaki (qishda vaqtincha o'tkazilgan) o'simliklarning yorug'likka, issiqlikka, suvga, (ozuqa) tuproqqa bo'lgan ehtiyojlari haqidagi tasavvurlari aniqlanadi. O'simliklarning o'sish va o'smasligi shart-sharoitlarining mavjudligi va ularning turlicha talablarga bog'liqligini belgilashga o'rgatiladi. O'simliklarning o'sishi uchun havo, suv, quyosh, ozuqali tuproq zarurligini amaliy ishlar orqali tanishtiriladi. Bolalarning o'simliklarni turli yo'l bilan ko'paytirish haqidagi bilimlarini kengaytirib boriladi. O'simliklar qalamchasidan, piyozidan, butasini ajratib ekish mumkinligini xonaki o'simliklar misolida ko'rsatiladi. O'simlikning unishi uchun yorug'lik, suv, issiqlik, ozuqali tuproq zarur ekanligi to'g'risidagi bilimlarini tajriba, amaliy mashg'ulotlar orqali takomillashtiriladi.

Bahor haqidagi tasavvurlarini aniqlash, bolalarni ularning rangi, shakli, gullari, yaproqlarining xajmi va belgilariga qarab qiyoslash asosida xarakterlashga o'rgatish. Erta gullaydigan o'tsimon, butasimon o'simliklar va daraxtlar bilan tanishtirib boriladi. Ba'zi daraxtlar (o'rik, bodom) avval gullab, so'ng barg chiqarishi, ba'zilari esa barg chiqarib (olma, behi) so'ng gullashini tushuntirish. Bolalar bilan birgalikda maktabgacha ta'lim tashkiloti hovlisida daraxt va gul ko'chatlarini ekish, tagini yumshatish va sug'orishga o'rgatiladi. Qurigan shox-shabballarni qirqish, ko'milgan gul, tok va anor ko'chatlarini ochish va ularni parvarish qilish ko'nikmasini hosil qilinadi. Bog', poliz va gulxonada sabzavot va gul ekinlari yetishtirish haqidagi bolalar tasavvurlari boyitiladi. O'simliklarning ayrim turlari misolida bolalar ularning urug'dan ko'karib, to urug' bergunigacha bo'lgan o'sish va rivojlanish davrining izchilligini, unib chiqishi uchun zarur bo'lgan shart-sharoitlarni, ularni parvarishlash usullarini bolalar ongiga singdirish, amalda kuzatish ishlarini olib boriladi.

Yovvoyi o'simliklar urug'ini to'kib ko'payishi va madaniy o'simliklarni inson tomonidan yetishtirilishi, madaniy va yovvoyi o'simliklarning inson hayotidagi ahamiyati, barcha o'simliklarni extiyot qilish va ularni qo'riqlash asosida madaniy va yovvoyi o'simliklar haqida umumiy tasavvurni shakllantiriladi. O'simliklar qanday belgilar asosida (xonaki, dala, poliz ekinlari) madaniy o'simliklar (o'rmon, o'tloq ekinlarini), yovvoyi o'simliklarga bo'linishi to'g'risidagi tushunchalarini shakllantirish, guruhdagi gullar nomini bilish.

Hayvonot dunyosi. Bolalarni o'zlariga tanish bo'lgan yovvoyi (quyonlar, tulkilar va hokazo) va tabiat burchagida yashovchi hayvonlarning moslashuvchanlik xususiyatlari bilan tanishtiriladi. Hayvonlarning o'zi yashaydigan muhitga tanasining tuzilishi va xatti-harakat bilan moslanishiga doir belgilarini ajrata bilishga o'rgatiladi. Uzun baquvvat oyoqlari tez yugurish imkonini beradi (bo'ri), agar hayvonning orqa oyoqlari uzunroq bo'lsa, unda hayvon katta-katta sakrab yuradi (quyon), o'tkir qayrilgan tirnoqlari daraxtlarga tirmashib chiqishga yordam beradi (olmaxon), to'mtoq baquvvat, oldingi oyoqlari yon tomonga chiqqan, tirnoqlari yerni qazishga moslashgan (toshbaqa, ko'rsichqon). Hayvonlarning tana

qoplami (himoya uchun xizmat qiladigan rang (quyon, olmaxon)ga, ignalar (tipratikan), qattiq qoplamga (toshbaqa) ega bo'lib, bular dushmandan o'zini himoya qilishda yordam) himoya va moslashuv xususiyatiga ega ekanligi haqidagi tasavvurlarini kengaytiriladi. O'simlik (suv quyish, tagini yumshatish) va hayvonlar (ovqatlanirish, kattalar yordamida akvarium yoki kafasni tozalash)ni parvarishlashni o'rgatiladi.

Kuz faslining o'ziga xos xususiyatlari: kunlar soviy boshlab, kunduzi qisqaradi. Yaproqlar to'kiladi, o'tlar so'liydi. o'simliklar o'sishdan to'xtaydi, chunki ular uchun zarur bo'lgan yorug'lik va issiqlikning miqdori kamayadi. Sovuq tushishi bilan hasharotlar yashirinadi. qushlarning ko'pchiligi issiq o'lkalarga uchib ketadi, hayvonlar qishga tayyorgarlik ko'radilar: tullaydi (barcha hayvonlar), ovqat to'playdi (olmaxon), ovqat yeb semirib ketadilar va uyqu uchun joy izlaydilar (tipratikan, ayiq).

Bolalar uchun yangi O'zbekiston sharoiti uchun xos bo'lmagan uy hayvonlari-shimol bug'usi bilan tanishtirish. Ularning yashash joyi. tashqi qiyofasi fe'l-atvori, inson tomonidan boqilishi va ular yetkazadigan foydalar haqida tasavvurni shakllantiriladi. Hayvonlarning tana tuzilishi va fe'l-atvori, tabiiy sharoitlarga moslashuvi yungining qalinligi, uning qor ostidagi mox (shimolda o'sadigan o'simlik)ni kovlab olish ko'nikmasi, buguning keng qo'shaloq tuyoqlari bilan loy, tuproqli yer va hatto qiya yerlarda ham yura olishi, o'zining belgilari bilan uy hayvonlari toifasiga kirishi haqida so'zlab beriladi. Tabiat burchagida yashovchi qushlar haqida, ularning yashash sharoiti, oziqlanishi, ko'payishi to'grisidagi tasavvurlari aniqlanadi. Qushlarning uchishga moslashganligi haqidagi tasavvurlarini shakllantirish (keng yig'ma qanotlari, dumi, yengil patlari havoga tayanish va uchish imkonini beradi).

Qish faslining o'ziga xos tabiati haqida tushuncha berish(kunlar qisqa, sovuq, ayozli bo'lishi, ariq va ko'lmaklarning muzlashi, qorning pag'a-pag'a yog'ishi va b.) yer yuzi va daraxtlar usti oppoq qor bilan qoplanganda tabiat qanchalik jozibali ko'rinishiga bolalar e'tiborini qaratish, ularning estetik tuyg'ularini shakllantiriladi.

Daraxt va butalar bargsiz, harakatsiz holatda, hashorotlar ham, ular bilan oziqlanuvchi qushlar ham yo'q. Ular issiq o'lkalarga uchib ketishgan. Qishlab qoluvchi qushlar o't-o'lanlarning

urug'larini va o'simliklarning mevalarini, odam yashab turgan joy oldidagi ovqat qoldiqlarini yeydilar. Odamlar qushlarni boqib turadilar. Yovvoyi hayvonlarning bahor davridagi hayoti va tabiatga moslanganligi bilan ularni tanishtirishni davom ettirish, ular uyqudan uyg'onadilar, dam olish holatidan chiqadilar, tullaydilar, joy quradilar... Hayvonlarning rivojlanishi haqidagi bilimlarini kengaytirish. Qushlar in(uya) quradi, tuxum qo'yadi, bolalaydi, baliqlar urug' qo'yadi va bolalaydi. Bolalarni akvariumda boqiladigan baliqlarning tana tuzilishi va harakatlari, ularning hammasi hayotga moslashish belgilari ekanligi bilan tanishtiriladi. Baliqlarning tanasi, shakli, hajmi, ko'zlari va og'zining tuzilishini ajrata bilishga, bu xususiyatlarni ularning xatti-harakati, xususiyatlari (yashash joyi, harakat usuli, ovqatlanishi) bilan qiyoslashga o'rgatiladi.

Bolalarda bahor haqidagi umumlashgan tasavvurni shakllantirib, kunlar issiqroq bo'ladi, quyosh ravshanroq yoritadi, qor va muzlar eriydi, o'tlar, navro'zgullar paydo bo'ladi, kurtaklar to'lishadi va birinchi gullar, yaproqlar paydo bo'ladi. Jonivorlar uyqudan uyg'onadi (xasharotlar, hayvonlar), uchib ketgan qushlar qaytib kelishi xaqidagi tushunchalarini kengaytiriladi. Bolalarga o'zlariga tanish uy hayvonlari, ularning yoz faslidagi hayoti haqidagi bolalar bilimlarini aniqlash, ular haqida umumlashgan tasavvurni mustahkamlash. Qanday belgilar asosida u yoki bu hayvon uy hayvoni guruhiga kirishi haqida bolalar bilimlarini aniqlanadi.

② Mavzu yuzasidan savollar:

1. Tabiat bilan tanishtirish jarayonida qaysi tamoyillardan foydalaniladi?
2. Bolalarda tabiatdagi ekologik bog'lanishlar haqidagi bilimlar qanday shakllantiriladi?
3. Maktabgacha yoshdagi bolalarning Yer va Quyosh haqida tasavvurlari qanday shakllantiriladi?
4. Bolalarga tabiatdagi o'simlik va hayvonlarni bir biriga bog'liqligi haqida tushuntirishda qanday metodlardan foydalaniladi?
5. Tabiat bilan tanishtirish dasturining mohiyati nimalardan iborat?

6-MAVZU: MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI TABIAT BILAN TANISHTIRISH METOD VA VOSITALARI

Reja:

1. Tabiat bilan tanishtirishda ko'rgazmali metod va usullarining o'ziga xosliklari

2. Kuzatish-tabiat bilan tanishtirishning asosiy usullari sifatida

3. Tarqatma materiallardan foydalanib kuzatish

i **Tayanch so'z va iboralar:** Maktabgacha yosh, bolalar, tabiat, metod, vosita, ko'rgazmali metod, usul, tabiat jismlari, oddiy tajribalar, yosh guruhlari, kuzatish, tabiat jismlari, mantiqiy fikr yuritish.

Tabiat bilan tanishtirishda ko'rgazmali metod va usullarining o'ziga xosliklari. Turli yosh guruhlarda bolalarni tabiat bilan tanishtirishda tarbiyachi ko'rgazmali metod kuzatishdan keng foydalanadi. Kuzatish tabiat jismlari va hodisalarning tabiiy sharoitlarda maqsadga yo'nalgan va bevosita shu hodisalarni borishiga aralashmagan holda qabul qilib olishdir. Kuzatish murakkab bilish faoliyati bo'lib, bunda idrok, tafakkur va nutq ishtirok etib, barqaror diqqat talab etiladi. Bolalarni tabiat bilan tanishtirishda doimiy kuzatishlar olib boorish, ularning mantiqiy fikr yuritishi va nutqini o'stirishda g'oyat katta ahamiyatga egadir. Bu haqda K.D.Ushinskiy shunday deydi: "Haqiqiy insoniy, aqliy nutq to'g'ri mantiqiy fikr yuritishdan iboratdir, to'g'ri mantiqiy fikr yuritish esa, biz ko'rsatgandek, boshqa biror narsadan emas, haqiqiy va aniq kuzatishlardan kelib chiqadi". Bolalarni tabiatdagi narsa va hodisalar bilan ma'lum bir tartibda tanishtirib borilsa, ularda diqqat va kuzatuvchanlik, tabiatga qiziqish, undagi hodisalarni bilishga intilish kuchayib boradi.

Kuzata bilish - juda muhim xususiyat bo'lib, bunda bolada to'g'ri yoza bilish, og'zaki nutq malakalari rivojlanadi. Bolalarni hodisa va narsalarni maqsadga muvofiq holda o'zlashtira olishga va ularning eng muhimlarini ajrata olishga o'rgatish zarur. Tarbiyachi kuzatish ishlarini olib borishda narsa va hodisalar o'rtasidagi aloqa va sabablarning bog'lanishlarini ilg'ab olishni bolalarga o'rgatishi

kerak. Shunday qilib maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning tafakkurlari tabiat haqidagi aniq bilimlarni to'plash orqali o'sadi. Kuzatishlar diqqatni jalb qilish yo'li bilangina olib borilishi mumkin. Kuzatish, ya'ni narsa va hodisalarga diqqatni maqsadga muvofiq holda jalb qilishga o'rgatish bilan, biz ularda ixtiyoriy diqqatni ham o'stiramiz. Noto'g'ri tushunchalarni tuzatish, yangi tushunchalar hosil qilishga nisbatan ancha qiyinroqdir. Shuning uchun bolalar maktabgacha ta'lim yoshidayoq, his qilish tajribalariga asoslangan holda, tabiat haqida to'g'ri tushunchalarga ega bo'lishlari juda muhimdir.

Bolalarda tabiatga qiziqishni tarbiyalash zarur, chunki u sog'lom bo'lmagan faoliyatlarda ham vujudga kelishi mumkin. Masalan, bolalar qo'ng'iz va kapalaklarni tutib olib, nima qilar ekan deb, ularning qanot va oyoqlarini uzib tashlaydilar, yoki hayvonlarni, qushlarni qiynab, natijasi nima bo'lar ekan, deb qiziqadilar. Ularga tabiatning o'zaro bog'liqligini, ya'ni uning "Oltin zanjir" ekanligini tushuntirish zarur. Bu orqali bolalarga ekologik ta'lim tarbiya berib boriladi. "Tabiat bilan yaqin munosabatda bo'lish, kuzatuvchanlik bilan birgalikda bilishga ham qiziqishni o'rgatadi. Buning asosida taxminiy va tekshiruvchanlik refleksi yotadi va uning nihoyatda taraqqiy etishi insonning xarakterli xususiyatidir", deb hisoblaydi I.P.Pavlov. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning kattalarga "Bu nima?", "Nima uchun?", "Qanday qilib?" kabi cheksiz savollari bunga misol bo'la oladi. Bu o'rinda tarbiyachi savollarga javob topishda bolalarning o'zlarini jalb qilishga harakat qilishi zarur. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning turli yosh guruhlarida tarbiyachi kuzatishlarni tashkil etar ekan, uning turli xillaridan foydalanadi. Kuzatishlar davomiyligi va xarakteri bo'yicha *qisqa muddatli* va *uzoq muddatli* bo'lishi mumkin. O'simlik va hayvonlarni o'sishi hamda rivojlanishi, tabiatdagi mavsumiy o'zgarishlar haqidagi bilimlarning jamg'arilishi uchun kuzatishning ancha murakkabroq turi *uzoq muddatli kuzatishlardan* foydalaniladi. Bunda bolalarning obyektning kuzatilayotgan holatini ilgariyisi bilan qiyoslashlariga to'g'ri keladi.

Kuzatish narsalarning ayrim belgilariga qarab holatlarini aniqlash (masalan, gulning bargiga qarab uni sug'orish, akvariumdagi suvning holatiga qarab suvni almashtirish, yoki

qordagi izga qarab qaysi qushning izi ekanligi, mevalarning pishgan yoki xomligini rangiga qarab ajratish) maqsadida ham tashkil etiladi. Kuzatishning bu turi bolalarda tabiat hodisalarini analiz qilish, ayrim ma'lumotlarni qiyoslash, soddaroq xulosalar chiqarish ko'nikmalarining hosil bo'lishiga yordam beradi. Solishtirma va uzoq muddatli kuzatishlar mazmuniga ko'ra murakkab bo'lganligi sababli, maktabgacha ta'lim, o'rta, katta hamda maktabga tayyorlov guruhlarida foydalaniladi. Bu kuzatuvlar davomida bolalarda analiz qilish, qiyoslash, xulosalar chiqarish jarayoni takomillashadi.

Kuzatishlar mazmuniga va tarbiyachining o'z oldiga qo'ygan maqsadiga ko'ra o'simlik va hayvonlar, ob-havo hamda kattalarning tabiatdagi mehnati bilan ekskursiya, sayrlarda, shuningdek tabiat burchagidagi mashg'ulotlarda tashkil etiladi. *Qisqa muddatli kuzatish* jarayonida bolalar narsalarning shakli, rangi, katta kichikligi, tuzilishi, fazoviy joylashuvi, sathining xarakterini farqlashni, hayvonlar bilan tanishganda esa harakat xarakteri, ularning chiqaradigan tovushlarini o'rganadilar. Bu kuzatish turiga masalan, qor yoki yomg'ir yog'ishi, kamalakning hosil bo'lishi kabi holatlar kiradi. Barcha hollarda kuzatish bolalarning yuksak aqliy faoliyatini rivojlantirishi, ularni fikrlashga, berilgan savollarga javob topishga undashi, shuningdek, ulardagi qiziqishlarni rivojlantirishi va tabiatga ehtiyotkorona munosabatda bo'lishni tarbiyalashi lozim.

Kuzatish - tabiat bilan tanishtirishning asosiy usullari sifatida. Tarbiyachining kuzatishga tayyorlanishi. Kuzatishni tashkil etishda obyekt tanlash katta ahamiyatga ega. Tanlangan obyekt yaxshi holatda bo'lishi kerak, ya'ni o'simlik so'limagan, navlari o'ralmagan, hayvon qo'lga o'rgatilgan, sog'lom, bolalardan cho'chimaydigan bo'lishi zarur. Kuzatish tabiat burchagida bo'lsa, obyekt yaxshi yoritilgan bo'lishi, unga yaqinlashish qulay bo'lishi uchun yorug'lik yon tomondan tushib turishi lozim. Bolalar hayvonlarning harakatini kuzata turib, ovqat berishlari, silashlari, ular bilan o'ynashlari mumkin. Bunda hayvonlar o'zlarini erkin tutishlari, bemalol harakat qilishlari zarur. Buning uchun bolalar tabiat burchagida qulay joylashib o'tirishlari maqsadga muvofiqdir.

Kuzatishni boshqarish. Tarbiyachi kuzatishni birinchi marotaba o'tkazayotgan bo'lsa, dastlab bolalarda hosil bo'lgan qiziqishlarini qondirish hamda kuzatilayotgan narsa haqida birinchi

ta'surot hosil qilish uchun ularni kamida 1 - 2 daqiqa tomosha qildirib turadi. Kuzatishni boshqarish jarayonida tarbiyachi xilma-xil usullardan – bolalarning yoshlariga mos savol va topshiriqlar, narsani ushlab ko'rish, qiyoslash, o'yin harakatlaridan foydalanadi. Tarbiyachi kuzatishni tashkil qila turib, kerakli ma'lumotlarni aytishi, kuzatiladigan obyektning muhim xususiyatlarini ajratishi zarur. Bolalarda kuzatishga nisbatan qiziqish uyg'otish, kuzatilayotgan narsalarni estetik idrok etish uchun tarbiyachi she'rlardan, topishmoqlardan, katta yosh guruhlarda esa badiiy asarlarni o'qishdan foydalanadi. Hayvonlarni kuzatishda tarbiyachi izchillikka rioya etib, bolalarning diqqatini "Nima qilyapti?" "Qanday yuryapti?" "Nima yeyapti?" "Qanday yeyapti?" "Tanasi nima bilan qoplangan?" "Oyoqlari qanday - uzunmi yo qisqami?" "Ko'zlari qanday (shakli, rangi)?" kabi savollar yordamida hayvonlarning xatti-harakatiga qaratadi. O'simliklarni kuzatish ularning eng yorqin, ko'zga tashlanadigan belgilarini belgilash va ajratib ko'rsatishdan boshlanadi. Bu o'simlikning guli yoki uning yorqin rangdor barglari, ba'zan poyasi (masalan, kaktus) bo'lishi mumkin. Ana shundan so'ng o'simlik tashqi tuzilishining asosiy xususiyatlari – kattaligi, shakli, poyasi (yoki tanasi), barglari, gullari va shu kabilar tartib bilan ko'rib chiqiladi. Bunday izchillik maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning diqqati hali yetarlicha barqaror emasligi, ko'p jihatdan beixtiyoriyligi tufayli zarurdir. Biroq mashg'ulot oxirida kuzatish jarayonida paydo bo'lgan tasavvurlar natijasini umumlashtirish lozim.

Tarbiyachi topshiriq berishning turli usullaridan foydalanib, "Gapirib ber-chi, qayerdan bilding? Nimasi bilan farq qiladi?" kabi savol va topshiriqlar bilan bolalarni kuzatish orqali nutqlarining o'sishiga yordam beradi. Barcha hollarda, tarbiyachi kuzatishni tashkil etar ekan, uning aniq bir vazifadan ikkinchisiga, faktlardan aloqalarga, tasavvurlar to'plashdan ularni qiyoslashga, so'ngra xulosalar chiqarishga o'tishda izchillikka rioya qilishi lozim. Shunda bolalarda mantiqiy tafakkur o'sadi. Har bir kuzatishda bolalarni tabiat bilan tanishtirishning kichik, aniq vazifasini hal etish lozim. Shuning uchun kuzatishlarning har biri ilgariyasi bilan bog'lanib o'tkazilishi zarur. Tarbiyachi uzoq muddatli kuzatishni tashkil etishda uni oldindan bir qator epizodik kuzatishlar

“bo‘laklarga” taqsimlaydi. Bunday kuzatish o‘simliklar rivojlanishidagi o‘zgarishlar aniq ko‘rinadigan vaqtda o‘tkaziladi. Tarbiyachi bolalarga o‘simlikni tomosha qilib, belgilarini qayd qilishni (birinchi barglarning chiqishini, o‘simtaning urug‘ qobig‘ini yorib chiqayotganini kuzatishni) tavsiya etadi. Yakuniy kuzatishda bolalar kuzatilayotgan o‘simlik rivojlanishining butun tasvirini tiklashi lozim. Buni kuzatishlar kundalik daftari, turlicha rasmlar, gerbariyalar, katta yosh guruhlarda esa chizmalı jadvallar asosida tashkil etish mumkin.

Tarqatma materiallardan foydalanib kuzatish. Bu kuzatishlar o‘rta yosh guruhlardan boshlab o‘tkaziladi. Bunday kuzatishni tashkil etish birgina obyektни kuzatishdan ko‘ra ancha murakkabroqdir. Bu o‘rinda tarbiyachi o‘z diqqat e‘tiborini taqsimlay bilishi, bolalardagi harakatni uyushtira olishi talab qilinadi, bolalar esa tarbiyachining barcha ko‘rsatmalariga aniq rioya qilishlari, bir-birlarini tinglashlari, boshqalarning kuzatishlarini o‘zlarining kuzatishlari bilan taqqoslashlari kerak bo‘ladi. Kuzatishning bu usuli katta rivojlantiruvchi ahamiyatga egadir. Bolalar turli xil tadqiqotchilik harakatlaridan foydalanib, o‘quv ko‘nikmalarini takomillashtirish imkoniga ega bo‘ladilar. Bu esa o‘z navbatida ularda aniqroq tasavvurlarning shakllanishiga yordam beradi. Tarqatma material sifatida o‘simliklar hamda ularning bargi, mevasi, urug‘i, shoxchalari, shuningdek, sabzavot va mevalardan keng foydalaniladi. Kuzatishda qatnashgan har bir bolaning va tarbiyachining qo‘lida tarqatma material bo‘lib, kuzatish davomida tarbiyachi bolalarga savollar berib, narsalarni tekshirishni tashkil etadi. So‘ngra olingan tasavvurlarni qiyoslab, bolalarni xulosa chiqarishga o‘rgatadi. Kuzatish jarayonida tarbiyachi barcha bolalarning yuqori faolligini ta‘minlaydi.

Kichik yosh guruh (3 - 4 yosh). Bu yosh guruhlarda dastlabki kuzatishlar bolalarning ozchiligi bilan o‘tkaziladi. Tarbiyachining asosiy vazifasi bolada kuzatishning sodda malakalarini shakllantirish, ya‘ni diqqatni kuzatilayotgan narsaga to‘plash, qo‘yilgan savollarga javob berish, aniq belgilarni ajratib ko‘rsatish, kichkintoylarni alohida harakatlantiruvchi narsalar bilan jalb qilishdir. Shuning uchun bolalar dastlab jonivorlarni kuzatishlari maqsadga muvofiqdir. Ularning namoyon bo‘lishi - harakati, oziqlanishi, chiqaradigan

tovushlari kichkina bolalarda beixtiyor qiziqish uygʻotadi. Shuning uchun tarbiyachi kuzatish jarayonida jonivorlarni harakat qildirishi, masalan, ularni oziqlantirib, bolalarning diqqatlarini jalb qilishi zarur. Bunda ozuqa maʼlum bir oraliqda qoʻyilib, bolalarning eʼtiborini jonivorning ozuqani qoʻllari bilan ushlab, qisirlatib yeyishiga qaratiladi va bolalarni hayvon harakatlarini soʻz bilan ifodalashga oʻrgatiladi.

Keyingi kuzatishlarda tarbiyachi jonivorning u yoki bu harakati yuzasidan savollar berib, shu orqali bolalarni maʼlum soʻzlardan va savollardan foydalanishga undaydi. Shunday qilib, bolalar savollar asosida yotgan aniq vazifani aniqlashni sekin-asta oʻrganadilar. Kichik yosh guruhda bolalar bilan oʻtkaziladigan kuzatishlar qisqa muddatli boʻlib, tarbiyachi bolalar diqqatini jalb qilish maqsadida ularning baʼzilariga suvdonga suv quyish, hayvonlarga ozuqa berish, baliqlarni oziqlantirish kabi topshiriqlarni beradi. “Qush Nodira uchun qoʻshiq aytyapti”, “Baliq Madina tomonga suzyapti” kabi soʻzlardan foydalanadi. Kuzatish oxirida sheʼr oʻqish, qoʻshiq aytish mumkin. Kichikintoylardan kuzatilayotgan narsa haqida gapirib berishni talab qilish nooʻrindir. Ob-havoni yoki jonsiz tabiatning boshqa obyektlarini kuzatish, oʻsimliklarni koʻrish jarayonida tarbiyachi bu kuzatishlarni oʻyin, mehnat bilan bogʻlaydi (xona gullarini tomosha qilish jarayonida uning barglarini artishadi, qum oʻynayotganlarida uning sochiluvchanligini bilib olishadi). Bu yosh guruhda oddiy tadqiqot (tekshirishlar) harakatlaridan koʻproq foydalanish maqsadga muvofiqdir: kaftni oftobga tutib, issiqlikni sezish, gulni hidlash va hokazo.

Oʻrta yosh guruh (4–5 yosh). Bu yosh guruhdagi bolalar qiziquvchan boʻladilar, koʻp savollar beradilar, narsalarni sifatlari va xususiyatlari, atrof-muhit tabiati va ijtimoiy hayot hodisalari bilan qiziqib tanishadilar. Bu yoshdagi bolalarning diqqati ancha barqaror boʻlib qoladi. Ular endi kuzatilayotgan hodisalardagi oddiy aloqalarni tushuna oladilar. Bolalarning ana shu sifatlari asosida oʻrta guruh tarbiyachisi tabiat bilan tanishtirishning yangi vazifalarini hal qiladi: bolalarni predmetlardagi xarakterli xususiyatlarini koʻra bilishga, ularni qiyoslash va guruhlashga, baʼzi hodisalar oʻrtasidagi oddiy aloqalarni aniqlashga oʻrgatadi, dastlabki elementar umumlashtirishni shakllantiradi.

Kuzatishdan ko'pincha tanish jism va hodisalar haqidagi tasavvurlarni kengaytirish, yangi obyektlar bilan tanishtirishda foydalaniladi. Shu bilan birga tarbiyachi bolalar bilan birgalikda o'simliklarning o'sishi va rivojlanishi, tabiat hayotidagi yorqin mavsumiy o'zgarishlar yuzasidan uzoq muddatli kuzatishlarni ham tashkil qiladi. Dastlab bu kuzatishlar yakka obyektlar (masalan, kuzda daraxtlardan birining barglari turli rangda bo'lishi, tabiat burchagida ekilgan loviyaning o'sishi va hokazo) yuzasidan o'tkaziladi, so'ngra esa uzoq muddatli kuzatish obyektlari yuzasidan (masalan, bahorgi bog' yoki daraxtzor, daraxtlarning barg yozishi, gullarning ochilishi, ob-havo, qushlarni kuzatish) bo'lishi mumkin. Tabiatdagi o'zgarishlarni kuzatish davomida o'rta guruh bolalari kuzatilayotgan jismlarning xarakterli belgilarini: hajmi, rangi, shakli, sathining miqdorini ko'rsatishni o'rganadilar. Natijada bolalardagi kuzatish asosida shakllanadigan tasavvurlari ancha konkretlashib boradi. Tarbiyachi bolalarga savol va topshiriqlarni ketma-ket berar ekan, shu asnodda o'zi tavsiya etayotgan rejaga rioya qilishga odatlantiradi. Kuzatishning maqsadi ko'pincha mehnat yoki tasviriy faoliyat bilan bog'liq bo'ladi. Misol uchun, boqqa sayohat tashkil etiladi va u yerda daraxtlar gullaganini ko'rish, ular bilan tanishish ishlari amalga oshiriladi.

Ba'zan kuzatishlarda topishmoqlardan foydalanish yaxshi samara beradi. Bolalar topishmoqlarning javobini predmetni kuzatish jarayonida topadilar. O'rta guruh bolalari kuzatish uchun zarur bo'lgan muhitni o'zlari yarata oladilar (masalan, ozuqa tayyorlash, jonivor uchun joy tayyorlash kabi). Bu esa bolalarning kuzatishga bo'lgan qiziqishlarini oshiradi. Xuddi kichik guruhdagidek kuzatish jarayonida xilma-xil tadqiqot (tekshirish) harakatlari, o'yin usullari, mehnat topshiriqlaridan foydalaniladi. Bu harakatlardan ba'zilari izlanish xarakterida bo'lishi mumkin. Masalan, jonivorning nima yeyishini bilish uchun unga turli ozuqa berib ko'riladi. O'rta guruh bolalari bilan olib boriladigan kuzatishlarda tarbiyachi taqqoslashdan foydalanishi muhimdir. Bunda tarbiyachi predmetning belgilarini ajratib, ikki predmetni qiyoslaydi (ulardan biri bolalarga oldindan tanish). Bolalar ko'ribgina qolmasdan, kerak bo'lganda ushlab, hidlab ham ko'rish yaxshi natijalarga olib keladi. O'rta guruhda kuzatishning natijasi hikoya — tasvirlash bo'lishi mumkin.

Tarbiyachi bolalarga hikoyaning qisqacha rejasini tavsiya etib, ularni ikki-uchta savol yordamida gapirib berishga undaydi. Bolalarning mustaqil kuzatishlari o'rta guruhda paydo bo'ladi. Bunda ularni rag'batlantirish, kuzatilayotgan hodisani tushunishlarida yordam berish, ba'zan u yoki bu usulni qo'llashda maslahat berish, boshqa bolalarni ham kuzatishga jalb qilish, o'z kuzatish natijalarini o'rtoqlariga gapirib berishga undash lozim.

Katta guruh. Bu guruh bilan olib boriladigan kuzatishlar jarayonida bolalar obyektlarning xarakterli va muhim belgilari bilan tanishadilar, o'simlik hamda hayvonlarning o'sishi va rivojlanishi, tabiatdagi mavsumiy o'zgarishlar ustida uzoq muddatli kuzatishlar olib boradilar. Tarbiyachi kuzatishni tashkil qila turib, bolalarni ma'lum usullardan foydalanishga, rejaga rioya qilishga, mustaqil ravishda murakkab bo'lmagan xulosalar chiqarishga o'rgatishda davom etadi. Bunda kuzatilayotgan jism va hodisalarda u yoki bu faoliyat uchun ahamiyatli yoki butun bir obyektlar guruhining umumiy belgilari ajratib ko'rsatiladi, jismlarning tevarak-atrof bilan aloqasi va munosabati aniqlanadi. O'simlik va hayvonlarning o'sishi hamda rivojlanishi, mavsumiy o'zgarishlar ustida olib borilgan kuzatishlarda bolalarning davr (fazo), bosqich yoki holatlarni ko'ra bilish xususiyatlari shakllantiriladi. Masalan, ular o'sayotgan no'xat novdalari, poyasi, barglari, gajaklar, g'unchalar, gul va meva (qo'zoq)larning paydo bo'lishini sinchkovlik bilan kuzatadilar. Bolalarni jism va hodisalarni ko'ra olish, eshitish va qabul qilib olishga o'rgatish tarbiyachining eng muhim vazifalaridan biridir. Bolalar ko'pincha ikkita tanish jismga qaraydilar-u, ularni bir-biridan ajrata olmaydilar. Shuning uchun tarbiyachi kuzatishni tashkil qilar ekan, aniq obyektlarni topishi, ularni ta'riflashi, savollarga javob berishga oid muayyan vazifalar qo'yishi kerak. Kuzatishlarda qo'llaniladigan qiyoslash usullari borgan sari xilma-xillashadi: kuzatilayotgan obyekt rasmda tasvirlangani yoki tasavvurdagisi bilan qiyoslanadi. Faqat ayrim jismlargina emas, balki tabiat hodisalari ham (masalan, bog'ning bahor va qishdagi ko'rinishi) qiyoslanadi. Jismlarni taqqoslashda tarbiyachi bolalarning diqqatini bir necha umumiy bo'lgan belgilarga, ayniqsa ularning muhim tomonlarini aks ettirgan belgilariga qaratadi.

Masalan, bolalar turli hasharotlarni kuzatar ekanlar, ularning oltitadan oyoqchasi borligini bilib oladilar. Tarbiyachi kuzatilayotgan jism va hodisalarni qiyoslash uchun vazifa topshirar ekan, bolalarning mustaqil ishlashga qiynalib qolgan hollaridagina yordam berishga harakat qiladi. Xuddi o'rta guruhdagidek kuzatish natijalari haqidagi og'zaki hisobot iloji boricha mustaqil bo'lishi lozim.

? Mavzu yuzasidan savollar:

1. Tabiat bilan tanishtirishda ko'rgazmali metod va usullarining o'ziga xosliklarini aytib bering?
2. Kuzatish-tabiat bilan tanishtirishning asosiy usullari haqida nimalar inobatga olinadi?
3. Tarqatma materiallardan foydalanib kuzatishda nimalarga e'tibor qaratasiz?
4. Kuzatishni boshqarishda nimalarga e'tibor beriladi?

7- MAVZU: TABIATGA NISBATAN INSONIY MUNOSABATLARNI SHAKLLANTIRISHDA TABIAT MATERIALLARINI YIG'ISH VA BOLALARDA ULARNI BADIY IJODDA AKS ETTIRISH FAOLIYATLARINI RIVOJLANTIRISH

Reja:

1. Tabiatga nisbatan insoniy munosabatlarni shakllantirishda tabiat materiallarini yig'ish
2. Tabiat materiallaridan foydalangan holda ish olib borishda mashg'ulotlarni tashkil qilish
3. Guruh xonasida "Ilm fan va tabiat" burchaklarini tashkil qilishning ahamiyati, ularning jihozlanishi va tabiat bilan tanishtirish mashg'ulotlarining tashkil etilishi

i **Tayanch so'z va iboralar:** tabiat, insoniy munosabatlar, tabiat materiallari, badiiy ijod, tabiiy materiallar, atrofdagi dunyo, tabiiy shakllar, kuzatish, ijodiy tasavvur, fantaziya, voqelik, estetik tajriba, barkamol shaxs, obrazli tafakkur, ustaxona.

Tabiatga nisbatan insoniy munosabatlarni shakllantirishda tabiat materiallarini yig'ish. Tabiiy materiallar bilan ishlash katta

imkoniyatlarni o'z ichiga oladi, bolani ona tabiati bilan yaqinlashtiradi, bu juda hayajonli faoliyat. Tabiat bilan uchrashish bolalarning atrofdagi dunyo haqidagi tushunchalarini kengaytiradi, ularni turli xil tabiiy shakllarga diqqat bilan qarashga o'rgatadi, kuzatish, ijodiy tasavvur va fantaziyani rivojlantiradi, o'rganish va o'zlashtirishga yordam beradi. Yangi tur tadbirlari atrofdagi voqelikni kuzatish va estetik tajribaga asoslangan ish barkamol shaxsni rivojlantirish shartidir. Shaxsning voqelikka munosabatini bildirish istagi obrazli tafakkurni rivojlantirish manbai bo'lib xizmat qilishi kerak. Bolalar tabiat ustaxonasida mehmon bo'lmaliklari, balki unda usta bo'lishlari uchun ularning ushbu ustaxonada tabiat bilan uchrashuvlari nima ekanligini o'ylab ko'raylik - qiziqarli, bo'sh vaqtni to'ldirish yoki qiziqarli narsalarni taklif qilish mumkin. Tabiiy materialdan o'yinchoqlar, hunarmandchilik qilish mashaqqatli, hayajonli va juda yoqimli. Bolalarning bunga tayyor bo'lishi uchun ularning tasavvurini, yaxshi his-tuyg'ularini rivojlantirish kerak va mahoratni egallash bilan mehnatda epchillik ham keladi. Ko'pgina tarbiyachilar bolaning faoliyatida tabiiy materialdan foydalanish muhimligiga e'tibor qaratdilar. A.S.Makarenkoning ta'kidlashicha, loy, yog'och, qog'oz kabi materiallar insonning oddiy faoliyatiga eng yaqin bo'lib, materiallardan inson qadriyatlari va madaniyatini yaratadi. Sayrdan bolalar ko'pincha boshloqlar, konuslar, shoxlarni olib kelishadi; suv omboriga ekskursiyadan - chiroyli toshlar, qobiqlar to'playdilar. Tarbiyalanuvchilar to'plangan materialni uzoq vaqt davomida tekshiradilar, saralaydilar va his qiladilar. Bu har bir turdagi materialning shakli, rangi, xususiyatlarini eslab qolishga yordam beradi. Misol uchun, bolalar yong'oqning yumaloq, jigarrang, tepalikli yuzasi borligini bilib oladilar, oval, yaltiroq, sarg'ish-jigarrang; mushuk dumi silindrsimon, yumshoq baxmal sirtli, jigarrang deya tushuncha xosil qiladiladilar.

Tabiat bilan uchrashuvlar bolalarning atrofdagi dunyo haqidagi g'oyalarini kengaytiradi, ularni turli hodisalarga diqqat bilan qarashga o'rgatadi, tabiiy materiallardan hunarmandchilikni yaratishda idrokning yaxlitligini saqlaydi. Qo'l san'atlari qilish boladan epchil harakatlarni talab qiladi va agar u dastlab qo'lning noto'g'ri harakati bilan ishni tez-tez buzsa, keyinchalik tizimli ish jarayonida qo'lda ishonch, aniqlik paydo bo'ladi, barmoqlar

egiluvchan bo'ladi. Bularning barchasi qo'lni yozishga, MTTda mashg'ulot jarayoniga tayyorlash uchun muhimdir. Qo'l mehnati sensomotor qobiliyatlarni rivojlantirishga yordam beradi - ko'z va qo'l ishida izchillik, harakatlarni muvofiqlashtirishni yaxshilash, harakatlarni bajarishda moslashuvchanlik, aniqlik muhimdir. Hunarmandchilik qilish jarayonida asta-sekin maxsus ko'nikma va malakalar tizimi shakllanadi. V.A.Suxomlinskiy shunday deb yozgan edi: "Bolalarning qobiliyatlari va iste'dodlarining kelib chiqishi ularning qo'lida. Barmoqlardan, majoziy ma'noda, ijodiy fikrning manbai bo'lgan eng nozik oqimlar oqadi". Qo'l ijodining bolaning aqliy rivojlanishiga, uning tafakkurining rivojlanishiga katta ta'siri bor, agar siz bolalar bilan ijodiy mehnatdan hunarmandchilik qilish yo'lini tutsangiz, dastlab tarbiyalanuvchilar namunani ko'zdan kechirishlarini, tahlil qilishlarini ko'rishingiz mumkin. Har qanday texnikada ijodiy ishlarni ishlab chiqarish bo'yicha ish bolaning shaxsiyatini rivojlantirishga, uning xarakterini tarbiyalashga yordam beradi. Ishni bajarish unchalik oson emas, uni ishlab chiqarish ma'lum irodali harakatlarni talab qiladi. Bola qiyinchiliklarga duch kelganda, uni o'zi hal qilishga harakat qiladi. Ba'zida bola darhol biron bir ishni bajara olmaydi: to'g'ri rang, shakl va hokazolarni tanlang. Kattalar rahbarligida bola muvaffaqiyatsizliklarning sabablarini aniqlash, ularni bartaraf etishni o'rganadi. Unda asta-sekin maqsadlilik, matonat, boshlangan ishni oxiriga yetkaza olish kabi fazilatlar shakllanadi. Mehnat jarayonida katta maktabgacha yoshdagi muhim rag'batlantiruvchi kuchga ega bo'lgan mehnatning ijtimoiy motivlarini shakllantirish uchun ijobiy sharoitlar yaratiladi.

Har bir bola umumiy ishda shaxsiy ishtirok etish quvonchini his qilish imkoniyatini oladi. Ushbu turdagi ish mavjudreal imkoniyatlar bolalarda o'z faoliyatini nazorat qilish va baholashni shakllantirish. Shunday qilib, hunarmandchilik qilishda tarbiyalanuvchilar nafaqat namunani tahlil qilish va harakatlar ketma-ketligini rejalashtirish, balki ish jarayonida o'zlarini nazorat qilish, natijalarini namuna bilan bog'lash zarurligiga duch kelishadi. Sizga qirqib yopishtirish mashg'ulotiga misol keltiraman guldastalarva kompozitsiyalar yasash: Mashg'ulotni olib borish jarayonida bolalarda guldastalar yasashga va gulchilik san'atiga qiziqish uyg'onadi va bu bo'yicha

tarbiyalanuvchilarda bir-biri bilan bog‘liq uchta jarayon xosil bo‘ladi: idrok etish, tasavvur qilish, ko‘paytirish. Har uchala jarayon ham tarbiyalanuvchining tayyorgarligi darajasidan qat‘iy nazar, uni boyitadi. Mashg‘ulot vazifalarini amalga oshiradi, bolalarni guldastaning go‘zalligi va nafisligini kashf etishga, o‘z qo‘llari bilan tabiiy materiallardan chiroyli ijodiy ishlarni yaratishga o‘rgatadi.

Uskunalar:

1. yopishtiruvchi qurol;
2. tayoqchalar;
3. yopishqoq lenta;
4. pinset yoki qirqish mashinasi;
5. qaychi yoki pichoq;
6. guldonlar, ko‘chatlar, ko‘zalar;
7. tabiiy material (chig‘anoqlar, toshlar, konuslar, yong‘oqlar, buta shoxlari, daraxt barglari, shisha bonchuklar, mato, mevalar);
8. bonchuklar, haykalchalar (kichik aksessuarlar).

Tabiat materiallaridan foydalangan holda ish olib borishda mashg‘ulotlarni tashkil qilish. Tabiatshunoslik mashg‘ulotlarini olib borishda ayniqsa, tabiiy materiallardan foydalaniladi, chunki ular tarbiyalanuvchilarda tabiiy jismlarni bevosita ko‘rish asosida tasavvur va tushunchalar hosil qilishga imkon beradi (har bir tarbiyalanuvchi tabiiy material bilan mustaqil ishlay olishi uchun uni yetarli miqdorda - tarbiyalanuvchilar soniga qarab to‘plash kerak). Qabul qilish uchun teri sezgisi, hid bilish, maza sezishni talab qilmaydigan yirik jismlarni tarbiyachi uzoqdan turib namoyish etadi. Yirik o‘simliklar, masalan, makkajo‘xori, pomidor, poliz ekinlari (o‘simlik barg, ildiz, mevalari bilan) yoki hayvonlar, parrandalar (mushuk, qush va boshqalar) shunday ko‘rsatilishi mumkin. Narsani tarbiyalanuvchilarning barchasi yaxshi ko‘rishlari uchun u guruh doskasiga tarbiyachi stoli balandligida o‘rnatiladi. Tirik hayvonlarni namoyish qilish tarbiyalanuvchilarga faqat ularning tashqi ko‘rinishi haqidagina emas, balki harakati, qiliqlari, ovozi va hokazolar haqida ham tasavvur hosil qilish imkonini beradi, bu tasavvurlar ancha to‘liq va ravshan bo‘ladi. Kuzatishlarga yaxshiroq rahbarlik qilish uchun tarbiyachitarbiyalanuvchilar oldiga kuzatilayotgan jismning katta-kichikligi, shakli, rangi, jonli bo‘lsa, yuz asosiy qismlari, harakatlanish usuli haqida, shuningdek, boshqa

narsalarga o'xshashligi va ulardan farqiga oid yo'naltiruvchi savollar qo'yadi.

Suratlar bilan ishlash metodikasi. Tabiatshunoslikni o'qitishda tarbiyachi tarbiyalanuvchilarga ular hali ko'rmagan ko'pgina obyekt va hodisalar to'g'risida ma'lumotlar beradi. Biroq eng jozibali va qiziqarli hikoya ham, agar u yaxshi surat ko'rsatilmasa, yetarli, to'liq va yorqin tasavvurlar bera olmaydi. Faqat suratlarni diqqat bilan ko'rib chiqish orqali tabiiy holdagi jism bilan tanishishdagiga yaqin keladigan taassurotlarni hosil qilish mumkin. Tabiatshunoslik mashg'ulotlarida ko'pincha devoriy suratlar ishlatiladiki, ular bo'yicha guruhdagi tarbiyalanuvchilarning barchasi ishtirokida ish olib boriladi. Yirik suratlar bo'lmasa, kichikroq suratlardan foydalanish mumkin, ularni har bir tarbiyalanuvchiga ko'rsatiladi. Mashg'ulotning tuzilishi va suratning mazmuniga qarab, undan turlicha foydalaniladi. Surat tarbiyachi hikoyasining tasviri bo'lib xizmat qilishi mumkin. Bunda uning tafsilotlariga to'xtash shart emas, chunki u hikoyadan olinadigan taassurotni susaytiradi. Suratning mazmunidan bu holatda faqat bayonning eng muhim ma'nosi bilan bog'liq holda foydalaniladi. Surat, shuningdek, suhbatning boshlanish qismi ham bo'lishi mumkin.

Bu holda tarbiyachimashg'ulotni suratni ko'rib chiqish bilan boshlaydi va suhbat jarayonida tarbiyalanuvchilarni uning tabiatshunoslik mazmunini o'zlashtirishga olib keladi. Bunda tarbiyalanuvchilarning ko'proq faolligiga erishish kerak. Ular suratda tasvirlangan obyektlarni faqat ko'rish bilan qabul qilib qolmasdan, balki ularning ayrim tomonlarini solishtirishlari, ilgarihariga taqqoslashlari va surat mazmunidan baholi qudrat xulosalar chiqarishlari kerak bo'ladi. Shuningdek, suratlardan materialni takrorlash va mustahkamlashda keng foydalaniladi. Suratlardan foydalanib, tarbiyalanuvchilar o'tilganlarni yaxshiroq hikoya qilib beradilar. Bunda ular tarbiyachining qo'shimcha tushuntirishlarini ham esga oladilar, o'zlarining shaxsiy fikr va mulohazalarini bayon qiladilar, tarbiyalanuvchilarning o'quv materialini puxta va chuqur o'zlashtirishlarini ta'minlaydi.

Guruh xonasida "Ilm fan va tabiat" burchaklarini tashkil qilishning ahamiyati, ularning jihozlanishi va tabiat bilan tanishtirish mashg'ulotlarining tashkil etilishi. Har bir yosh

guruhida tashkil etilgan kun tartibi bolalarning uyquga, ovqatlanishga, faol mehnat qilishga bo'lgan talabini to'la qondirishi, bolalarda ijobiy hissiy kayfiyatni saqlash, bolalar va kattalar o'rtasida to'g'ri munosabat o'rnatish uchun kerakli shart-sharoit yaratilishi kerak. Amalga oshiriladigan tadbirlarda tarbiyachi bolalarda madaniy-gigiyenik malakalarni: ijtimoiy xulqni, xatti-harakatlar madaniyatini tarbiyalab boradi. Bolaning sog'lom bo'lib, to'g'ri rivojlanishi uchun tinch va chuqur, kerakli uyqu muhim ahamiyatga ega. Tarbiyachi guruh xonasida bolalarni uyquga yotqizgandan keyin xonaning shamollatilgan bo'lishini, tinchlikni ta'minlaydi. Bola organizmining o'zgaruvchan tashqi ta'sirlarga chidamliligini oshirish maqsadida har xil chiniqtiruvchi tadbirlar havo, quyosh, suv vannasi bilan chiniqtirish amalga oshiriladi. Bunga chiniqtiruvchi tadbirlar vaqtini sekin- asta ko'paytirib borish, suv temperaturasini pasaytirib boriladi, kunduzi uyquni ochiq havoda tashkil etish, bolalar kiyimlarini yengillatib borish orqali erishiladi. Bolalarning kunduzi va kechki soatlarda ochiq havoda bo'lishlarini ta'minlash ularning sog'lom, barkamol bo'lib o'sishlarida katta ahamiyatga ega. Bolalarning ochiq havodagi faoliyatlarini qiziqarli va maroqli o'tishini ta'minlash uchun bar xil o'yinlar, ermak o'yinlari, kuzatish va mehnat faoliyatlariga kerakli shart-sharoit yaratiladi.

Kuning birinchi va ikkinchi yarmida bolalar faoliyatini tashkil etish. Bolalar hayoti kunning birinchi va ikkinchi yarmidagi kun tartibiga binoan tashkil etiladi. Buning uchun hamma zarur shart-sharoitlarni yaratish zarur. Kichik guruh bolalarining ko'p vaqti guruh xonasida o'tadi. Yaxshi jihozlangan xona, o'yinchoq va qo'llanmalarni to'g'ri tanlash bolalarning to'laqonli hayot kechirishining asosiy sharti hisoblanadi.

Guruh xonasidagi o'yinchoqlar bu yoshdagi bolalarning 4-3 ta bo'lib o'ynashlarini e'tiborga olib joylashtirilishi, "Oila", "Maktabgacha ta'lim tashkiloti" va shunga o'xshash o'yinlarni o'ynashlari uchun o'yinchoq burchagi tashkil etilishi, unda yana qurilish materiallari, harakatlanuvchi o'yinchoqlar ham bo'lishi kerak, qolgan o'yinchoqlar, rasmlar shkaflarga bolalar bemalol oladigan qilib joylashtirishi lozim. Xonada bolalarning polda mashina, aravachalarni bemalol yurgiza olishlari va yirik qurilish

materiallari bilan o‘ynashlari uchun ham joy ajratilishi kerak. Guruh xonasi bir necha bo‘limdan iborat bo‘lishi kerak. Tabiat burchagini derazalarga yaqinroqda joylashtirgan ma’qul. O‘yin bo‘limlari bolalarning yoshiga mos holda jixozlanadi. Guruh xonasida yana mashg‘ulot o‘tkaziladigan bo‘lim ajratiladi va u yerga tarbiyachining stoli, ekran, shkaf, doska joylashtiriladi. Bolalarning mustaqil o‘ynashlari uchun hamma kerakli materiallar ular bemalol foydalana oladigan qilib joylashtirilishi kerak (stollar, uyinchoqlar solingan qutichalar, vitrina shkafi, tokchalar va boshqalar). Tabiat burchagi, qo‘l mehnati bilan shug‘ullanadigan burchak, kitob burchagi, tasviriy faoliyat bilan mustaqil shug‘ullanadigan burchak, musiqaviy faoliyat burchaklari bo‘lishi kerak. Bulardan tashqari bolalar bemalol, erkin harakat qilishlari uchun kattagina bo‘sh joy bo‘lishi zarur. Guruh xonasida gulxona va poliz tashkil etilib, u yerda bolalar o‘zlari gul va sabzavotlarni yetishtiradilar. Tarbiyachi tevarak - atrofdagi tabiatni, kattalar mehnatini, ijtimoiy hayot voqealarini kuzatishni tashkil etadi. Mana shu vaqt ichida bolalarning mustaqil faoliyatlari, mehnat, didaktik o‘yinlar, ijodiy o‘yin turlari bilan shug‘ulanishlari uchun katta e’tibor beriladi. Maqsadli sayrlar uyushtiriladi.

① Mavzu yuzasidan savollar:

1. Tabiat bilan tanishtirishda ko‘rgazmali metod va usullarining o‘ziga xos jihatlari nimada?
2. Tabiat bilan tanishtirish mashg‘ulotlarida kuzatish metodining asosiy usullari nima?
3. Tabiatga nisbatan insoniy munosabatlarni shakllantirishda tabiat materiallarini yig‘ishning ahamiyati?
4. Guruh xonasida “Ilm fan va tabiat” burchaklarini tashkil qilishning ahamiyati nimada?

8-MAVZU: BOLALARNI TABIAT BILAN TANISHTIRISHDA OG‘ZAKI METODDAN FOYDALANISH VA UNING MOHIYATI

Reja:

1. Bolalarni tabiat bilan tanishtirishda og‘zaki metoddan foydalanish

2. Tabiat bilan tanishtirishning amaliy metodi va tabiatshunoslikka oid o‘yin turlari

3. Tabiatda bolalar mehnatlari va ularni tashkil etish texnologiyasi

4. Oddiy tajribalar, ularning mazmuni, bolalarda izlanuvchanlik qobiliyatlarini rivojlantirish, amaliy metodi

① **Tayanch so‘z va iboralar:** og‘zaki metod, amaliy metod, o‘yin turlari, bolalar mehnati, texnologiya, oddiy tajribalar, izlanuvchanlik, qobiliyat, tabiatshunoslik,

Bolalarni tabiat bilan tanishtirishda og‘zaki metoddan foydalanish. Bolalarni tabiat bilan tanishtirishda tarbiyachining hikoyasidan tabiat haqidagi badiiy kitoblarni o‘qishlardan, suhbatdan foydalaniladi. Og‘zaki uslub yordamida kuzatish va tabiatdagi mehnat jarayonida olgan bilimlari aniqlashtiriladi, to‘ldiriladi, umumlashtiriladi, hamda bir tizimga solinadi. Shunday qilib, og‘zaki uslub bolalarning tajribasi doirasidan chetga chiquvchi bilimlarni shakllantirish imkonini beradi.

Og‘zaki uslub va uning turlari: Tarbiyachining hikoyalari ularga qo‘yilgan talablar, suhbat, uning turlari, badiiy adabiyot unga qo‘yilgan talab ilmiyligi, bolalar yoshiga mos tabiatshunoslikka uning jonliligiga kirishda:

1. Tarbiyaviyligiga
2. Hissiyotliligiga
3. Jonliligiga
4. Obrazliligiga e‘tibor qaratiladi.

Og‘zaki metodlardan foydalanish bir qancha vazifalarni xal etadi. Tabiatga oid hikoyaning qimmati shu bilan aniqlanadiki, u ma‘lum ta‘limiy vazifasini hal etar ekan, maktabgacha yoshdagi bolalarning tajriba va qiziqishlarini nazarda tutgan holda tuziladi va

ma'lum yoshdagi guruh bolalariga mo'ljallanadi. Uning badiiy adabiyotni o'qishga nisbatan afzalligi mana shundandir.

Hikoyani idrok etish bolalar uchun anchagina murakkab aqliy faoliyatdir. Bola kattalarning nutqini eshitishi va tinglay olishi, hikoya davomida uni anglab olishi ogzaki tasnif asosida yetarlicha jonli obrazlarni faol tasavvur qilishi tarbiyachi himoyasidagi voqeahodisalarning bir-biriga bog'liqligi hamda munosabatlarni aniqlash va tushunishi, hikoya mazmunidagi yangiliklarni o'zining avvalgi bilimi bilan qiyoslab ko'rishi lozim. Bularning barisini tarbiyachi tabiat haqidagi hikoyasiga bo'lgan talablarni belgilaydi. Tilni jonliligi, obrazliligi, aniqligi-tarbiyachining hikoyasiga qo'yiladigan mutloq talabdir. Hikoya uchun tarbiyachi xilma xil material: tabiatga oid shaxsiy kuzatishlari, ajoyib kishilarning hikoyalari, tabiat hodisalari haqidagi ocherklar va hikoyalar ilmiy materiallardan foydalaniladi. Suhbat didaktik vazifalardan kelib chiqqan holda: kirish suhbatini va yakuniy suhbatga bo'linadi. Kirish suhbatini tarbiyachi kuzatishlar, ekskursiyadan oldin qo'llaydi. Maqsad - bo'lajak kuzatishlar bilan mavjud bilimlar o'rtasida aloqa o'rnatish maqsadida bolalarni bilimni aniqlashdir. Yakuniy suhbat bilib olingan dalillarni bir tizimga solish va aniqlashtirishga, mustahkamlashga yo'naladi. Suhbatning samarali bo'lishi bolalarni oldindan qanday tayyorlanganligiga bog'liq.

Suhbat - bu ular bilan o'tkazilgan ishning yakunidir. Shuning uchun tarbiyachi oldida bolalarda kuzatishlar, mehnat faoliyati, o'yinlar, tabiatshunoslik, kitoblarini o'qish, hikoyalar orqali tasavvurlar hosil qilish vazifasi turadi. Tarbiyachi doimo suhbatni ta'limiy maqsadini aniq tasavvur qilishi kerak. Suhbat hodisa, dalillarni tahlil qilishdan, ularning xususiyatlari, belgilari, hodisalar va o'rtasida muhim aloqa va munosabatlarni ta'kidlashdan boshlanadi. Bunday tahlil umumlashtirishga o'tishni ta'minlaydi, tarqoq dalillarni tizimga soladi. Suhbat tabiat bilan tanishtirish uslubi sifatida o'rta, katta, tayyorlov guruhlarida qo'llaniladi. Bolalar adabiyotida tabiat turlari badiiy vositalar yordamida ifodalaniadi. O'z mazmuniga ko'ra ilmiy bo'lgan tabiatshunoslik haqidagi kitob ayni vaqtda san'atning bir turidir, uning xususiyati mana shundadir. Tabiat haqidagi tabiat kitobidan pedagog birinchi navbatda tarbiyaviy maqsadlarda foydalanadi. U san'atning turi

sifatida faqat bolaning aqligagina emas, balki uning hissiyotiga ham ta'sir etadi. Tabiatshunoslik kitobi bolalarda bilishga qiziqishni kuzatuvchanlikni bilimga bo'lgan havasni tarbiyalash uchun boy material beradi, U bolalar oldiga yangi savollarni qo'yadi. Bolalarni atrofdagi tabiatga diqqat bilan o'rashga majbur qiladi. Tabiat haqidagi bolalar kitobi tarbiyachining ilmiy dunyoqarashni shakllantirishda asosiy vosita sanaladi. Demak, bolalarni yuksak e'tiqodli ma'naviy barkamol, ajoyib fazilatli, xushfe'l, mehnatkash, samimiy kishilar bo'lib tarbiyalashda badiiy adabiyotning o'rni ham kattadir. Badiiy adabiyotda berilgan barcha voqea hodisalar hayotiy, jonli qilib berilishi lozim. Shundagina bola shu asar qahramonlariga ishonadi. MTT tarbiyachisi esa o'sha asarlar orqali tarbiya maqsadlariga muvaffaq bo'lishlari mumkin.

Didaktik vazifalardan kelib chiqqan holda suhbat ikki turga: oldindan o'tkaziladigan suhbatlar va yakuniy suhbatlarga bo'linadi. Oldindan o'tkaziladigan suhbatlarni tarbiyachi kuzatishlar, ekskursiyalardan oldin qo'llaydi. Bunday suhbatning maqsadi - bo'lajak kuzatishlar bilan mavjud bilimlar o'rtasida aloqa o'rnatishdir. Yakuniy suhbat o'rganilgan faktlarni tizimlashtirish, mustahkamlash va aniqlashga yo'llanadi. Bu suhbatlar mazmunan turli darajada bo'lishi mumkin: ba'zi kuzatiladigan obyektlarning tor doirasini (masalan, issiq o'lkalarga uchib ketuvchi qushlar haqida, yovvoyi hayvonlarning o'rmonda qishlashi va shu kabilar), boshqalari hodisalarning keng doirasini (masalan, mavsumlar haqida suhbatlar) qamrab olishi mumkin.

Suhbat - bu bolalar bilan o'tkazilgan mashg'ulotning yakunidir. Uning samaraliligi bolalarning tayyorgarliklariga bog'liqdir.

Shuning uchun tarbiyachi bolalarni kuzatishlar, mehnat faoliyati, o'yinlar, tabiat haqidagi hikoyalar orqali suhbatga tayyorlashi lozim. Bolalarda nima haqida konkret tasavvur bo'lsa, faqat shu mavzu yuzasidan suhbat o'tkazish maqsadga muvofiqdir. Tarbiyachi suhbatning didaktik maqsadini aniq tasavvur qilishi ya'ni, uning mazmunini aniqlashi, umumlashtirishi hamda muhim tomonlarini ajratib, suhbat yakunida aniq bir xulosa chiqara olishi lozim. Suhbat hodisa, faktlarni analiz qilishdan, ularning xususiyatlari, belgilari, o'rtasidagi muhim aloqa hamda munosabatlarni ta'kidlashdan boshlanadi. Bunday analiz umumlashtirishga o'tishni ta'minlaydi,

tarqoq faktlarni bir tizimga soladi. Masalan: “Qaysi qushlar birinchi bo‘lib uchib keladi?” “Qora qarg‘ani qanday tanib oldik?” “Biz ularni qayerda ko‘rganmiz?” “Qora qarg‘alar dalada nima qilayotgan edi?” “Qora qarg‘alar nima yeydi?” So‘ng keyingi savol beriladi: “Nima uchun qora qarg‘alar boshqa qushlardan oldin uchib keladi?” (chug‘urchuq, qaldirg‘och va shu kabi boshqa qushlar haqida ham shunday savollar beriladi). Suhbatning ikkinchi qismida “Nima uchun hamma qushlar bir vaqtda uchib kelmaydi?” kabi umumlashtiruvchi savolni berish mumkin. Ular mazmunan aniq, to‘g‘ri, qisqa bo‘lishi kerak. Har bir savolda bitta fikr bo‘lishi shart. Qisqa “ha” yoki “yo‘q” javoblarini talab qiluvchi savollarni berib bo‘lmaydi. Bunday savollar tafakkurning o‘rishini, munosabatlarining aniqlanishini ta‘minlamaydi. Tarbiyachi suhbat davomida bolalarning xulosa, umumlashtirishlarni o‘zlari mustaqil chiqarishlariga g‘amxo‘rlik qiladi. Suhbatda xilma-xil ko‘rgazmali materiallardan ham foydalanish zarur. Bular tabiat jismlari, ob-havo kalendarlari, gerbariyalar illyustratsiyalardir. Bundan tashqari topishmoqlar, she‘rlar qushlar ovozining yozuvlari foydalidir. Bu bolalarda muhokama qilinayotgan hikoyaga nisbatan emotsional munosabat uyg‘otadi. Suhbat bolalarni tabiat bilan tanishtirish metodi sifatida, o‘rta va maktabgacha katta yoshda qo‘llaniladi.

O‘rta guruhda suhbat asosan, hodisalarni eslatishga, katta va maktabga tayyorlov guruhlarida esa mavjud bilimlarni umumlashtirish va sistemaga solishga yo‘naltiriladi.

Pedagogik vazifalar: bolalarni tabiat bilan tanishtirish metodikasi fanining metodlari haqida to‘liq ma‘lumot beradi. Pedagogikada metod tushunchasi haqida, ko‘rgazmali, amaliy, og‘zaki va suhbat metodlarining mazmun mohiyatini yoritib beradi.

Og‘zaki o‘yinlar (“U nima uchun uchadi, yuguradi, sakraydi”, “Suvda, havoda, yerda”, “Kerak, kerak emas” va shu kabilar) hech qanday jihoz talab qilinmasligi tufayli juda maqbuldir. Ular u yoki bu predmetlarning vazifalari hamda harakatlari haqidagi bilimlarni mustahkamlash, umumlashtirish va bir tizimga solish maqsadida o‘ynaladi. Bu o‘yinlar diqqatni, zehnni, qabul qilish tezligini, ravon nutqni rivojlantiradi. Tabiatga oid o‘yinlarni o‘rganish barcha didaktik o‘yinlar uchun umumiy bo‘lgan qoidalar bo‘yicha amalga oshiriladi. Kichik yosh guruhlarida dastlabki bosqichlarda tarbiyachi

o'yinni bolalar bilan birga o'ynaydi, o'yin davomida u bir qoidani aytib, uni shu zahotiy oq tadbiq qiladi. Takroriy o'yinda esa qo'shimcha qoidalarni aytadi. Ikkinchi bosqichda tarbiyachi o'yinda faol qatnashmaydi, chetdan rahbarlik qilib, o'yinni boshqarib turadi. Uchinchi bosqichda bolalar mustaqil o'ynaydilar.

O'rta yosh guruhdan boshlab o'yinga o'rgatish usuli o'zgaradi. Avval tarbiyachi o'yinning mazmunini aytib, oldindan 12 ta muhim qoidani ajratib ko'rsatadi. O'yin davomida u bu qoidalarni yana bir bora ta'kidlaydi. O'yin harakatlarini ko'rsatadi, qo'shimcha qoidalarni beradi. Keyingi bosqichda bolalar mustaqil o'ynaydilar. Tarbiyachi o'yinni kuzatib turadi, xatolarni to'g'rilaydi, nizolarni bartaraf qiladi. O'yinga qiziqish susaygan vaqtda tarbiyachi o'yinning boshqa turlarini taklif qiladi.

Tabiat bilan tanishtirishning amaliy metodi va tabiatshunoslikka oid o'yin turlari. Bolalarning tabiatdagi mehnati katta tarbiyaviy ahamiyatga ega. Mehnat jarayonida bolalarda tabiatga nisbatan extiyotkorlik, gamxo'rlik munosabatlari shakllantiradi. Tabiatdagi mehnat bolalarda burchlariga nisbatan ma'suliyatni xis etib yondoshishni tarbiyalaydi. Bolalar o'simlik va hayvonlarni parvarish qilar ekanlar uning zarurligiga ishonch hosil qiladilar. Biroq tabiatdagi mehnatga nisbatan ma'suliyatni tarbiyalash uchun bolalar mehnat malakalarini egallab olgan bo'lishlari o'z mehnatlarining ahamiyatlarini tushunishlari lozim. Mehnat jarayonida bolalar o'simliklar holati ularning yorug'likka, namlikka, issiqlikka, yaxshi tuproqqa bo'lgan ehtiyojlarini qondirishiga bog'liq ekanligining anglab oladilar. Bolalar muhitning o'zgarishi qonuniy tarzda o'simliklar holatini o'zgartirishni bilib oladilar. Bu aloqa va o'zaro munosabatlarning egallab olinishi bolaning mehnatga bo'lgan munosabatiga ham ta'sir etadi, mehnat ancha ongli va maqsadga yo'llangan holda olib boriladi. Bolalarda mehnatga barqaror qiziqish, mehnatsevarlik shakllanadi. Tabiatdagi mehnat kuzatuvchanlikni o'stirishning usullaridan biridir. Bolaning tabiatdagi mehnati yakka topshiriq shaklida va kollektiv mehnat tarzida tashkil etiladi. Tabiatning oddiy hodisa va predmetlari haqida bolalarning tasavvurlarini kengaytirish maqsadida o'tkaziladigan kuzatishlar bilan bir qatorda turli o'yinlardan keng foydalaniladi.

Bu o'yinlarda bolalar sezuvchanlik tajribasini orttiradi, egallagan bilimlarini ijodiy o'zlashtiradilar. Bolalarni tabiat bilan tanishtirishda ta'limiy, harakatli, ijodiy o'yinlardan foydalaniladi. Ta'limiy o'yinlarda bolalar o'zlarida tabiatdagi predmet va hodisalar, hayvonlar va o'simlik haqida mavjud bo'lgan bilimlarini aniqlaydilar, mustahkamlaydilar, kengaytiradilar. Predmetli o'yinlar - barglar, urug'lar, gullar, mevalar, sabzavotlar bilan o'ynaladigan "Ajoyib qopcha", "Mevalar va ildizlar" va hokozolar. "Stol bosma" - o'yinlari - "Zoologiya lotosi", "Botanika lotosi", "Barglarni terib ol" va hokozolar. Harakatli o'yinlar tabiatshunoslik karakteridagi harakatli o'yinlar, hayvonlarning harakati, ularning hayot tarziga taqlid qilish bilan bog'liq bo'lib, ba'zilarida jonsiz tabiat hodisalari aks ettiriladi. Bular "Ona tovuq va jo'jalar", "Mushuk va sichqonlar", "Quyosh va yomgir", "Bo'ri va quyonlar" va hokozolar. Ijodiy o'yinlarda bolalar mashg'ulot ekskursiya, kundalik hayot jarayonida olgan ta'surotlarini aks ettiradilar, kattalarning tabiatdagi mehnati haqidagi bilimni egallaydilar, bunda ularga mehnatga ijodiy munosabat shakllanadi.

Bolalar predmet va hodisalar o'rtasidagi aloqa hamda munosabatlarining sabablarini aniqlashlari uchun oddiy tajribalardan foydalaniladi. Tajriba maxsus tashkil etilgan sharoitda o'tkaziladigan kuzatishdir. Tajribalardan o'yin, mehnat yoki maxsus mashg'ulotlar jarayonida paydo bo'lgan bilim vazifalarni hal qilish usuli sifatida foydalaniladi. Tajriba shartining muhokamasi tarbiyachi rahbarligi ostida o'tadi. Tajribaning hamma shartlari tenglashtirilishi va faqat ulardan bittasi tajribaning natijasiga ta'sir etishi alohida ajratilishi, bolalarga ko'rsatilishi hamda ular tomonidan tushunilishi lozim. Tajriba uzoq, muddatli qiyoslanadigan yoki qisqa muddatli kuzatish tarzida o'tkazilishi mumkin. Uzoq, muddatli qiyoslanadigan kuzatishda natijalar kechiktirilganligi tufayli tajribaning ayrim alohida xarakterli bosqichlarini rasmiy jadvallarda qayd qilish lozim. Tajribalarni tashkil etish jarayonida tirik obyektlarni xalok bo'lishiga olib kelmaslik, ularning hayotiy muhim ko'rinishlarini buzmaslik kerak. Shuning uchun ham sezilarli o'zgarishlar paydo bo'lishi bilanoq sharoitni darhol o'zgartirish kerak.

Amaliy metod va uning turlari. O‘yin. Tabiatning oddiy hodisa va tasavvurlarini kengaytirish maqsadida o‘tkaziladigan kuzatishlar bilan bir qatorda xilma-xil o‘yinlardan keng foydalaniladi. Bu o‘yinlarda bolalar sezuvchanlik tajribasini orttiradilar, egallagan bilimlarini ijodiy o‘zlashtiradilar. Bolalarni tabiat bilan tanishtirishda didaktik, harakatli va ijodiy o‘yinlardan foydalaniladi.

Didaktik o‘yinlar. Didaktik o‘yinlarda bolalar o‘zlarida tabiatdagi narsa va hodisalar, hayvonlar va o‘simliklar haqida mavjud bo‘lgan bilimlarni aniqlaydilar, mustahkamlaydilar, kengaytiradilar. Ko‘pgina o‘yinlar bolalarni umumlashtirish hamda turkumlashga o‘rgatadi.

Didaktik o‘yinlar xotira, diqqat, kuzatuvchanlikning o‘shishiga yordam beradi, yangi sharoitlarda bolalarni mavjud bilimlaridan foydalanishga o‘rgatadi, turli aqliy jarayonlarni faollashtiradi, lug‘atni boyitadi, bolalarda birgalikda o‘ynash ko‘nikmasini tarbiyalashga yordam beradi. Bolalarni tabiat bilan tanishtirishda predmetli, stolbosma va og‘zaki didaktik o‘yinlardan foydalaniladi.

Predmetli o‘yinlar. Barglar, urug‘lar, gullar, mevalar, sabzavotlar bilan o‘ynaladigan “Ajoyib qopcha”, “Mevalar va ildizlar”, “Bu butoqda kimning bolakaylari” va shu kabi o‘yinlardir. Bu o‘yinlar yordamida bolalar faol muloqotda bo‘ladigan predmetlarning xususiyat hamda belgilari haqidagi tasavvurlari aniqlanib boyitiladi. Predmetli o‘yinlar, ayniqsa kichik va o‘rta yosh guruhlarda keng qo‘llaniladi. Bu o‘yinlar bolalarga tabiat jismlarining o‘zidan foydalanish, ularni qiyoslash, hamda ularda sodir bo‘ladigan ayrim tashqi belgilaridagi o‘zgarishlarni qayd qilish imkonini beradi. Predmetli o‘yinlar barcha yoshdagi guruhlarning biroz murakkablashtirilgan bilimlarini kengaytirish, tafakkurlarini kuchaytirish hamda harakatlarini rivojlantirishni o‘z ichiga oladi.

Stolbosma o‘yinlari. “Yilning to‘rt fasli”, “Kichkintoylar”, “Mevalar”, “O‘simliklar”, “Barglarni terib ol”, “Juft rasmlar” va shu kabilardir. Bu o‘yinlar bolalarning o‘simliklar, hayvonlar jonsiz tabiat hodisalari haqidagi bilimlarini o‘zlashtirish, aytilayotgan so‘zga qarab predmetni tasvirlash ko‘nikmasini shakllantirishga yordam beradi. O‘yin so‘z bilan birgalikda olib boriladi, so‘z yo

rasm idrok etilishidan oldin keladi yoki o‘yin bilan uyg‘unlashib ketadi. Bunday o‘yinlar ozchilik bolalar bilan o‘tkaziladi.

Og‘zaki o‘yinlar (“U nima uchun uchadi, yuguradi, sakraydi”, “Suvda, havoda, yerda”, “Kerak kerak emas” va shu kabilar) hech qanday jihoz talab qilinmasligi tufayli juda maqbuldir. Ular u yoki bu predmetlarning vazifalari hamda harakatlari haqidagi bilimlarni mustahkamlash, umumlashtirish va bir tizimga solish maqsadida o‘ynaladi. Bu o‘yinlar diqqatni, zehnni, qabul qilish tezligini, ravon nutqni rivojlantiradi.

Tabiatga oid o‘yinlarni o‘rganish barcha didaktik o‘yinlar uchun umumiy bo‘lgan qoidalar bo‘yicha amalga oshiriladi. Kichik yosh guruhlarda dastlabki bosqichlarda tarbiyachi o‘yinni bolalar bilan birga o‘ynaydi, o‘yin davomida u bir qoidani aytib, uni shu zahotiy oq tadbiq qiladi. Takroriy o‘yinda esa qo‘shimcha qoidalarni aytadi. Ikkinchi bosqichda tarbiyachi o‘yinda faol qatnashmaydi, chetdan rahbarlik qilib, o‘yinni boshqarib turadi. Uchinchi bosqichda bolalar mustaqil o‘ynaydilar.

O‘rta yosh guruhdan boshlab o‘yinga o‘rgatish usuli o‘zgaradi. Avval tarbiyachi o‘yinining mazmunini aytib, oldindan 12 ta muhim qoidani ajratib ko‘rsatadi. O‘yin davomida u bu qoidalarni yana birbora ta’kidlaydi. O‘yin harakatlarini ko‘rsatadi, qo‘shimcha qoidalarni beradi. Keyingi bosqichda bolalar mustaqil o‘ynaydilar. Tarbiyachi o‘yinni kuzatib turadi, xatolarni to‘g‘rilaydi, nizolarni bartaraf qiladi. O‘yinga qiziqish susaygan vaqtda tarbiyachi o‘yinining boshqa turlarini taklif qiladi.

O‘yin mashqlari va o‘yin mashg‘ulotlar. Aytib o‘tilgan o‘yinlardan tashqari bolalar bilan bo‘ladigan ish jarayonida ko‘pincha o‘yin mashqlaridan (“Bargiga qarab daraxtni top”, “Ta‘midan bilib ol”, “Xuddi shunga o‘xshash gulni top”, “Sariq bargni olib kel” va boshqalar) foydalaniladi. O‘yin mashqlari narsa va hodisalarni sifati hamda xususiyatiga ko‘ra farqlashga o‘rgatadi, kuzatuvchanlikni o‘stiradi. Bu o‘yinlar butun guruh bolalari bilan yoki ularning bir qismi bilan o‘tkaziladi. O‘yin mashqlari kichik va o‘rta guruhlarda alohida ahamiyatga egadir.

Didaktik o‘yin mashg‘ulotlar “Ajoyib qopcha”, “Gul magazin” kabi o‘yinlarni o‘z ichiga oladi. Ular ma’lum mazmunga ega bo‘lib, o‘yinmashg‘ulotlarga qiziqarlik kiritadi. Bunda o‘qitish

o'yin qoidalari, harakatlari orqali bevosita olib boriladi. O'yinmashg'ulotlardan kichik va o'rta guruhlarda foydalaniladi, katta guruhlarda esa ular mashg'ulotning bir qismini tashkil etadi.

Harakatli o'yinlar. Tabiatshunoslik xarakteridagi harakatli o'yinlar hayvonlarning hattiharakati, ularning hayot tarziga taqlid qilish bilan bog'liq bo'lib, ba'zilarida jonsiz tabiat hodisalarini aks ettiradi. Bu "Ona tovuq va jo'jalar", "Mushuk va sichqonlar", "Quyosh va yomg'ir" va shu kabi o'yinlardir.

Ijodiy o'yinlar. O'yinda bolalar mashg'ulot, ekskursiya, kundalik hayot jarayonida olingan ta'surotlarni aks ettiradilar (parrandachilik fabrikasi, issiqxona va shu kabilardagi ishlar), ular haqidagi bilimlarni egallaydilar, bunda ularda mehnatga ijodiy munosabat shakllanib, kattalarning tabiatdagi mehnatlarining ahamiyatini anglab oladilar.

Ijodiy o'yinlarning mustaqillik xarakteri tarbiyachiga bolalarni yangi bilim, malaka va ko'nikmalardan o'rgatish metodi sifatida foydalanish imkonini bermaydi. Biroq bunda tarbiyachi bolalar qaysi bilimlarni yetarlicha egallaganlaru, qaysilarini yana kengaytirish lozimligini bilib olish uchun ijodiy o'yinlarni diqqat bilan kuzatib borishi lozim. Tarbiyachi tabiatshunoslik mazmunidagi ijodiy syujetli, rolli o'yinlarni boyitib, ekskursiyalar, sayrlar vaqtida bolalarni kattalarning mehnati haqidagi bilimlarini kengaytiradi, diafilmlar ko'rsatadi, kitoblar o'qib beradi.

O'yinni rivojlantirishda qishloq mehnatkashlari - sut sog'uvchi, bog'bonlar haqidagi hikoyalar bolalarga alohida ta'sir ko'rsatadi, shu bilan birga ularda kattalar mehnatiga nisbatan qiziqish uyg'otib o'yin mazmunini boyitadi. Tabiatshunoslik mazmunidagi ijodiy o'yinlarni avj oldirish uchun sharoit yaratish ya'ni zarur o'yinchoqlar - qishloq xo'jalik mashinalari, hayvonlar va shu kabilar bilan ta'minlash dardor.

Ijodiy o'yin turlaridan biri tabiiy materiallar - qum, qor, loy, mayda toshchalar, sola va shu kabilar bilan o'ynaladigan o'yinlardir. Materiallar yordamida bolalar ijod qilar ekan, ularning xususiyatlari va sifatlarini bilib oladilar. Har bir yosh guruhda yilning fasliga mos tabiiy material bilan o'ynash uchun sharoit yaratiladi. Bular qum maydonchalari hamda qum, stollari, qum va qor bilan o'ynash uchun shakl to'plamlari, odamlar va hayvonlarning rezinkadan

yasalgan figuralari, uy daraxtlarning fanerdan yasalgan silueta, butalar, shoxchalar chakamug, metall karkaslar bo'lib, bular yordamida figuralaryasaladi. Tarbiyachi bolalarga o'yin uchun tabiiy materiallarni) tanlashda va ulardan foydalanishda yordam beradi hamda foydalanish usullarini ko'rsatadi.

Tabiatda bolalar mehnatlari va ularni tashkil etish texnologiyasi. Bolalarning tabiatdagi mehnati katta tarbiyaviy ahamiyatga ega. Mehnat qilish jarayonida bolalarda tabiatga bo'lgan munosabatlari shakllanadi. Tabiatdagi mehnat bolalarda berilgan topshiriqqa ma'suliyat bilan yondoshishni tarbiyalaydi. Biroq buning uchun bolalar zarur mehnat malakalarini egallab olgan bo'lishlari, o'z mehnatlarining ahamiyatini tushunishlari lozim. Tabiatdagi mehnati maktabgacha yoshdagi bolalarning sensor tarbiyasi uchun qulay sharoitlar yaratadi. Tarbiyachi bolalarni mehnat orqali maqsad vaj natijalarga erishish, narsalarni sensor belgilarini nazarda tutishga o'rgatadi. Masalan, o'simlikning suvga muhtojligini aniqlash uchun uning holatini - barg va poyasining elastikligi, pishiqligi yoki uning so'lg'inligi, yumshoqligini, tuproqda esa - uning namligi, zichligi va shu kabi belgilarni hisobga olish lozim.

Mehnat jarayonida bolalar o'simliklar holatining yorug'likka, namlikka, issiqlikka, yaxshi tuproqqa bo'lgan ehtiyojlarini qondirilishiga bog'liq ekanligini anglab oladilar. Bolalar muhitningo'zgarishi, qonuniy tarzda o'simliklar holatini ham o'zgartirishini bilib oladilar. Bu munosabatlarni o'zlashtirishlari ularning mehnatga bo'lgan munosabatiga ham ta'sir etadi - mehnat ongli va maqsadga yo'naltirilgan bo'lib boradi. Bolalarda mehnatga qiziqish, mehnatsevarlik shakllanadi.

Tabiatdagi mehnat - kuzatuvchanlikni o'stirish usullaridan biridir. Agar kuzatish mehnat bilan bog'langan bo'lsa, samaraliroq bo'ladi. Tabiatdagi mehnat jarayonida tarbiyaviy vazifalardan tashqari ta'limiy vazifalar ham hal qilinadi. Bolalar mehnat orqali, o'simliklarning xususiyatlari va sifatlari, ularning tuzilishi, ehtiyojlari, rivojlanishining asosiy bosqichlari, o'stirish usullari, o'simliklar hayotidagi mavsumiy o'zgarishlar haqida, hayvonlar, ularning tashqi ko'rinishi, ehtiyojlari, harakat qilishlari, hayot tarzlari va ularning mavsumiy o'zgarishlari haqida tasavvurga ega

bo'ladilar. Shu jumladan, hayvonlarni tabiat burchagida parvarish qilishni o'rganadilar va shu orqali mehnat malakalarini egallaydilar.

Tabiat bilan tanishtirishda bolalar mehnatini tashkil etish.

Bolalarni tabiatdagi mehnati individual topshiriqshaklida va kollektiv mehnattarzida tashkil etiladi.

Individual topshiriq MTT dagi barcha yosh guruhlarda qo'llaniladi. Bular tarbiyachiga bolaning xattiharakatini puxtaroq boshqarish: yordam ko'rsatish, qo'shimcha tushuntirish, maslahat berish, topshiriqning bajarilishini nazorat qilish, bolaning faoliyatini boshqarish imkonini beradi. Bularning barchasi malaka hamda ko'nikmalarning aniq va mustahkam shakllanishiga, shuningdek, topshirilgan ish uchun ma'suliyat his etish, g'ayrat bilan mehnat qilish odatining tarbiyalanishiga yordam beradi.

Jamoaviy mehnat bir vaqtning o'zida guruhning barcha bolalarida mehnat malakalari va ko'nikmalarini tarbiyalashga imkon yaratadi. Mehnatning bu shakli jamoaviyligi munosabatlarning tarkib topishi uchun zarurdir. Bunda mehnatning umumiy maqsadini tushunish, kelishib olish, o'z harakatlarini muvofiqlashtirish, ishni hamkorlikda rejalashtirish, o'rtoqlarga yordam berish, ularning mehnatini baholash kabi muhim ko'nikmalar shakllanadi.

Bolalar mehnatini tashkil etish shakllaridan biri navbatchilikdir. Tabiat burchagida navbatchilik qilishni bolalar katta guruhda boshlaydilar. Mehnatning bu shakli mehnat malakalarini takomillashtirish, uning ijtimoiy sabablarini shakllantirish imkonini yaratadi.

Bolalar mehnatiga rahbarlik qilish.

Kichik guruhlar. Bunda bolalar tarbiyachining tabiat burchagi va hovlidagi hayvonlar hamda o'simliklarni parvarish qilishga yo'llangan mehnatida ishtirok etadilar. Ular 1-2 ta individual topshiriqlar oladilar (qushlar uchun tayyor ozuqani olish va donxo'rakka solish, o'simliklarni oldindan hozirlab qo'yilgan suv bilan sug'orish va shu kabilar). Bu qisqa muddatli mehnatga tarbiyachi astasekin barcha bolalarni jalb qiladi.

O'rta guruh. Besh yoshli bolalarni mehnat jarayonida uyushtirishning shakllari kichik guruhdagi bilan bir xildir. Bunda individual topshiriqlar katta o'rin egallasa ham biroq ular uzoq muddatli xarakterni kasb etadi. Bolalar ayni bir topshiriqning o'zini

2-3 kun davomida bajaradilar. Natijada o'rta guruhda mehnat jarayoni murakkablashib boradi.

Katta guruhlar. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda faqat mehnatni tushunish ko'nikmasigina emas, balki mehnat topshirig'ini, uning natijasini ko'rsatishni, topshiriqlarning ketmaketligini, kerakli anjomlarni tanlashni, mustaqil mehnat qila bilishni (tarbiyachining bir oz yordamida) ham tarkib toptirish lozim. O'simliklar va hayvonlarni parvarish qilish bo'yicha individual topshiriqlar uzoq muddatli ishga aylanadi.

Katta guruhdagi bolalarda tabiat burchagida navbatchilik qilish joriy qilinadi. Navbatchilikni tashkil etar ekan, tarbiyachi mashg'ulot o'tkazib, unda bolalarni navbatchilikning majburiyatlari bilan tanishtiradi, tabiat burchagida yashovchi jonivorlarni parvarish qilish usullarini eslatadi, yangilari bilan tanishtiradi. Bir vaqtda 2-3 bola navbatchilik qiladi.

Navbatchilikka yaxshi ishlaydigan bolalar bilan birga malakalari yetarlicha shakllanmagan bolalar tanlanadi. Navbatchilik bolalarda javobgarlik hissini, ishbilarmonlikni tarbiyalaydi.

Oddiy tajribalar, ularning mazmuni, bolalarda izlanuvchanlik qobiliyatlarini rivojlantirish, amaliy metodi. Pedagogikada metod - pedagog va ta'lim oluvchining (bolaning) ma'lum ta'lim-tarbiyaviy natijasi: bilimlarni egallash, malaka va ko'nikmalarni hosil qilish, qobiliyatlarni o'stirishga axloqiy sifatlar, xulq odatlarni shakllantirishga erishish uchun yo'llangan hamkorlikdagi faoliyatining usulidir. MTT da bolalarni tabiat bilan tanishtirish jarayonida turli metodlardan foydalaniladi. Tabiat bilan tanishtirish metodlari uchta asosiy guruhga bo'linadi: Ko'rgazmali uslub, kuzatish, rasmlarni ko'rish, diafilm, kinofilm, ekskursiyalar; Amaliy uslub - o'yin metodi, mehnat, oddiy tajribalar; Og'zaki uslub - tarbiyachining hikoyasi, badiiy asarlarni o'qish, suhbat. Metodlarni tanlashda tarbiyachi bolalarning yosh xususiyatlari, psixologiyasi, bilimlari, dastur talablari, o'z o'lkasi iqlimining tabiati, pedagogik tamoyillarga moslashadi. Yuqoridagi metodlar bir-biri bilan uzviy bog'liq va bir-birini to'ldiradi.

Kuzatish uslubi. Turli yosh guruhlarda bolalarni tabiat bilan tanishtirishda tarbiyachi ko'rgazmali metod - kuzatishdan keng foydalanadi. Kuzatish - tabiat jismlari va hodisalarning tabiiy

sharoitlarda maqsadga yoʻnalgan va bevosita hodisalarni borishga aralashmagan holda sezgilar bilan qabul qilib olishdir. Kuzatish murakkab bilish faoliyati boʻlib, bunda idrok, tafakkur va nutq ishtirok etib, barqaror diqqat talab etiladi. Bolalarni tabiat bilan tanishtirishda doimiy kuzatishlar olib borish ularning mantiqiy fikr yuritishi va nutqini oʻstirishda gʻoyat katta ahamiyatga egadir. Bolalarni tabiatdagi narsa va hodisalar bilan maʼlum bir tartibda tanishtirib borilsa, ularda diqqat va kuzatuvchanlik, tabiatga qiziqish, undagi hodisalarni bilishga intilish kuchayib boradi. Kuzata bilish-juda muhim xususiyat boʻlib, bunda bolada toʻgʻri yoza bilish, ogʻzaki nutq malakalari rivojlanadi.

Bolalarni hodisa va narsalarni maqsadga muvofiq holda oʻzlashtira olishga va ularning eng muhimlarini ajrata olishga oʻrgatish zarur. Tarbiyachi kuzatish ishlarini olib borishda narsa va hodisalar oʻrtasidagi aloqa va sabablarning bogʻlanishlarini ilgʻab olishni bolalarga oʻrgatishi kerak. Shunday qilib maktabgacha taʼlim yoshidagi bolalarning tafakkurlari tabiat haqidagi aniq bilimlarni toʻplash orqali oʻsadi. Kuzatishlar diqqatni jalb qilish bilangina olib borilishi mumkin. Kuzatish, yaʼni narsa va hodisalarga diqqatni maqsadga muvofiq holda jalb qilishga oʻrgatish bilan biz ularda ixtiyoriy diqqatni ham oʻstiramiz. Notoʻgʻri tushunchalarni tuzatish, yangi tushunchalar hosil qilishga nisbatan ancha qiyinroqdir. Shuning uchun bolalar maktabgacha taʼlim yoshidayoq, his qilish tajribalariga asoslangan holda, tabiat haqida toʻgʻri tushunchalarga ega boʻlishlari juda muhimdir. Bolalarda tabiatga qiziqishni tarbiyalash zarur, chunki u sogʻlom boʻlmagan faoliyatlarda ham vujudga kelishi mumkin. Masalan, bolalar qoʻngʻiz va kapalaklarni tutib olib, nima qilardik ekan deb, ularning qanot va oyoqlarini uzib tashlaydilar. Yoki hayvonlarni, qushlarni qiynab, natijasi nima boʻlar ekan, deb qiziqadilar. Ularga tabiatning oʻzaro bogʻliqligini, yaʼni uning “oltin zanjir” ekanligini tushuntirish zarur. Bu orqali bolalarga ekologik talim-tarbiya berib boriladi. Tabiat bilan yaqin munosabatda boʻlish, kuzatuvchanlik bilan birgalikda bilishga ham qiziqishni oʻrgatadi. Buning asosida taxminiy va tekshiruvchanlik refleksi yotadi va uning nihoyatda taraqqiy etishi insonning xarakterli xususiyatidir, deb hisoblaydi.

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning turli yosh guruhlarida tarbiyachi kuzatishlarni tashkil etar ekan, uning turli xillaridan foydalanadi. Kuzatishlar davomiyligi va xarakteri bo'yicha qisqa muddatli va uzoq muddatli hamda qiyoslash (solishtirma) bo'lishi mumkin. O'simlik va xayvonlarni o'sishi hamda rivojlanishi, tabiatdagi mavsumiy o'zgarishlar haqidagi bilimlarning jamg'arilishi uchun kuzatishning ancha murakkabroq turi uzoq muddatli kuzatishlardan foydalaniladi. Bunda bolalarning obyektning kuzatilayotgan holatini ilgarigisi bilan qiyoslashlariga to'g'ri keladi. Kuzatish narsalarning ayrim belgilariga qarab holatlarini aniqlash (masalan, gulning bargiga qarab uni sug'orish, akvariumdagi suvning holatiga qarab suvni almashtirish, yoki qordagi izga qarab qaysi qushning izi ekanligi, mevalarning pishgan yoki xomligini rangiga qarab ajratish) maqsadida ham tashkil etiladi. Kuzatishning bu turi bolalarda tabiat hodisalarini analiz qilish, ayrim ma'lumotlarni qiyoslash, soddaroq xulosalar chiqarish ko'nikmalarini hosil bo'lishiga yordam beradi. Solishtirma va uzoq muddatli kuzatishlar mazmuniga ko'ra murakkab bo'lganligi sababli, maktabgacha ta'lim, o'rta, katta hamda maktabga tayyorlov guruhlarida foydalaniladi. Bu kuzatuvlar davomida bolalarda analiz qilish, qiyoslash, xulosalar chiqarish jarayoni takomillashadi. Kuzatishlar mazmuniga va tarbiyachining o'z oldiga qo'ygan maqsadiga ko'ra o'simlik va xayvonlar, ob-havo hamda kattalarning tabiatdagi mehnati bilan ekskursiya, sayrlarda, shuningdek tabiat burchagidagi mashg'ulotlarda tashkil etiladi. Qisqa muddatli kuzatish jarayonida bolalar narsalarning shakli, rangi, kattakichikligi, tuzilishi, fazoviy joylashuvi, xarakterini farqlashni, xayvonlar bilan tanishganda esa harakat xarakteri, ularning chiqaradigan tovushlarini o'rganadilar. Bu kuzatish turiga masalan, qor yoki yomg'ir yog'ishi, kamalakning hosil bo'lishi kabi holatlar kiradi. Barcha hollarda kuzatish bolalarning yuksak aqliy faoliyatini rivojlantirishi, ularni fikrlashga, berilgan savollarga javob topishga undashi, shuningdek, ulardagi qiziqishlarni rivojlantirishi va tabiatga ehtiyotkorona munosabatda bo'lishni tarbiyalashi lozim.

Tarbiyachining kuzatishga tayyorlanishi. Kuzatishni tashkil etishda obyekt tanlash katta ahamiyatga ega. Tanlangan obyekt yaxshi holatda, bo'lishi kerak, ya'ni o'simlik so'limagan, navlari

o‘ralmagan, xayvon qo‘lga o‘rgatilgan, sog‘lom, bolalardan cho‘chimaydigan bo‘lishi zarur. Kuzatish tabiat burchagida bo‘lsa, obyekt yaxshi yoritilgan bo‘lishi, unga yaqinlashish qulay bo‘lishi uchun yorug‘lik yon tomondan tushib turishi lozim. Bolalar hayvonlarning harakatini kuzata turib, ovqat berishlari, silashlari, ular bilan o‘ynashlari mumkin. Bunda xayvonlar o‘zlarini erkin tutishlari, bemaolol harakat qilishlari zarur. Buning uchun bolalar tabiat burchagida qulay joylashib o‘tirishlari maqsadga muvofiqdir. Kuzatinshi boshqarish. Tarbiyachi kuzatinshi birinchi marotaba o‘tkazayotgan bo‘lsa, dastlab bolalarda hosil bo‘lgan qiziqishlarini qondirish hamda kuzatilayotgan narsa haqida birinchi taassurot hosil qilish uchun ularni kamida 1 - 2 daqiqa tomosha qildirib turadi. Kuzatishi boshqarish jarayonida tarbiyachi xilma-xil usullardan bolalarning yoshlariga mos savol va topshiriqlar, narsani ushlab ko‘rish, qiyoslash, o‘yin harakatlaridan foydalanadi. Tarbiyachi kuzatishni tashkil qila turib, kerakli ma‘lumotlarni aytishi, kuzatiladigan obyektning muhim xususiyatlarini ajratishi zarur. Bolalarda kuzatishga nisbatan qiziqish uyg‘otish, kuzatilayotgan narsalarni estetik idrok yetish uchun tarbiyachi she‘rlardan, topingmoqlardan, katta yosh guruhlarda esa badiiy asarlarni o‘qishdan foydalanadi.

Hayvonlarni kuzatishda tarbiyachi izchillikka rioya etib, bolalarning diqqatini “Nima qilyapti?” “Qanday yuryapti?” “Nima yeyapti?” “Qanday yeyapti?” “Tanasi nima bilan qoplangan?” “Oyoqlari qanday - uzunmi yo qisqami?” “Ko‘zlari qanday shakl, rangi?” kabi savollar yordamida xayvonlarning hatti-harakatiga qaratadi. O‘simliklarni kuzatish ularning eng yorqin, ko‘zga tashlanadigan belgilarini belgilash va ajratib ko‘rsatishdan boshlanadi. Bu o‘simlikning guli yoki uning yorqin rangdor barglari, ba‘zan poyasi (masalan, kaktuC) bo‘lishi mumkin. Ana shundan so‘ng o‘simlik tana tuzilishining asosiy xususiyatlari - kattaligi, poyasi (yoki tanasi), barglari, gullari va shu kabilar tartib bilan ko‘rib chiqiladi. Sunday izchillik maktabgacha ta‘lim yoshidagi bolalarning diqqati hali yetarlicha barqaror emasligi, ko‘p jihatdan beixtiyorligi tufayli zarurdir. Biroq mashg‘ulot oxiri kuzatish jarayonida paydo bo‘lgan tasavvurlar natijasini umumlashtirish lozim.

Tarbiyachi topshiriq berishning turli usullaridan foydalanib, “Gapirib berchi, qayerdan bilding? Nimasi bilan farq qiladi?” kabi savol va topshiriqlar bilan bolalarning kuzatish orqali nutqlarini o‘shishiga yordam beradi. Barcha hollarda, tarbiyachi kuzatishni tashkil etar ekan, uni aniq bir vazifadan ikkinchisiga, faktlardan aloqalarga, tasavvurlar to‘plashdan ularni qiyoslashga, so‘ngra xulosalar chiqarishga o‘tishda izchillikka rioya qilishi lozim. Shunda bolalarda mantiqiy tafakkur o‘sadi. Har bir kuzatishda bolalarni tabiat bilan tanishtirishning kichik, aniq vazifasini hal etish lozim. Shuning uchun kuzatishlarning har biri ilgariyasi bilan bog‘lanib o‘tkazilishi zarur.

Tarbiyachi uzoq muddatli kuzatishni tashkil etishda, uni oldindan bir qator epizodik kuzatishlar “bo‘laklarga” taqsimlaydi. Bunday kuzatish o‘simliklar rivojlanishidagi o‘zgarishlar aniq ko‘rinadigan vaqtda o‘tkaziladi. Tarbiyachi bolalarga o‘simlikni tomosha qilib, belgilarini qayd qilishni (birinchi barglarning chiqishini, o‘simtaning urug‘ qobig‘ini yorib chiqayotganini kuzatishni) tavsiya etadi. Yakuniy kuzatishda bolalar kuzatilayotgan o‘simlik rivojlanishining butun tasvirini tiklashi lozim. Buni kuzatishlar kundalik daftari, turlicha rasmlar, gerbariyalar, katta yosh guruhlarda esa chizmalı jadvallar asosida tashkil etish mumkin. Tarqatma materiallardan foydalanib kuzatish. Bu kuzatishlar o‘rta yosh guruhlardan boshlab o‘tkaziladi. Bunday kuzatishni tashkil etish birgina obyektни kuzatishdan ko‘ra ancha murakkabrokdir. Bu o‘rinda tarbiyachi o‘z diqqat-e’tiborini taqsimlay bilishi, bolalardagi harakatni uyushtira olishi talab qilinadi, bolalar esa tarbiyachining barcha ko‘rsatmalariga aniq rioya qilishlari, bir-birlarini tinglashlari, boshqalarning kuzatishlarini o‘zlarining kuzatishlari bilan taqqoslashlari kerak bo‘ladi. Kuzatishning bu usuli katta rivojlantiruvchi ahamiyatga egadir. Bolalar turli xil tadqiqotchilik harakatlaridan foydalanib, o‘quv ko‘nikmalarini takomillashtirish imkoniga ega bo‘ladilar. Bu esa o‘z navbatida ularda aniqroq tasavvurlarning shakllanishiga yordam beradi. Tarqatma material sifatida o‘simliklar hamda ularning bargi, mevasi, urug‘i, shoxchalari, shuningdek, sabzavot va mevalardan keng foydalaniladi.

Kuzatishda qatnashgan har bir bolaning va tarbiyachining qo'lida tarqatma material bo'lib, kuzatish davomida tarbiyachi bolalarga savollar berib, narsalarni tekshirishni tashkil etadi. So'ngra olingan tasavvurlarni qiyoslab, bolalarni xulosa chiqarishga o'rgatadi. Kuzatish jarayonida tarbiyachi barcha bolalarning yuqori faolligini ta'minlaydi. Kichik yosh guruh (3-4 yosh). Bu yosh guruhlarda dastlabki kuzatishlar bolalarning ozchiligi bilan o'tkaziladi. Tarbiyachining asosiy vazifasi bolada kuzatishning sodda malakalarini shakllantirish, ya'ni diqqatni kuzatilayotgan narsaga to'plash, qo'yilgan savollarga javob berish, aniq belgilarni ajratib ko'rsatish, kichikintoylarni alohida harakatlantiruvchi narsalar bilan jalb qilishdir. Shuning uchun bolalar dastlab jonivorlarni kuzatishlari maqsadga muvofikdir. Ularning namoyon bo'lishi - harakati, oziqlanishi, chiqaradigan tovushlari kichkina bolalarda beixtiyor qiziqish uyg'otadi. Shuning uchun tarbiyachi kuzatish jarayonida jonivorlarni harakat qildirishi, masalan, ularni oziqlantirib bolalarning diqqatlarini jalb qilishi zarur. Bunda ozuqa ma'lum bir oraliqda qo'yilib, bolalarning e'tiborini jonivorning ozuqani qo'llari bilan ushlab, qisirlatib yeyishiga qaratiladi va bolalarni xayvon harakatlarini so'z bilan ifodalashga o'rgatiladi. Keyingi kuzatishlarda tarbiyachi jonivorning u yoki bu harakati yuzasidan savollar berib, shu orqali bolalarni ma'lum so'zlardan va savollardan foydalanishga undaydi. Shunday qilib, bolalar savollar asosida yotgan aniq vazifani aniqlashni sekin-asta o'rganadilar.

Kichik yosh guruhda bolalar bilan o'tkaziladigan kuzatishlar qisqa muddatli bo'lib, tarbiyachi bolalar diqqatini jalb qilish maqsadida ularning ba'zilariga suvdonga suv quyish, xayvonlarga ozuqa berish, baliqlarni oziqlantirish kabi topshiriqlarni beradi. "Qush Nodira uchun qo'shiq aytyapti", "Baliq Madina tomonga suzyapti" kabi so'zlardan foydalanadi. Kuzatish oxirida she'r o'qish, qo'shiq aytish mumkin. Kichikintoylardan kuzatilayotgan narsa haqida gapirib berishni talab qilish noo'rindir. Ob-havoni yoki jonsiz tabiatning boshqa obyektlarini kuzatish, o'simliklarni ko'rish jarayonida tarbiyachi bu kuzatishlarni o'yin, mehnat bilan bog'laydi (xona gullarini tomosha qilish jarayonida uning barglarini artishadi, qum o'ynayotganlarida uning sochiluvchanligini bilib olishadi). Bu yosh guruxda oddiy tadqiqot (tekshirishlar) harakatlaridan ko'proq

foydalanish maqsadga muvofiqdir: kaftni oftobga tutib issiqlikni sezish, gulni hidlashva hokazo.

O'rta yosh guruh. Bu yosh guruhdagi bolalar qiziquvchan bo'ladilar, ko'p savollar beradilar, narsalarni sifatlar va xususiyatlari, atrof-muhit tabiati va ijtimoiy hayot hodisalari bilan qiziqib tanishadilar. Bu yoshdagi bolalarning diqqati ancha barqaror bo'lib qoladi. Ular endi kuzatilayotgan hodisalardagi oddiy aloqalarni tushuna oladilar. Bolalarning ana shu sifatleri asosida o'rta guruh tarbiyachisi tabiat bilan tanishtirishning yangi vazifalarini hal qiladi: bolalarni predmetlardagi xarakterli xususiyatlarini ko'ra bilishga, ularni qiyoslash va guruhlashga ba'zi hodisalar o'rtasidagi oddiy aloqalarni aniqlashga o'rgatadi, dastlabki elementar umumlashtirishni shakllantiradi. Kuzatishdan ko'pincha tanish jism va hodisalar haqidagi tasavvurlarni kengaytirish, yangi obyektlar bilan tanishtirishda foydalaniladi. Shu bilan birga tarbiyachi bolalar bilan birgalikda o'simlilarning o'sishi va rivojlanishi, tabiat hayotidagi yorqin mavsumiy o'zgarishlar yuzasidan uzoq muddatli kuzatishlarni, ham tashkil qiladi. Dastlab bu kuzatishlar yakka obyektlar (masalan, kuzda daraxtlardan birining barglari turli rangda bo'lishi, tabiat burchagida ekilgan loviyaning o'sishi va hokazo) yuzasidan o'tkaziladi, so'ngra esa uzoq muddatli kuzatish obyektlari yuzasidan (masalan, bahorgi bog' yoki daraxtzor, daraxtlarning barg yozishi, gullarning ochilishi, ob-havo, qushlarni kuzatish) bo'lishi mumkin.

Tabiatdagi o'zgarishlarni kuzatish davomida o'rta guruh bolalari kuzatilayotgan jismlarning xarakterli belgilarini: hajmi, rangi, shakli, sathining mikdorini ko'rsatishni o'rganadilar. Natijada, bolalardagi kuzatish asosida shakllanadigan tasavvurlar ancha konkretlashib boradi. Tarbiyachi bolalarga savol va topshiriqlarni ketma-ket berar ekan, shu asnodda o'zi tavsiya etayotgan rejaga rioya qilishga odatlantiradi. Kuzatishning maqsadi ko'pincha mehnat yoki tasviriy faoliyat bilan bog'liq bo'ladi. Misol uchun, boqqa sayohat tashkil etiladi va u yerda daraxtlar gullaganini ko'rish, ular bilan tanishish ishlari amalga oshiriladi. Ba'zan kuzatishlarda topishmoqlardan foydalanish yaxshi samara beradi. Bolalar topishmoqlarning javobini predmetni kuzatish jarayonida topadilar. O'rta guruh bolalari kuzatish uchun zarur bo'lgan muhitni

o'zlari yarata oladilar (masalan, ozuqa tayyorlash, jonivor uchun joy tayyorlash kabi). Bu esa bolalarning kuzatishga bo'lgan qiziqishlarini oshiradi. Xuddi kichik guruhdagidek kuzatish jarayonida xilma-xil tadqiqot (tekshirish) harakatlari, o'yin usullari, mehnat topshiriqlaridan foydalaniladi. Bu harakatlardan ba'zilari izlanish xarakterida bo'lishi mumkin. Masalan, jonivorning nima yeyishini bilish uchun unga turli ozuqa berib ko'riladi.

O'rta guruh bolalari bilan olib boriladigan kuzatishlarda tarbiyachi taqqoslashdan foydalanishi muhimdir. Bunda tarbiyachi predmetning belgilarini ajratib, ikki predmetni qiyoslaydi (ulardan biri bolalarga oldindan tanish). Bolalar ko'ribgina qolmasdan, kerak bo'lganda ushlab, hidlab ham ko'rishi yaxshi natijalarga olib keladi. O'rta guruhda kuzatishning natijasi hikoya - tasvirlash bo'lishi mumkin. Tarbiyachi bolalarga hikoyaning qisqacha rejasini tavsiya etib, ularni ikki-uchta savol yordamida gapirib berishga undaydi. Bolalarning mustaqil kuzatishlari o'rta guruxda paydo bo'ladi. Bunda ularni rag'batlantirish, kuzatilayotgan hodisani tushunishlarida yordam berish, ba'zan u yoki bu usulni qo'llashda maslahat berish, boshqa bolalarni ham kuzatishga jalb qilish, o'z kuzatish natijalarini o'rtoqlariga gapirib berishga undash lozim.

Katta guruh. Bu guruh bilan olib boriladigan kuzatishlar jarayonida bolalar obyektlarning xarakterli va muhim belgilari bilan tanishadilar, o'simlik hamda xayvonlarning o'sishi va rivojlanishi, tabiatdagi mavsumiy o'zgarishlar ustida uzoq muddatli kuzatishlar olib boradilar.

Tarbiyachi kuzatishni tashkil qila turib, bolalarni ma'lum usullardan foydalanishga, rejaga rioya qilishga, mustaqil ravishda murakkab bo'lmagan xulosalar chiqarishga o'rgatishda davom etadi. Bunda kuzatilayotgan jism va hodisalarda u yoki bu faoliyat uchun ahamiyatli yoki butun bir obyektlar guruhining umumiy belgilari ajratib ko'rsatiladi, jismlarning tevarak atrof bilan aloqasi va munosabati aniqlanadi. O'simlik va hayvonlarning o'sishi hamda rivojlanishi, mavsumiy o'zgarishlar ustida olib borilgan kuzatishlarda bolalarning davr (fazo), bosqich yoki holatlarni ko'ra bilish xususiyatlari shakllantiriladi. Masalan, ular o'sayotgan no'xat novdalari, poyasi, barglari, gajaklar, g'unchalar, gul va meva (qo'zoq)larning paydo bo'lishini sinchkovlik bilan kuzatadilar.

Bolalarni jism va hodisalarni ko'ra olish, eshitish va qabul qilib olishga o'rgatish tarbiyachining eng muhim vazifalaridan biridir. Bolalar ko'pincha ikkita tanish jismga qaraydilaru, ularni bir-biridan ajrata olmaydilar. Shuning uchun tarbiyachi kuzatishni tashkil qilar ekan, aniq obyektlarni topishi, ularni ta'riflashi, savollarga javob berishga oid muayyan vazifalar qo'yishi kerak. Kuzatishlarda qo'llaniladigan qiyoslash usullari borgan sari xilmaxillashadi: kuzatilayotgan obyekt rasmda tasvirlangani yoki tasavvurdagisi bilan qiyoslanadi. Faqat ayrim jismlargina emas, balki tabiat hodisalari ham (masalan, bog'ning bahor va qishdagi ko'rinishi) qiyoslanadi. Jismlarni taqqoslashda tarbiyachi bolalarning diqqatini bir necha umumiy bo'lgan belgilarga, ayniqsa ularning muhim tomonlarini aks ettirgan belgilariga qaratadi. Masalan, bolalar turli hasharotlarni kuzatar ekanlar, ularning oltitadan oyoqchasi borligini bilib oladilar.

Tarbiyachi kuzatilayotgan jism va hodisalarni qiyoslash uchun vazifa topshirar ekan, bolalarning mustaqil ishlashga qiynalib qolgan hollaridagina yordam berishga harakat qiladi. Xuddi o'rta guruhdagidek kuzatish natijalari haqidagi og'zaki hisobot iloji boricha mustaqil bo'lishi lozim. Kuzatish natijalarini bolalar rasmlarda, yasagan buyumlarida aks ettirishlari mumkin.

Maktabgacha tayyorlov guruhi. Bu guruhdagi kuzatishlarga rahbarlik qilishning o'ziga xos xususiyatlari bolalarga ko'proq mustaqilliklarini namoyon qilish uchun sharoit yaratishdan iboratdir. Uzoq muddatli kuzatishlar uchun topshiriqlarning bir qismi bolalarga oldindan beriladi. Tarbiyachi bularni bolalarga ba'zi-ba'zida eslatib turadi. Qisqa muddatli kuzatishlarda tarbiyachi savol-topshiriqlardan foydalanadi. Masalan, "Yangi keltirilgan qush, bizda oldin yashagan qushdan nimasi bilan farq qiladi?" "Bog'chamizdagi daraxt va butalarning barglari bir xilda sarg'ayganmi?" va shu kabilar. Ko'pincha savollar faqatgina bolalar ba'zi bir murakkabliklarga uchraganlaridagina beriladi. Tadqiqotchilik harakatlaridan ham yuqoridagi holatda foydalaniladi. Tayyorlov guruhi bolalari o'z kuzatishlarida oddiy moslamalar, ba'zan esa asboblar -termometr, flyuger, lupa, reyka (qonning qalinligini o'lchash uchun va kabilardan foydalanishlari mumkin.)

② Mavzu yuzasidan savollar:

1. Tabiat bilan tanishtirish mashg'ulotlari asosan qaysi metodlar orqali tashkil qilinadi ?
2. Tabiat bilan tanishtirish mashg'ulotlarida qanday ko'rgazmali materiallardan foydalaniladi ?
3. Amaliy metodda asosan qanday ishlar amalga oshiriladi ?
4. Bolalarning tabiatdagi mehnati qanday tashkil qilinadi ?
5. Tabiat bilan tanishtirish mashg'ulotlarini tashkil qilishning og'zaki metodida asosan nimalardan foydalaniladi?

9-MAVZU: MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI TABIAT BILAN TANISHTIRISHNING ISH SHAKLLARI

Reja:

1. Tabiat bilan tanishtirishda mashg'ulot turlari
2. Tarbiyachining mashg'ulotga tayyorgarligi
3. Maktabgacha yoshdagi bolalarni o'lka tabiati bilan tanishtirishda ekskursiya mazmuni, turlari va tashkil etish metodikasi
4. Bolalarning o'lkashunoslik tasavvurlarini shakllantirishda sayr va ularni tashkil etish metodikasi

① **Tayanch so'z va iboralar:** tabiat, mashg'ulot, tarbiyachi, Maktabgacha yoshdagi bolalar, ekskursiya, bola, o'lkashunoslik, tasavvur, metodika, o'lka tabiati, o'yin, o'qish, hikoya, diafilm, suhbat, didaktik o'yinlar.

Tabiat bilan tanishtirishda mashg'ulot turlari. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tabiat bilan tanishtirish xilma-xil shakllarda: mashg'ulotlarda, ekskursiyalarda, sayrda, tabiat burchagidagi va yer maydonchasidagi mehnatlarda amalga oshiriladi. Bolalarni tabiat bilan tanishtirish mashg'ulotlari bilimlarni bolalarning imkoniyati hamda tabiatning xususiyatlarini nazarda tutgan holda shakllantirish imkonini beradi. Tarbiyachi rahbarligida o'tadigan mashg'ulotlarda bolalarda dastur talablariga muvofiq elementar bilimlar shakllanadi, asosiy bilish jarayonlari va bolalarning qobiliyatlari ma'lum bir tartibda rivojlantiriladi. Kundalik hayotda kuzatish, o'yin, mehnat vaqtida bolalarning shaxsiy bilimlari yig'ilib boradi. Mashg'ulotlar

ularga aniqlash va tizimlashtirish imkonini beradi. Bolalarni mashg'ulotlarda o'qitish turli metodlarda amalga oshiriladi. Metod mashg'ulot turi, uning asosiy maqsadiga ko'ra tanlanadi. Mashg'ulotlarning ba'zi turlarida boshlang'ich bilimlar shakllantiriladi. Shu maqsadda tarbiyachi kuzatish, rasmlarni ko'rish, badiiy asarlarni o'qish, hikoya, diafilm va kinofilmlarni ko'rsatishdan foydalanadi. Boshqa mashg'ulotlarda esa bilimlar kengaytiriladi va chuqurlashtiriladi. Aytib o'tilgan metodlardan tashqari bu mashg'ulotlarda bolalarning tabiatdagi mehnatidan ham foydalaniladi. Uchinchi turdagi mashg'ulotlarning asosiy vazifasi - bilimlarni umumlashtirish hamda bir tizimga solishdir. Shuning uchun suhbatlar, didaktik o'yinlar, umumlashtiruvchi kuzatishlardan foydalaniladi. Bolalar egallagan bilimlarini mehnat va o'yinlarda amalda qo'llaydilar. Takomillashtirilgan "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi asosida "Bolalarni tabiat bilan tanishtirish" mashg'uloti "Fan va tabiatshunoslik asoslari" deb yuritiladi va "Fan va tabiatshunoslik asoslari" mashg'uloti hafta mobaynida 2 marotaba "Ekologiya" mashg'uloti bilan o'rin almashgan holda tashkil qilinadi. Mashg'ulotda olingan bilimlarni mustahkamlash maqsadida ekskursiyalar va boshqa guruhlarda maqsadli sayrlar tashkil etiladi. Mashg'ulot 5 qismdan iborat:

1. Mashg'ulotning nomi.
2. Mashg'ulotning maqsadi.
3. Mashg'ulotga tayyorgarlik.
4. Mashg'ulotning borishi.
5. Mashg'ulotni yakunlash.

Maqsadli sayr 5 qismdan iborat: tabiatni kuzatish, kattalar mehnatini kuzatish, mehnat qilish, qoidali harakatli o'yinlar, tinch o'yinlar.

Mashg'ulotga tayyorlanish. Mashg'ulotning samaraliligi tarbiyachining tayyorgarlik darajasiga bog'liqdir. Tarbiyachi mashg'ulot mavzusini va ahamiyatini belgilab, mavzu bo'yicha tabiatshunoslik bilimlarini to'ldirishi, so'ng mashg'ulot vazifalarini dastur asosida ishlab chiqishi lozim. Bunda tarbiyachi Takomillashtirilgan "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi asosida tuzilgan vazifalariga, bolaning qobiliyat darajasiga hamda tevarak atrofdagi tabiiy muhitga tayanadi. Mazkur mashg'ulot mazmunini

tanlashda uning ish tizimidagi o'rni (mashg'ulotda boshlang'ich bilimlarni shakllantirish jarayoni sodir bo'lyaptimi yoki ular boyitilib bir tizimga solinyaptimi, bilimlarni qo'llash mashq qilinyaptimi va shu kabilar)ni aniqlash lozim. Bu o'rinda tarbiyachi mashg'ulotning maqsadi va mazmuniga qarab turli metodlarni qo'llaydi. Tarbiyachi qanaqa metod va uslublar tanlamasin, ulardan kompleks, bir-birini to'ldirgan holda foydalanishi, bu asosiy maqsad -o'rganilayotgan tabiat jismlari va hodisalarningbolalar tomonidan qabul qilib olinishini yaxshilashga hamda tabiat haqidagi tushunchalarning to'g'ri shakllanishiga xizmat qilishi kerak. Mashg'ulotda hal etiladigan tarbiyaviy vazifalar tabiatga ijobiy, ehtiyotkorona, estetik munosabatlarni shakllantirishga yo'llanadi. Mashg'ulotga tayyorlanish hamda uni o'tkazishda uning tuzilishini to'g'ri aniqlash muhimdir. Metodni tanlash ta'limiy vazifalar xarakteri, tabiiy obyektning xususiyatlari hamda bolalarning yoshiga bog'liqdir. Masalan, yovvoyi hayvonlar haqidagi bilimni shakllantirishning yaxshisi diafilm, kinofilmlar ko'rsatish orqali, tabiat burchagidagi hayvonlar va o'simliklar bilan tanishishni esa ularni bevosita kuzatish orqali amalga oshirgan ma'qul. Kichik yoshdagi bolalar mashg'ulotlarida kuzatish, o'yin metodlaridan foydalaniladi. Og'zaki metoddan, asosan, maktabgacha katta yoshdagi bolalar bilan o'tkaziladigan mashg'ulotlarda foydalaniladi.

Tanlangan metod dastur vazifasining to'liq bajarilishini va bolalarning faol aqliy faoliyatini ta'minlashi lozim. Mashg'ulotlarda qo'llaniladigan o'qitish metodlarining xilma-xilligi tarbiyachidan puxta sharoit yaratishni talab qiladi: hayvonlar, xonaki o'simliklar, rasmlarni ko'rish uchun bolalar yarimdoira qilib o'tqaziladi. Bu bolalarning mashg'ulotda faol ishtirok etishlariga imkon beradi. Agar mashg'ulotda tarqatma materiallardan foydalanilsa, ya'ni har bir bolaning qo'lida kuzatish obyekti bo'lsa, bolalarning o'z stollari atrofida o'tirganlari ma'qul. Ba'zan guruh xonasida mehnat malakalarini tarbiyalashga bag'ishlangan mashg'ulotlar o'tkaziladi. Bunday holatda bolalarni to'rtburchak shaklida joylashtirish maqsadga muvofiqdir. Shunda bolalar tarbiyachi ko'rsatadigan ish usullarini yaxshiroq ko'rishga ega bo'ladilar. Tarbiyachi mashg'ulot o'tkazishdan oldin bir qancha ko'rgazmali qurollar, ya'ni jonli va jonsiz tabiat jismlari (gerbariylar, yil fasllari, tabiat manzaralari

tasvirlangan kalendarlar, toshlar, foydali hasharotlar, o‘simliklar va ularning qismlari, mayda hayvon va boshqalar)ni tayyorlab qo‘yadi. Chunki ko‘rgazmali qurol bolalarga o‘rganilayotgan narsani bir necha sezgi a‘zolari bilan qabul qilib olish imkoniyatini beradi, ya‘ni ular narsani ko‘ribgina qolmasdan, uning xususiyatini (masalan, tirnab ko‘rish, bolg‘acha bilan urib ko‘rish orqali narsaning mo‘rtligini, egish bilan qayishqoqligini, egiluvchanligini va hokazo) sinaydilar.

Mashg‘ulot, asosan, quyidagi tartibda olib boriladi:

- ish maqsadini e‘lon qilish;
- topshiriqni tushuntirish;
- ko‘rgazmali qurollar ustida ishlash;
- kuzatish;
- o‘tkazilgan ish natijalarini tushuntirish - suhbat;
- xulosa chiqarish;
- rasmlar chizish.

Mashg‘ulot so‘ngida tarbiyachi bolalarning malaka va ko‘nikmalarini, ularning mashg‘ulotga munosabatlarini, qiziqishlarini pedagogik jihatdan baholaydi. Baholarning differensiyalashuvi bolalarning yoshiga bog‘liq bo‘ladi.

Tarbiyachining mashg‘ulotga tayyorgarligi. Kelajak avlodni barkamol kishilar qilib tarbiyalash shu kunning dolzarb masalalaridan biridir. Bu borada bolalarni tabiat bilan tanishtirish muhim rol o‘ynaydi. Shunga ko‘ra maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida ishlayotgan tarbiyachilar oldida bolalarda tabiat go‘zalliklarini ko‘ra bilish, uni sevish, tabiatda yuz berayotgan voqea, hodisalar haqida to‘g‘ri tushunchalar hosil qilish, ularga ekologik ta‘lim-tarbiya berishdek muhim vazifa turadi. Tarbiyachi, eng avvalo, o‘zi tabiatni sevuvchi, jonli va jonsiz tabiat haqida aniq bilimlarga ega bo‘lmog‘i lozim. Tarbiyachi bolalarni tabiat bilan tanishtirish uchun “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturida berilgan tabiatga oid bilimlar bilan tanishib chiqqan va har bir yosh guruh uchun berilishi lozim bo‘lgan bilim, ko‘nikma, malakalar haqida to‘liq ma‘lumotga ega bo‘lishi zarur. Tarbiyachi har bir faslda olib boradigan tabiat haqidagi bilimlarini to‘g‘ri rejalashtirishi, yer maydonchasidagi o‘simliklar, tirik burchakdagi xona o‘simliklari, akvariumda, terrariumda yashovchilarni parvarish qilish

ko'nikmalarini, qafasdagi qushlar va mayda sutemizuvchilar bilan tanishtirishni to'g'ri yo'lga qo'yishi zarur. Tarbiyachi bolalarni yuqoridagilar bilan tanishtirar ekan, ularning dunyoqarashini shakllantirib, jonli va jonsiz tabiatning xususiyatlarini o'rganib, ular haqida dastlabki tushunchalar beradi.

Ma'lumki, tabiat bilan tanishtirish jarayonida tarbiyachi xilma-xil: og'zaki, ko'rgazmali va amaliy metodlarni qo'llaydi. U o'simlik va hayvonlarni, ularning yashash sharoitlarini namoyish qiladi. Bu narsalarni oddiy mashg'ulotlarda ko'rsatib bo'lmaydi. Shuning uchun tabiat bilan tanishtirish metodikasida mashg'ulotlarni to'ldiruvchi maxsus shakllar qo'llaniladi. Ekskursiya bolalarni tabiat bilan tanishtiruvchi mashg'ulotlar turidan biridir. U tabiat bilan tanishtirish metodlarining ko'rgazmali metodiga kiradi. Ekskursiya vaqtida bola tabiat hodisalarining mavsumiy o'zgarishlarini tabiiy sharoitda kuzatishi, tabiatning insonning hayot va talablariga muvofiq o'zgarayotganini hamda atrofimizdagi jonli va jonsiz tabiatda yuz berayotgan hodisa va jarayonlar to'g'risida bilimlar to'plashga imkon beradi. Ekskursiya mashg'ulotlarining afzalligi yana shundaki, unda bolalar o'simlik va hayvonlarni ular yashaydigan muhitda ko'rish hamda tabiatda mavjud bo'lgan o'zaro aloqalar haqida dastlabki dunyoqarash, tasavvurlarini, olamni materialistik tushunishni shakllantirish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Tarbiyachi rahbarligida o'rmon, dala, daryo va ko'l qirg'oqlariga uyushtirilgan ekskursiya bolalarning diqqatini jalb qiladi, tabiat burchagida olib boriladigan keyingi kuzatishlarga xilma-xil material to'plashga sharoit yaratadi. Ekskursiyalarda bolalarda kuzatuvchanlik, tabiatni o'rganishga qiziqish o'sadi. Ular narsalarni sinchiklab kuzatish va uning xarakterli xususiyatlarini qayd qilishga odatlanadilar. Tabiatning go'zalligi bolalarda estetik hissiyotlarning o'sishiga yordam beradi. Shu asosda ona tabiatga muhabbat, unga ehtiyotkorona munosabatda bo'lish shakllanadi. Ekskursiyalar mazmuniga ko'ra shartli tarzda ikki turga bo'linadi: tabiatga uyushtiriladigan ekskursiya- bog', o'rmon, daryo, o'tloq, shuningdek, hayvonot bog'i, botanika bog'iga (bular turli mavsumda o'tkaziladi) ekskursiyalar hamda qishloq xo'jaligi ekskursiyasi- dala, parrandachilik fabrikasi, bog', ekinzor va shu kabilarga kattalarning mehnati bilan tanishish maqsadida

uyushtiriladigan ekskursiyalar. Ekskursiya mashg'ulot turi sifatida o'rtta, katta hamda tayyorlov guruhlarida o'tkaziladi. Har bir ekskursiya uchun barcha bolalar egallashlari shart bo'lgan dastur mazmuni belgilanadi. Ekskursiya 5 qismdan iborat:

1. Ekskursiyaning nomi
2. Ekskursiyaning maqsadi
3. Ekskursiyaga tayyorgarlik
4. Ekskursiyaning borishi
5. Ekskursiyani yakunlash

Tarbiyachining ekskursiyaga tayyorlanishi. Tarbiyachi ekskursiyani rejalashtirar ekan, ekskursiya mavzusi hamda maqsadini aniq belgilaydi, ekskursiya o'rnini, unga boriladigan qulay (bolalarni charchatmaydigan, ular diqqatini asosiy maqsaddan chalg'itmaydigan) yo'lni belgilaydi. Ekskursiya o'rnini tanlashda bolalarning jismoniy imkoniyatlarini (piyoda yuriladigan ekskursiyalar kichiktoylar uchun faqat yaqin masofalargagina uyushtirilishi mumkin), shuningdek mavsumni, yo'lning xususiyatlarini, ob-havo holatini hisobga olish zarur. Ekskursiya uyushtiriladigan joy tarbiyachiga qanchalik tanish bo'lmasin, u bir-ikki kun oldin o'sha joyni ko'rib chiqishi lozim. Bo'lajak ekskursiya joyida bo'lgan tarbiyachi marshrutni aniqlaydi, kerakli obyektlarni topib, bolalar kuzatishlarni mustaqil olib borishlari hamda dam olishlari mumkin bo'lgan joyni belgilaydi. Ekskursiyani o'tkazishdan oldin tarbiyachi uni o'tkazish usullarini atroflicha o'ylab ko'radi va ekskursiya qiziqarli o'tishi uchun oldindan she'r, topishmoq, maqollarni tanlab, ulardan foydalanadi.

Bolalarni ekskursiyaga tayyorlash. Ekskursiyadan bir necha kun oldin bolalarda mashg'ulotga qiziqish uyg'otish, tasavvurlarni jonlantirish maqsadida tarbiyachi ular bilan kichik suhbat o'tkazadi, ya'ni ekskursiya vazifalarini qo'yadi, topshiriq va vazifalarni taqsimlaydi, ekskursiyadagi xulq - atvor qoidalari bilan tanishtiradi, shuningdek anjom-aslaha va jihozlarni tayyorlaydi.

Tabiatshunoslik ekskursiyasi. Tabiatshunoslik ekskursiyasi kirish suhbat, kollektiv bo'lib kuzatish, bolalarning individual mustaqil kuzatishlari, tabiatga oid materiallarni to'plash, bolalarning dam olish vaqtida to'plagan materiallar bilan o'ynashi va yakuniy qismlarni o'z ichiga oladi. Bolalarni ekskursiya o'tkaziladigan joyga

olib kelgandan so'ng tarbiyachi qisqa suhbatda ekskursiyaning maqsadi va vazifalarini eslatadi. Shundan so'ng ular tabiatdagi narsa va hodisalarni kuzatishga o'tadilar. Ekskursiyaning asosiy qismi - jamoaviy kuzatishlar hisoblanadi. Bunda mashg'ulotning asosiy qismi hal qilinadi. Tarbiyachi bolalarga narsa va hodisalarning xarakterli xususiyatlarini anglab olishlariga yordam beradi. Bunga turli usullar (savol va topshiriqlar, she'rlar, tadqiqotchilik harakatlari, o'yin usullari)ni qo'llash orqali erishiladi. Tarbiyachi kuzatishlarni o'z hikoyasi hamda tushuntirishlari bilan to'ldiradi. Kuzatishda asosiy e'tibor jism va hodisalarni yaxshilab ko'rishga, ularni qiyoslashga, tabiat hodisalari o'rtasidagi aloqalarni aniqlashga yordam beradigan savol va topshiriqlarga qaratiladi. Kuzatish jarayonida hikoya, she'r va topishmoqlarni qo'llash foydalidir.

Ekskursiya jarayonida tarbiyachi bolalarning bilish faoliyatiga rahbarlik qiladi. Bunda og'zaki (hikoya, suhbat, tushuntirish), ko'rgazmali va amaliy metodlardan foydalaniladi. Ekskursiyaning asosiy qismi tugagach, bolalarning individual mustaqil kuzatishlarga qiziqishlarini qondirish va tabiatshunoslikka oid materiallarni to'plash uchun imkoniyat berish zarur. Biroq material to'plash uchun topshiriq berishda, to'plangan material miqdorini qat'iy cheklash lozim, bu bolalar e'tiborini faqat ma'lum o'simlik va hayvonlarga qaratish va bundan tashqari tabiatga ehtiyotkorona munosabatda bo'lishni tarbiyalash uchun ham kerakdir. Bolalar mustaqil ishlayotgan vaqtda, tarbiyachi ham yordam berib turishi lozim. Ba'zan o'simlikni qanday kavlab olishni, quruq novdani qanday qirqishni va shu kabilarni ko'rsatib turishi kerak. Dam olish vaqtida to'plangan materiallar saralanadi, jildlarga, savatchalarga joylanadi, ba'zilaridan o'yin va mashqlarda foydalaniladi.

Qishloq xo'jalik ekskursiyasi. Qishloq xo'jalik ekskursiyalari xilma-xildir: dala (yer haydash, ekish, hosil to'plash), o'tloq (mol boqish, hashak o'rish) bog', ekinzor, mevazor, ferma, botanika bog'i, issiqxona, parrandachilik fermasi va shu kabi ekskursiyalardir. Ekskursiya insonning tabiatga ta'sirini, ya'ni o'simliklarni o'stirishni va hayvonlarni boqishni ko'rgazmali tarzda ko'rsatish imkonini beradi. Bu yerda bolalar asosiy mehnat jarayonlarining bir nechtasi bilan tanishadilar. Ekskursiyalarning o'ziga xosligi shundaki, bola inson faoliyatini ham, u ta'sir

etayotgan tabiatni ham kuzatishi mumkin. Qishloq xo'jalik obyektiga uyushtiriladigan ekskursiya suhbat bilan boshlanadi. Qishloq xo'jalik ekskursiyalariga tayyorlanishda tarbiyachi kuzatish obyektini bilan oldin o'zi tanishadi, ekskursiya o'tkazish uchun ruxsat oladi, ekskursiya vaqti, bolalarning mehnatda qatnashishlari haqida kelishib oladi va bolalarning ma'lum ishda band bo'lgan kattalar bilan bo'ladigan suhbatining mazmunini belgilaydi. Ekskursiya yakunida mazkur obyekt ishi haqidagi taassurotlar umumlashtiriladi.

Ekskursiyadan keyingi ish. Ekskursiyada olingan bilimlar mashg'ulotlarda, o'yinlarda, tabiat burchagida o'tkaziladigan kuzatishlarda kengaytiriladi va mustahkamlanadi. Ekskursiya yakunida to'plangan materiallarni tabiat burchagiga joylashtirish (masalan, o'simliklarni vazalarga, gultuvaklarga solish, jonivorlarni akvarium, terrarium, sadaklarga joylashtirish), o'simlik va hayvonlarni kuzatuv ostiga olish zarur. Ekskursiyadan 2 - 3 kun o'tgach, tarqatma material, rasm solish, loy va plastilindan narsalar yasaladi, tabiiy materiallardan foydalanib didaktik o'yinlar, mashg'ulotlar o'tkaziladi. Badiiy adabiyotlar o'qiladi, bolalarning ekskursiyadan olgan ta'surotlari haqidagi hikoyalari tinglanadi. Mashg'ulot yakunida umumlashtiruvchi suhbat o'tkaziladi.

Tabiatshunoslik ekskursiyalari ma'lum tizimga muvofiq o'tkaziladi. Ularni tabiatda bo'ladigan mavsumiy o'zgarishlarga qarab ayni bir obyektning o'ziga yilning turli fasllarida uyushtirish maqsadga muvofiqdir. Masalan, bahor mavsumida maktabgacha katta yoshdagi bolalar bilan vazifalarni asta-sekin murakkablashtirgan holda istirohat bog'iga 3 marta ekskursiya uyushtirish lozim. Bu ekskursiyadan maqsad - bolalarni bahorgi o'zgarishlar bilan tanishtirish, ularni ko'rish hamda tabiatda sodir bo'layotgan o'zgarishlarning sababini tushunish ko'nikmalarini o'stirishdir. Qishloq xo'jaligi ekskursiyalarini kattalar mehnatining ayrim turlari bilan tanishtirish maqsadida epizodik tarzda o'tkazish lozim. Ekskursiyani uyushtirish guruhdagi mashg'ulotni uyushtirishga qaraganda qiyinroqdir, shuning uchun uning muvaffaqiyatli o'tishi tarbiyachi va bolalarning puxta tayyorlanishlariga bog'liq bo'ladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni o'lka tabiati bilan tanishtirishda ekskursiya mazmuni va turlari, tashkil etish

metodikasi. Katta guruhda boqqa maqsadli ekskursiya. Ma'lumki, tabiat bilan tanishtirish jarayonida tarbiyach xilma - xil: og'zaki, ko'rgazmali va amaliy metodlarni qo'llaydi U o'simlik va hayvonlarni, ularning yashash sharoitlarini namoyish qiladi. Bu narsalarni oddiy mashg'ulotlarda ko'rsatib bo'lmaydi. Shuning uchun tabiat bilan tanishtirish metodikasida mashg'ulotlarni to'ldiruvchi maxsus shakllar qo'llaniladi.

Ekskursiya bolalarni tabiat bilan tanishtiruvchi mashg'ulotlar turidan biridir. U tabiat bilan tanishtirish metodlarining ko'rgazmali metodiga kiradi. Ekskursiya vaqtida bola tabiat hodisalarining mavsumiy o'zgarishlarini tabiiy sharoitda kuzatishi, tabiatning insonning hayot va talablariga muvofiq o'zgarayotganini hamda atrofimizdagi jonli va jonsiz tabiatda yuz berayotgan hodisa va jarayonlar to'g'risida bilimlar to'plashga imkon beradi. Ekskursiya mashg'ulotlarining afzalligi yana shundaki, unda bolalar o'simlik va hayvonlarni ular yashaydigan muhitda ko'rish, hamda tabiatda mavjud bo'lgan o'zaro aloqalar haqida dastlabki dunyoqarash, tasavvurlarini, olamni materialistik tushunishni shakllantirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Tarbiyachi rahbarligida o'rmon, dala, daryo va ko'l qirg'oqlariga uyushtirilgan ekskursiya bolalarning diqqatini jalb qiladi, tabiat burchagida olib boriladigan keyingi kuzatishlarga xilma-xil material to'plashga sharoit yaratadi. Ekskursiyalarda bolalarda kuzatuvchanlik, tabiatni o'rganishga qiziqish o'sadi. Ular narsalarni sinchiklab kuzatish va uning xarakterli xususiyatlarini qayd qilishga odatlanadilar. Tabiatning go'zalligi bolalarda estetik hissiyotlarning o'sishiga yordam beradi. Shu asosda ona tabiatga muhabbat, unga ehtiyotkorona munosabatda bo'lish shakllanadi. Ekskursiyalar mazmuniga ko'ra shartli tarzda ikki turga bo'linadi: *tabiatga uyushtiriladigan ekskursiya* - bog', o'rmon, daryo, o'tloq, shuningdek, hayvonot bog'i, botanika bog'iga (bular turli mavsumda o'tkaziladi) ekskursiyalar hamda *qishloq xo'jalik ekskursiyasi* - dala, parrandachilik fabrikasi, bog', ekinzor va shu kabilarga kattalarning mehnati bilan tanishish maqsadida uyush-tiriladigan ekskursiyalar. Ekskursiya mashg'ulot turi sifatida o'rta, katta hamda tayyorlov guruhlarida o'tkaziladi. Har bir ekskursiya uchun barcha bolalar egallashlari shart bo'lgan dastur mazmuni belgilanadi.

Tarbiyachining ekskursiyaga tayyorlanishi. Tarbiyachi ekskursiyani rejalashtirar ekan, ekskursiya mavzusi hamda maqsadini aniq belgilaydi, ekskursiya o'rnini, unga boriladigan qulay (bolalarni charchatmaydigan, ular diqqatini asosiy maqsaddan chalg'itmaydigan) yo'lni belgilaydi. Ekskursiya o'rnini tanlashda bolalarning jismoniy imkoniyatlarini (piyoda yuriladigan ekskursiyalar kichkintoylar uchun faqat yaqin masofalargagina uyushtirilishi mumkin), shuningdek mavsumni, yo'lning xususiyatlarini, ob-havo holatini hisobga olish zarur. Ekskursiya uyushtiriladigan joy tarbiyachiga qanchalik tanish bo'lmasin, u birikki kun oldin o'sha joyni ko'rib chiqishi lozim. Bo'lajak ekskursiya joyida bo'lgan tarbiyachi marshrutni aniqlaydi, kerakli obyektlarni topib, bolalar kuzatishlarni mustaqil olib borishlari hamda dam olishlari mumkin bo'lgan joyni belgilaydi. Ekskursiyani o'tkazishdan oldin tarbiyachi uni o'tkazish usullarini atroflicha o'ylab ko'radi va ekskursiya qiziqarli o'tishi uchun oldindan she'r, topishmoq, maqollarni tanlab ulardan foydalanadi.

Bolalarni ekskursiyaga tayyorlash. Ekskursiyadan bir necha kun oldin bolalarda mashg'ulotga qiziqish uyg'otish, tasavvurlarni jonlantirish maqsadida tarbiyachi ular bilan kichik suhbat o'tkazadi, ya'ni ekskursiya vazifalarini qo'yadi, topshiriq va vazifalarni taqsimlaydi, ekskursiyadagi xulq - atvor qoidalari bilan tanishtiradi, shuningdek anjom - aslaha va jihozlarni tayyorlaydi.

Tabiatshunoslik ekskursiyasi. Tabiatshunoslik ekskursiyasi kirish suhbatini, kollektiv bo'lib kuzatish, bolalarning individual mustaqil kuzatishlari, tabiatga oid materiallarni to'plash, bolalarning dam olish vaqtida to'plagan materiallar bilan o'ynashi va yakuniy qismlarni o'z ichiga oladi. Bolalarni ekskursiya o'tkaziladigan joyga olib kelgandan so'ng tarbiyachi qisqa suhbatda ekskursiyaning maqsadi va vazifalarini eslatadi. Shundan so'ng ular tabiatdagi narsa va hodisalarni kuzatishga o'tadilar.

Ekskursiyaning asosiy qismi - jamoaviy kuzatishdir. Bunda mashg'ulotning asosiy qismi hal qilinadi. Tarbiyachi bolalarga narsa va hodisalarning xarakterli xususiyatlarini anglab olishlariga yordam beradi. Bunga turli usullar (savol va topshiriqlar, she'rlar, tadqiqotchilik harakatlari, o'yin usullari)ni qo'llash orqali erishiladi.

Tarbiyachi kuzatishlarni o'z hikoyasi hamda tushuntirishlari bilan to'ldiradi.

Kuzatishda asosiy e'tibor jism va hodisalarni yaxshilab ko'rishga, ularni qiyoslashga, tabiat hodisalari o'rtasidagi aloqalarni aniqlashga yordam beradigan savol va topshiriqlarga qaratiladi.

Kuzatish jarayonida hikoya, she'r va topishmoqlarni qo'llash foydalidir. Ekskursiya jarayonida tarbiyachi bolalarning bilish faoliyatiga rahbarlik qiladi. Bunda og'zaki (hikoya, suhbat, tushuntirish) ko'rgazmali va amaliy metodlardan foydalanadi.

Ekskursiyaning asosiy qismi tugagach, bolalarning individual mustaqil kuzatishlarga qiziqishlarini qondirish va tabiatshunoslikka oid materiallarni to'plash uchun imkoniyat berish zarur. Biroq material to'plash uchun topshiriq berishda, to'plangan material miqdorini qat'iy cheklash lozim, bu bolalar e'tiborini faqat ma'lum o'simlik va hayvonlarga qaratish va bundan tashqari tabiatga ehtiyotkorona munosabatda bo'lishni tarbiyalash uchun ham kerakdir.

Bolalar mustaqil ishlayotgan vaqtda, tarbiyachi ham yordam berib turishi lozim. Ba'zan o'simlikni qanday kavlab olishni, quruq novdani qanday qirqishni va shu kabilarni ko'rsatib turishi kerak.

Dam olish vaqtida to'plangan materiallar saralanadi, jildlarga, savatchalarga joylanadi, ba'zilaridan o'yin va mashqlarda foydalaniladi.

Qishloq xo'jalik ekskursiyasi. Qishloq xo'jalik ekskursiyalari xilma - xildir: dala (yer haydash, ekish, hosil to'plash), o'tloq (mol boqish, hashak o'rish) bog', ekinzor, mevazor, ferma, botanika bog'i, issiqxona, parrandachilik fermasi va shu kabilarga ekskursiyalardir. Ekskursiya insonning tabiatga ta'sirini, ya'ni o'simliklarni o'stirishni va hayvonlarni boqishni ko'rgazmali tarzda ko'rsatish imkonini beradi. Bu yerda bolalar asosiy mehnat jarayonlarining bir nechta'si bilan tanishadilar.

Ekskursiyalarning o'ziga xosligi shundaki, bola inson faoliyatini ham, u ta'sir etayotgan tabiatni ham kuzatishi mumkin.

Qishloq xo'jalik obyektiga uyushtiriladigan ekskursiya suhbat bilan boshlanadi. Qishloq xo'jalik ekskursiyalariga tayyorlanishda tarbiyachi kuzatish obyekti bilan oldin o'zi tanishadi, ekskursiya o'tkazish uchun ruxsat oladi, ekskursiya vaqti, bolalarning

mehnatda qatnashishlari haqida kelishib oladi va bolalarning ma'lum ishda band bo'lgan kattalar bilan bo'ladigan suhbatining mazmunini belgilaydi. Ekskursiya yakunida mazkur obyekt ishi haqidagi ta'surotlar umumlashtiriladi.

Ekskursiyadan keyingi ish. Ekskursiyada olingan bilimlar mashg'ulotlarda, o'yinlarda, tabiat burchagida o'tkaziladigan kuzatishlarda kengaytiriladi va mustahkamlanadi. Ekskursiya vakunida to'plangan materiallarni tabiat burchagiga joylashtirish (masalan, o'simliklarni vazalarga, gul tuvaklarga solish, jonivorlarni akvarium, terrarium, sadaklarga joylashtirish), o'simlik va hayvonlarni kuzatuv ostiga olish zarur. Ekskursiyadan 23 kun o'tgach, tarqatma material, rasm solish, loy va plastilindan narsalar yasaladi, tabiiy materiallardan foydalanib didaktik o'yinlar, mashg'ulotlar o'tkaziladi. Badiiy adabiyotlar o'qiladi, bolalarning ekskursiyadan olgan ta'surotlari haqidagi hikoyalari tinglanadi. Mashg'ulot yakunida umumlashtiruvchi suhbat o'tkaziladi.

Tabiatshunoslik ekskursiyalari ma'lum tizimga muvofiq o'tkaziladi. Ularni tabiatda bo'ladigan mavsumiy o'zgarishlarga qarab ayni bir obyektning o'ziga yilning turli fasllarida uyushtirish maqsadga muvofiqdir. Masalan, bahor mavsumida maktabgacha katta yoshdagi bolalar bilan vazifalarni astasekin murakkablashtirgan holda istirohat bog'iga 3 marta ekskursiya uyushtirish lozim.

Bu ekskursiyadan maqsad - bolalarni bahorgi o'zgarishlar bilan tanishtirish, ularni ko'rish hamda tabiatda sodir bo'layotgan o'zgarishlarning sababini tushunish ko'nikmalarini o'stirishdir. Qishloq xo'jalik ekskursiyalarini kattalar mehnatining ayrim turlari bilan tanishtirish maqsadida epizodik tarzda o'tkazish lozim. Ekskursiyani uyushtirish guruhdagi mashg'ulotni uyushtirishga qaraganda qiyinroqdir, shuning uchun uning muvaffaqiyatli o'tishi tarbiyachi va bolalarning puxta tayyorlanishlariga bog'liq bo'ladi.

Pedagogik vazifalar: tabiat bilan tanishtirishda ekskursiyalar uyushtirish hamda amaliy mashg'ulotlar o'tkazish haqida ma'lumot beradi.

O'qitish vositalari: tarqatma materiallar, plakatlar, slaydlar, ko'rgazmali qurollar.

O'qitish usuli va shakli: ma'ruza, aqliy hujum, nazorat savollar, topshiriqlar, BBB jadvali.

Bu sayr oltin kuzda, bog'ning mevali va manzarali daraxtlar o'sadigan, ochiq, quyoshli kuz belgilari sezilib turadigan kunda o'tkaziladi.

Ekskursiyadan maqsad. Bolalarni kuzning xarakterli belgilari bilan tanishtirish. Bolalarga mevali va manzarali daraxtlar to'g'risida tushuncha berish. Bolalarga mevali va manzarali daraxtlarning nomini aytish, mevali daraxtlarni manzarali daraxtdan farq qilishga o'rgatish, hasharotlar va qushlar hayoti haqidagi bilimlarini aniqlash, bolalarga kuzning belgilarini bildiruvchi so'zlardan foydalanishni o'rgatish, kuzatishlarga qiziqishlarini orttirish, tabiat go'zalligidan zavqlanish qobiliyatlarini tarbiyalash.

Ekskursiyaga tayyorgarlik. Bolalarga bugun ular kuzda bog' qanday bo'lgani, u yerda qanday daraxtlar o'sishini, daraxtlarning mevalari va barglarini terishlari aytiladi. Barg, urug'larni solish uchun qog'oz xaltachalar tayyorlab qo'yiladi.

Ekskursiyaning borishi. Boqqa kirish bilan tarbiyachi

Bartoning quyidagi she'rini o'qiydi:

Barg to'kilib, to'kilib,

Tushar g'amgin, shitirlab,

Yerni bezab qoplagan,

Sariq, yashil, qizil rang.

Bolalar diqqati mevali va manzarali daraxtlarning kuz faslida go'zal bezanganligiga jalb qilinib, ularni zavqlanishga o'rgatiladi. Tarbiyachi bolalarga o'zlariga tanish mevali daraxtlar - olma, nok, behi, olcha, gilos, olxo'ri, anjir, o'rik va manzarali daraxtlar - chinor, archa, terak, tolni topishni taklif etadi. Bolalar barglarni teradilar, ularni sinchiklab ko'radilar, uning rangi, shakli, katta-kichikligini aytadilar. So'ngra hammalari nok daraxti yoniga keladilar. Tarbiyachi bolalarga nok daraxtining o'ziga xos belgilari bilan tanishtiradi. Bolalar olma barglarini topib, uni shaftoli bargi bilan solishtiradilar, ularning shakli va ranginianiqlaydilar. Tarbiyachi bolalardan bog'da yana qanday mevali va manzarali daraxtlar borligini so'raydi. Bolalarga bog'dagi tovushlarga diqqat bilan quloq solishlarini taklif etadi. "Nima eshitilyapti?", "Qushlar sayrayaptimi?" degan savollar bilan ularga murojaat qiladi. Uchib o'tayotgan qushlarning nomi aytiladi. Shu bilan birga barglar tagida yashirinib olgan qo'ng'izlarni, kapalaklarni axtarish mumkin.

Ekskursiya oxirida bog' go'zalligidan yana bir zavqlanib, kuz haqidagi quyidagi she'rdan parcha o'qish mumkin.

KUZ

Kirib keldi oltin kuz,
Gullar jilosi so'ndi.
Yap-yalang'och butalar,
G'amgin boqadi endi.

Bolalarning o'simliklar to'g'risidagi tasavvurini didaktik o'yinlar orqali mustahkamlash mumkin.

Bolalarning o'lkashunoslik tasavvurlarini shakllantirishda sayr va ularni tashkil etish metodikasi. Inson tabiat mahsulidir, insonni tabiat yaratgan, kamol toptirgan. Shunday ekan biz tabiatni e'zozlashimiz, unga to'g'ri munosabatda bo'lib, tabiatni yana ham ko'rkamligiga, abadiyligiga o'z hissamizni qo'shishimiz zarur. Yosh bolalarni har tomonlama kamol toptirish va tarbiyalash turli omillar asosida amalga oshiriladi. Buning eng samaralisi maktabgacha yoshdagi bolalarni tabiat bilan tanishtirishdir. Sababi inson go'dakligidanoq, tabiat qo'ynida o'sadi, ulg'ayadi kamol topadi. Bolani go'dakligidan boshlab tabiatdan zavq olishga, tabiatga nisbatan to'g'ri munosabatda bo'lishga o'rgatib borishimiz zarur. Bu Mashg'ulotlikni o'qish jarayonida talabalar tabiat bilan tanishtirish metodikasi fanining tashkil topishiga xissa qo'shgan pedagog psixologlarning ilmiy-pedagogik faoliyatlari bilan ham tanishadilar. Sharq mutafakkirlarining tabiat hayotida insonning tutgan o'rni haqidagi fikrlari va ilmiy asarlarini o'rganadilar. Talabalar tabiat burchangida, haynovot olami, yer maydonchasida o'sadigan o'simliklar dunyosi haqida bilimga ega bo'ldilar hamda ularni parvarish qilishning ko'nikma va malakalarini egallaydilar. Hozirgi kunda eng dolzarb muammolardan biri ekologik muammolardir. Shu sababdan ham bolalar MTTlarida ham ekologik ta'lim-tarbiya berishga alohida e'tibor berilmoqda. Tabiat bilan tanishtirish metodika fanida talabalarga ekologik ta'lim-tarbiya berish usullari, "Qizil kitob" haqida qisqacha ma'lumot va "Qizil kitob"ga kiritilgan, noyob o'simlik va hayvonot olami haqida ham bilim berishga kata e'tibor berilgan. Shunindek, talabalar MTTlardagi bolalarni tabiat bilan tanishtirish sohasidagi yangi tajribalarni ham o'rganib olishlari zarur. Buni ular MTT larida

amaliyotda bo'lgan davrlarida o'rganadilar. Bolalarni tabiat qonun-qoidalari bilan tanishtirishning ahamiyati shundaki, ularning to'g'ri o'sib ulg'ayishiga, tabiatda bo'ladigan voqea-hodisalarni ilmiy asosda tushunishga olib keladi. Bu bolaning shakllanishida, tabiatga, ona-Vatanga, tabiat boyliklariga bo'lgan mehr-muhabbatni oshiradi.

Darhaqiqat, tabiatni muhofaza qilish ayrim kishilarning ishi deb qaralmasdan barchamizning ishimiz ekanligi esdan chiqarmasligimiz kerak. maktabgacha yoshdagi bolalarning xar tomonlama kamol topishida tabiat bilan tanishtirishning o'ziga xos tarbiyaviy xususiyatlari bor. Bu jarayon turli vositalar, metodlar orqali amalga oshiriladi. Tabiat rang-barang, uning imkoniyatlari ham cheksiz. Biz tarbiyachilar, ana shu rang-baranglikni, imkoniyatlarni ko'ra bilishimiz, ulardan tarbiya jarayonida oqilona foydalanishimiz kerak. Biz nima uchun bolalarni har tomonlama kamol toptirish kerak deymiz? Chunki inson organizmining imkoniyatlari beqiyosdir. Bu imkoniyatlar ayniqsa, maktabgacha yoshdagi bolalarda ko'proq foizini tashkil etadi. Faqat biz tarbiyachi-murabbiylar uni vaqtida parvarish qilsak, uning o'sib voyaga yetishi uchun sharoit yaratsak, u albatta, kurtak yozib xosil beradi. Ma'lumki, har bir odam shaxsining o'ziga xos xususiyatlari ya'ni ehtiyoji, temperament tiplari, xarakter xislatlari, iste'dodi, qobiliyatlari bo'ladi. Bu xususiyatlarning rivojlanishi shakllanishi bevosita bola yashaydigan muhitga, tevarak-atrofga bog'liq. Demak, bola psixologiyasi ham tabiat bilan chambarchas bog'langan bo'ladi va ular bir-birini to'ldiradi, mustahkamlaydi. Bolalarni tabiat bilan tanishtirish metodikasi boqcha sharoitida xilma-xil bo'lib, bunda bolalarning xususiyatlari, tabiat haqidagi tushunchasi hisobga olinib, elementar tushunchalardan tortib, bolalarga mos eng murakkab tabiat haqidagi tushunchalarni va tabiatda bo'ladigan voqea-hodisalarni bilib olishga o'rgatadi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarni tabiat bilan tanishtirish metodikasining ana shunday o'ziga xos shakllari bilan chegaralanmasdan, mavjud o'zgartirish, yangi ish shakllarini ishlab chiqish, hayot tajribalarini umumlashtirib har bir tarbiyachi o'zining yashaydigan muhiti, sharoitiga mos usullarni topib amalda qo'llashlari kerak. Har bir tarbiyachi ijodiy izlanuvchan, kuzatuvchan, tabiatdan ilhom oladigan, hayotda dadil qadam tashlaydigan bo'lmog'i kerak. Bugungi talaba - ertangi

mutaxassis, shunday ekan hozirgi talabalarga qo'yilayotgan talab yanada kattadir. Chunki hayotimiz doimo rivojlanishda, fan-texnika, ta'lim-tarbiya sohasida yangi- yangi qirralar ochilmoqda.

? Mavzu yuzasidan savollar:

1. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tabiat bilan tanishtirish shakllari nimalardan iborat?
2. Mashg'ulot necha qismdan iborat va qanday tashkil qilinadi?
3. Ekskursiyalar qanday tashkil qilinadi?
4. Ekskursiya turlari?
5. Turli guruhlarda ekskursiyalarni tashkil qilish qanday amalga oshiriladi?

10-MAVZU: MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA TABIAT BURCHAGINI TASHKIL QILISH

Reja:

1. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tabiat burchagini tashkil etish va unga qo'yiladigan talablar.
2. Tabiat bilan tanishtirish metodikasining tarbiyaviy imkoniyatlari
3. Turli yosh guruhlari bolalarini o'simliklar hayvonlar va qushlarni parvarish qilishga o'rgatish texnologiyasi.

i **Tayanch so'z va iboralar:** tabiat burchagi, o'simliklar, hayvonlar, qushlar, texnologiya, ekologik burchak, turli yosh guruhlari, tabiat markazi, ekologik markaz, gullar, bog'dorchilik, atrofimizdagi olam.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tabiat burchagini tashkil etish va unga qo'yiladigan talablar. Ekologik burchak (tabiat markazi, tabiat burchagi) bolalarni atrofidagi dunyoni tanishtirish uchun samarali vositalarning birlashmasidir. Guruhning rivojlanish muhitining tabiiy zonasini tashkil etish maktabgacha tarbiyachilarning ekologik ta'limning asosiy maqsadlarini ro'yobga chiqarishga yordam beradi. Jonli va jonsiz tabiat haqidagi tabiiy fan g'oyalarni olish. Tirik mavjudotlarga empati qilish qobiliyatini rivojlantirish (masalan, akvarium baliqlari oziq-ovqat mahsulotlarini

qidirishda sun'iy suv ombori stakaniga urishganda), shuningdek ularning yordami natijasida qondirish va quvonchni his qilish (masalan, sug'orishdan keyin sersuv o'simliklar yana sog'lom bo'ladi). Bolalarning hissiy va ixtiyoriy sifatlarini yaxshilash, xususan, ularning his-tuyg'ularini nazorat qilish qobiliyatini rivojlantirish. Shunday qilib, vazifalarni bajarayotganda (hayvonlarni turlarga ajratish, tabiiy materiallardan tayyorlangan qo'l ishlarini bajarish), bola hamma narsani qila olmaydi, lekin o'rtoqlari bilan hamkorlikda tarbiyachi qiyinchiliklarni hal qiladi. Hayvonlar bilan o'yinlarda sezuvchanlikni oshirish. Bolalar tirik burchakning aholisi o'ynashni istagan paytda, dam olish vaqtida va inson harakati jismoniy og'rig'iga sabab bo'lganda tushunishni o'rganadi. Kuzatishlar, rasmlarni ko'rish, o'qish, tinglash yoki ijodiy faoliyatdan foydalanish: chizmalar, dastgohlar, qo'l san'atlari yaratish bo'yicha tabiat, ko'nikma va qobiliyatlar haqida bilimlarni amalda birlashtirish. MTT da ekologik markaz tashkil etish vazifalari:

1. Tashqi ko'rinishida yopiq o'simliklarni ajratib olishni o'rganish (gullash - gullarni emas, kaktuslar, katta barglar).

2. Flora va faunada mavsumiy o'zgarishlarni kuzatish (o'simliklarning gullashi, issiq mavsumda baliqlarni faol ravishda yetishtirish, qishda qaqraganlarni qishlash va h.k.).

3. Faslarning o'zgarishi, kunning qismlari haqida fikr yuritish.

4. Inson, o'simliklar va hayvonlar hayotida havo, suv va quyoshning ahamiyatini bilib oling.

5. Ish ko'nikmalariga ega bo'lish (deraza oynasidagi changni yumshoq tozalashni o'rganing).

6. Badiiy adabiyotlar, musiqalar (she'rlar, jumboq, tabiat haqidagi shovqin).

7. Ishga nisbatan hurmatli munosabatni shakllantirish (shu jumladan o'z), tabiatni hurmat qilish.

Kichik

1. Tabiat hodisalari o'rtasidagi bir nechta sababli munosabatlar bilan tanishish (mavsum - o'simlikning o'sish davri - insonning harakati).

2. Joylaridagi flora va fauna vakillari (hayvonlarning, o'simliklarning nomlari, ularning xarakterli xususiyatlari) haqidagi mavjud bilimlarni kengaytirish.

3. o'simlik parvarishlashining asosiy printsiplarini bilib oling (yilning turli davrlarida sug'orish: yozda mo'l-ko'l va qishda kamroq).

4. Hayvonlarni parvarish qilish tamoyillarini amalda qo'llang (uy hayvonlari uchun suv quyib, ularni oziq-ovqat bilan to'ldiring).

5. Tabiatning burchagini tozalash qobiliyatlarini egallashni davom ettiring (gullarni sug'orish, zaminni supurish, derazadan derazalarni tozalash va stolni tozalash).

6. Mavzuga bag'ishlangan adabiy asarlar, xalq omenlari bilan tanishish.

7. Juftlikda ishlash, mas'uliyatni bo'lishish qobiliyatini yaxshilash (bir sug'orish, boshqa ovqatlanish va boshqalar).

O'rta

1. o'simliklar haqidagi bilimlarning murakkabligi: o'sish xususiyatlari, hayot uchun zarur bo'lgan shartlar.

2. "Oziqlanadigan - yutilmaydigan qo'ziqorin" tushunchasi bilan tanishish.

3. Oyoqlarning tuzilishiga qarab tashqi tuzilishning o'ziga xosligini, hayvonlarning harakatlanish usullarini izolyatsiya qilish.

4. O'simliklarni toza tutish uchun qobiliyatlarni egallash, tuproqni nozik-daraxtli sug'orish idishidan va buzadigan amallar shishasidan barglardan to'g'ri namlantirish, hayvonlar uchun oziqlantiruvchi va ichimliklarni yuvish.

5. Kuzatishlar natijalarini izchil va aniq yetkazish qobiliyatini rivojlantirish.

Katta

1. Flora va fauna haqidagi bilimlarning murakkabligi: o'sishi va rivojlanishi mavsumga, yashash muhitiga bog'liq.

2. "Qizil kitob" bilan tanishish, "ekologiya" tushunchasi.

3. Gullarning vegetativ ko'payishi haqida umumiy tushunchani olish.

4. To'liq rivojlanish uchun zarur bo'lgan yorug'lik va issiqlik miqdori bo'yicha (termofil, engil, sovuqqa chidamli, soyali sevgisi

tushunchalari) o'simliklar (yopiq, yovvoyi o'simliklar, bog' va bog'dorchilik ekinlarini) umumlashtirish va tasniflash.

5. Turiga qarab (masalan, kaktuslar tez-tez sug'orishni talab qilmaydi) ichki gullarni parvarish qilish usulini aniqlash qobiliyatini aniqlash.

6. Oziqlanadigan va yutilmaydigan qo'ziqorinlar haqida olingan bilimlarni ishlab chiqish.

7. Turli xil ekologik sharoitlarga hayvonlarni moslashtirish xususiyatlari to'g'risida g'oyalarni shakllantirishni ta'minlash. Bu maqsadni hal qilish uchun uyda hayvonlarni kuzatish ham bir-biriga bog'liq: agar mushukcha ovqatni boshidanoq quritishga o'rgatilgan bo'lsa, unda katta yoshli bolalarni pichoq va xom baliq uchun qayta qurish qiyin, va aksincha.

Tayyorlov

1. Tabiat dunyosida (namlik, issiqlik va nurdan o'simliklar, yashayotgan sharoitda yashaydigan hayvonlar) dunyoqarashga bog'liq bo'lgan asosiy g'oyalarni shakllantirish. Tabiatdagi xatti-harakatlar qoidalarini o'rnatish.

3. Turli mavsumlarda, hayot davrida o'simlik va hayvonot dunyosining tabiatga xos xususiyatlarini o'rganish (sovuq mavsumda ba'zi o'simliklar gullamaydi, ba'zi qushlar sovuq ob-havoning boshlanishi bilan issiq joylarga uchib ketadi va hokazo).

4. Vegetativ ko'paytirishning turli usullarini ishlab chiqish (kurtaklar, bargli so'qmoqlar).

5. O'simliklar, o'simliklardan o'sib chiqadigan o'simliklarni kuzatish, ammo boshqa qismlarga (bryofillumning barglarida, xlorofitumdagi gul o'qlari, saxifaning mo'ylovlari)

Tabiat bilan tanishtirish metodikasining tarbiyaviy imkoniyatlari

Respublikamiz mustaqillikka erishgandan so'ng, ta'limtarbiya jarayonini takomillashtirish, bu jarayonning samaradorligini oshirishga katta e'tibor qaratilmoqda.

Ilk qadam davlat o'quv dasturi "Har tomonlama kamol topgan, jamiyatda turmushga moslashgan, ta'lim va kasb - hunar dasturlarini ongli ravishda tiklash va huquqiy, psixologik pedagogik sharoitlarni yaratishni, jamiyat, davlat va oila oldida o'z javobgarligini his etadigan fuqarolarni tarbiyalashni ko'zda tutadi".

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarni ma'naviy yetuk, axloqli, pok insonlar qilib voyaga yetkazishda tabiat bilan tanishtirish metodikasi fani muhim ahamiyat kasb etadi. Uning maqsadi, maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni maktabga tayyorlash, tabiat bilan tanishtirish jarayonida tabiatga ehtiyotkorona munosabatda bo'lish, Vatanga mehrlil bo'lish, ekologik ta'limtarbiyani amalga oshirish, tabiat haqida mukammal bilimga ega bo'lgan yoshlarni tarbiyalashdir.

Tabiat bilan tanishtirish metodikasining vazifasi tarbiyalanuvchilarni tabiat bilan tanishtirish usullari, ish shakllari, shuningdek pedagog, psixolog olimlar va mutafakkirlarning tabiatning inson hayotidagi ahamiyati haqidagi bilimlari bilan tanishtirish va nazariy bilimlar berishdan iborat. Tabiat bilan tanishtirish metodikasi fani pedagogikaning bir qismidir, chunki tabiat bilan tanishtirish orqali barcha tarbiya turlari amalga oshiriladi. Tabiat bilan bolalarning yosh xususiyatlari, fiziologik tuzilishlarini hisobga olgan holda tanishtiriladi. Shu bilan birga turli yosh guruhlarida ularning qiziqishlari, ehtiyojlari, xarakter hislatlari, iste'dodlari hisobga olinadi. Bola a'zolarining tuzilishi - oliy nerv sistemasi, ichki a'zolari, tana tuzilishi, yoshga qarab hosil bo'ladigan o'zgarishlar tabiat bilan tanishtirishda muhim ahamiyatga ega. Bundan ko'rinib turibdiki, bu kurs bolalar fiziologiyasi fani bilan ham bevosita bog'langan. Biologiya fani tabiat bilan tanishtirish metodikasining asosini tashkil etadi. Chunki biz bolalarni jonli va jonsiz tabiat, tabiat hodisalari, yilning turli fasllari bilan tanishtiramiz. Tabiat bilan tanishtirish metodikasi fani falsafa, biologiya, pedagogika, psixologiya, fiziologiya va barcha metodikalar bilan bog'liq holda birbirini to'ldirib, mustahkamlaydi.

Bolalarning jonsiz tabiat hodisalari, o'simliklar va hayvonlar, inson mehnati haqidagi tushuncha va tasavvurlarini kengaytirish hamda boyitish, shuningdek, o'simliklar o'stirish, hayvonlarni parvarish qilishda bolalarda oddiy ko'nikmalar hosil qilish ta'lim berishning asosiy vazifalaridan hisoblanadi. Bunda bolalarda kuzatuvchanlik, bilimga qiziqish, tafakkur va mantiqiy nutq rivojlanadi, so'z boyligi ortadi, yangi tushunchalar hosil bo'ladi. Bolalarda mehnatni sevishtirish, o'zgaralar mehnatini qadrlash, o'simlik va hayvonlarni asrash, ularni parvarish qilish, o'z Vatani, tabiatni

sevish, tabiat go'zalliklarini ko'ra olish kabi hislatlarni o'stirish orqali tarbiyaviy vazifalar hal qilinadi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tabiat bilan yaqindan tanishtirmasdan turib, bolalarni jismonan rivojlantirish, nutq va tafakkurlarini boyitish vazifalarini amalga oshirish mumkin emas.

Turli yosh guruhlarini bolalarini o'simliklar hayvonlar va qushlarni parvarish qilishga o'rgatish texnologiyasi. Tabiat bilan tanishtirishning bolalarni aqliy jihatdan o'sishiga ta'siri kattadir. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni tabiat bilan tanishishda ta'lim-tarbiya jarayonida ularning ongida atrofni o'rab olgan dunyo haqida hissiy tajribaga asoslangan aniq bilimlar hosil qilish muhimdir. Haqiqatni to'g'ri aks ettiruvchi bilimlar berilmasa, bolalarda tabiat haqida noto'g'ri tushunchalar hosil bo'ladi. Noto'g'ri tushunchalarni tuzatish yangi tushunchalar hosil qilishga nisbatan ancha qiyinroqdir. Shuning uchun bolalarda maktabgacha ta'lim yoshidanoq, his qilish, qabul qilib olish va zehniy rivojlanish tajribalariga asoslangan holda tabiat haqida ilmiy dunyoqarashlarning shakllanishi juda muhimdir. I.P.Pavlov ta'limotiga ko'ra, insonning tabiatdagi narsa va hodisalardan olayotgan ta'siri birinchi signal sistemasini, ularni ifodalovchi so'z esa, ikkinchi signal sistemasini hosil qiladi. Bilishning hissiy tomoni birinchi signal sistemasini bilan bog'liq, bu ko'rgazmali, obrazli tafakkurga asoslangan bo'lib, miya po'stlog'idagi muvaffaqiyatli bog'lanishni o'z ichiga oladi, ya'ni tashqi dunyodagi narsa va hodisalarni sezishda, idrok qilishda va tasavvurda bevosita aks etadi. Bilimning ratsional tomoni, abstrakt tafakkur, ya'ni tushunchalarning hosil bo'lish jarayoni ikkinchi signal sistemasini bilan bog'liqdir.

Ikkinchi signal sistemasini tashqi dunyo bilan faqat birinchi signal sistemasini orqali aloqa olib boradi, shuning uchun tafakkur sezgi va idroksiz bo'lishi, biron narsa haqida aniq tasavvurga ega bo'lmay turib tushuncha hosil qilinishi mumkin emas. "Hissiy bilimning fiziologik asosi - ko'rish, eshitish, hid bilish, teri, harakatlantiruvchi va boshqa analizatorlarning birgalikdagi faoliyatidir"- degan edi I.P.Pavlov. O'zlashtirishda qancha ko'p analizatorlar birgalikda ishtirok etsa, tasavvur va tushuncha shunchalik aniq, boy va ma'noli bo'ladi. Demak, bolalarni tabiat bilan tanishtirish asosiga birinchi navbatda ko'rgazmalilikni qo'yish kerak, ya'ni narsa va hodisalar

ularning sezgi a'zolariga bevosita ta'sir etishi, bolalar narsalarni ko'rib, qo'l bilan ushlab ko'rishlari, eshitib, hidlab ko'rishlari, ta'mini tatib ko'rishlari, ya'ni ularning xususiyatlarini seza bilish imkoniyatlariga ega bo'lishlari shart. Uyda, sayrda, o'yinlarda va mehnatda, tabiatdagi narsa va hodisalarni bolalarga ta'sir etishi natijasida ularda seza bilish tajribalari to'planib boradi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar bog'chaga ketayotganlarida ko'chadagi ob-havo sharoiti (sovuq, issiq, iliq va namlik)ni seza oladilar. Qo'llarini yuvganlarida, cho'milish vaqtida, o'yinlarda suvning xususiyatlarini (sovuqligi, iliqdigi, sachrashi, toshlarning suvda cho'kishi yoki yog'ochning suzib yurishi)ni payqay oladilar. Hayvonlarni parvarish qilishda esa ularning harakatlarini, odatlarini bilib oladilar. Bola tabiat bilan yaqin munosabatda bo'lishi natijasida, undagi narsa va hodisalarni yaqqol ko'rib, idrok qilish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Maktabgacha tarbiya yoshida tabiatni o'rganish ko'proq sezib idrok qilishdan ko'ra so'z bilan aytib idrok qilish mustahkam o'zlashtiriladi. Sezib idrok qilishda tabiat haqidagi hamma bilimlarni boshlang'ich manbai ekanligini doimo nazarda tutish kerak, aniqroq qilib aytganda, bolalar ongida haqiqatni aks ettirish faqat idrok qilish bilan bog'langan so'zlar yordamida hosil qilinishi mumkin. Tushuncha - bu miyaning analitiksintetik faoliyatining natijasidir. Tabiatdagi narsa va hodisalarning bir necha marta sezib idrok qilinishi, ularning boshqalari bilan taqqoslab ko'rilishi, ulardagi eng muhim belgilarning so'zlarda aks ettirilishi natijasida tushuncha hosil bo'ladi. Tushuncha bolalar faoliyatida o'yin va mehnatda o'zlashtiriladi va tekshirib ko'riladi.

Tabiat vositasida bolalarga ahloqiy tarbiya berishning yo'llari juda ko'p va xilma xildir. Biz yuqorida faqat uning ba'zi birlarini eslatdik, xolos. Uni har bir tarbiyachi o'z sharoiti, o'z milliy urfodatlarini asosida amalga oshirsa, nur ustiga a'lo nur bo'lar edi. Bolalarning o'simliklar o'stirish va hayvonlarni parvarish qilishda ishtirok etishlari ularda har bir ishda javobgarlikni his qilishga va mehnatsevarlikka o'rgatadi. Jismoniy tarbiya insonning ma'naviy shakllanishida, mazmunli hayot kechirishida jismonan sog'lom bo'lishning ahamiyati beqiyos kattadir. Xalqimiz "Tani sog'lik - tuman boylik", "To'rt muchang sog' bo'lsin" deb bekorga

aytmagan. Bu naqlarning tuman tuman ma'nosi bor. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning organizmi juda tez rivojlanadi. Bolalar anatomiyasi va fiziologiyasidan ma'lumki, bolalar 7-8 yoshgacha bo'yiga har yili 5 sm gacha o'sib tana og'irligi 22,5 kg ga ortib boradi. Keyin esa biroz sekinlashadi. Bundan ko'rinib turibdiki, bolaning jismonan sog'lom o'sishini yoshlikdan ta'minlash kerak. Maktabgacha yoshdagi bolalarni jismonan sog'lom tarbiyalash uchun nimalarga e'tibor berish zarur? Bunda qanday tarbiya vositalaridan foydalanish kerak, degan haqli savollar tug'ilishi mumkin.

Bolalarni jismonan to'g'ri tarbiyalash uchun quyidagi shartlarga qat'iy rioya qilish kerak:

1) gigiyenik ko'nikmalar hosil qilib tarbiyalash (bino, hovli jihozlar, kiyimbosh, poyafzal gigiyenasi);

2) tibbiyot xodimlarining doimiy nazoratida (sog'lig'i, antropolitik ma'lumotlari, fiziologik holati) bo'lish;

3) bog'chadagi bolalarning kun tartibini tuzish (ovqatlanish, uyqu, o'yin, mashg'ulot, sayrlar, organizmni chiniqtirish). Bog'cha yoshidagi bolalarga tabiat vositasida jismoniy tarbiya berishda ochiq havoda sayr qildirish, tog' etaklari, daryo bo'ylariga sayohatga chiqish, shahar ichidagi istirohat bog'larida bo'lish, ular bilan bog'cha hovlisida ishlash, harakatli o'yinlar tashkil qilish, o'simliklar va hayvonot dunyosi bilan tanishish, hayvonot bog'larida bo'lish kabilar bolani jismoniy tarbiyalashda muhim rol o'ynaydi. Bog'cha hovlisidagi gullarni parvarish qilish, tagini yumshatish, sug'orish, gulzorni begona o'tlardan tozalash, gullarga mineral va madaniy o'g'itlar solish kabi ishlar bolalarni ham mehnatsevarlikka, ham jismonan sog'lom bo'lib yetishishlariga yordam beradi. Yosh avlodni jismoniy tarbiyalashda yer maydonchasi, bog'cha hovlisining mavjudligi ahamiyatga ega. Bola ochiq havoda sayr etar ekan, nafas olish organlarining rivojlanishi bilan birga tanasining boshqa a'zolari mustahkamlanadi, sog'lom o'sishi uchun sharoit yaratiladi. Tabiat vositasida jismoniy tarbiya berishning turlari juda ko'p bo'lib, ulardan oqilona foydalanish kerak.

Tabiat bilan tanishtirishda tarbiyachining o'rni kelajak avlodni barkamol kishilar qilib tarbiyalash shu kunning dolzarb

masalalaridan biridir. Bu borada bolalarni tabiat bilan tanishtirish muhim rol o'ynaydi. Shunga ko'ra maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ishlayotgan tarbiyachilar oldida bolalarda tabiat go'zalliklarini ko'ra bilish, uni sevish, tabiatda yuz berayotgan voqea, hodisalar haqida to'g'ri tushunchalar hosil qilish, ularga ekologik ta'limtarbiya berishdek muhim vazifa turadi. Tarbiyachi eng avvalo o'zi tabiatni sevuvchi, jonli va jonsiz tabiat haqida aniq bilimlarga ega bo'lmog'i lozim. Tarbiyachi bolalarni tabiat bilan tanishtirish uchun "Ilk qadam" davlat dasturida berilgan tabiatga oid bilimlar bilan tanishib chiqqan va har bir yosh guruhi uchun berilishi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma, malakalar haqida to'liq ma'lumotga ega bo'lishi zarur. Tarbiyachi har bir faslda olib boradigan tabiat haqidagi bilimlarini to'g'ri rejalashtirishi, yer maydonchasidagi o'simliklar, tirik burchakdagi xona o'simliklari, akvariumda, terrariumda yashovchilarni parvarish qilish ko'nikmalarini, qafasdagi qushlar va mayda sutemizuvchilar bilan tanishtirishni to'g'ri yo'lga qo'yishi zarur. Tarbiyachi bolalarni yuqoridagilar bilan tanishtirar ekan, ularning dunyoqarashini shakllantirib, jonli va jonsiz tabiatning xususiyatlarini o'rganib, ular haqida dastlabki tushunchalar beradi.

Pedagogik vazifalar: fanning maqsad va vazifalari bilan tanishtiradi, fanning tarkibiy tuzilmasi, o'quv faoliyatini baholash mezonlari, tavsiya qilinayotgan adabiyotlar ro'yxati haqida ma'lumot beradi. Maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalashda tabiat bilan tanishtirish metodikasi fanini o'rganish zarurligini tahlil qiladi. O'qitish vositalari: tarqatma materiallar, plakatlar, slaydlar, ko'rgazmali qurollar.

O'qitish usuli va shakli: ma'ruza, aqliy hujum, nazorat savollar, topshiriqlar, BBB jadvali.

O'qitish sharoiti: texnik vositalar bilan ta'minlangan auditoriya Monitoring va baholash: Og'zaki nazorat, savol javob, reyting tizimi asosida baholash O'zbekistonning tabiati Siz ko'radigan hamma narsalar - binolar, daraxtlar, gullar, suvlar, mashinalar, kapalaklar, tog'lar, Quyosh, Oy va yulduzlarni atrofimizdagi olam deymiz.

Atrofimizdagi olam juda xilma-xil bo'lib, sirlari ko'p. Odamlar qadimdan tabiatni o'rganishga qiziqishgan. Uning sirlarini bilishga intilishgan. Bizning Vatanimiz – O'zbekistonda har yili to'rt fasl

navbat bilan almashib keladi. Bu bahor, yoz, kuz va qish fasllaridir. Har bir faslning ob-havosi bir-biridan farq qiladi. O'simliklarning rangi ham har faslda turli ko'rinishda bo'ladi. Fasllar almashinishi Quyoshga bog'liq. Quyoshdan kelayotgan nur yer yuzini yoritib, isitadi. Bizning Vatanimiz -O'zbekistonda har yili to'rt fasl navbat bilan almashib keladi. Bu bahor, yoz, kuz va qish fasllaridir

Yil fasllari:

1 - bahor;

2 - yoz;

3 - kuz;

4 - qish.

Kuzda Respublikamizda poliz ekinlari, shirin-shakar mevalar, qovun-tarvuzlar pishadi. Paxta ochiladi. Dehqonlar, bog'bonlar yetishtirgan hosillarini yig'ib-terib oladilar. Kuz fasli sentabr, oktabr va noyabr oylaridan iborat. Kuz mamlakatimizda ayni pishiqchilik fasli. Bog'larda uzum, olma, nok, behi, anor va boshqa mevalar g'arq pishadi (Dalalarda esa poliz ekinlaridan qovun, tarvuz, qovoq; sabzavot ekinlaridan kartoshka, sabzi, piyoz, sholg'om, karam yetilib pishadi. Kuzda Respublikamizda poliz ekinlari, shirin-shakar mevalar, qovun-tarvuzlar pishadi, paxta ochiladi. Dehqonlar, bog'bonlar yetishtirgan hosillarini yig'ib-terib oladilar. Kuz fasli sentabr, oktabr va noyabr oylaridan iborat. Kuz mamlakatimizda ayni pishiqchilik fasli. Bog'larda uzum, olma, nok, behi, anor va boshqa mevalar g'arq pishadi (Dalalarda esa poliz ekinlaridan qovun, tarvuz, qovoq; sabzavot ekinlaridan kartoshka, sabzi, piyoz, sholg'om, karam yetilib pishadi. Ular qish kelguncha yig'ib olinmasa, sovuq urib nobud bo'ladi. Mevalar qishga saqlab qo'yilishi uchun, avval daraxtlardan bittalab terib olinadi. So'ngra saralanib, yashiklarga ehtiyotkorlik bilan joylanadi va salqin omborxonalarga taxlab qo'yiladi. Ular qish kelguncha yig'ib olinmasa, sovuq urib nobud bo'ladi.

Mevalar qishga saqlab qo'yilishi uchun, avval daraxtlardan bittalab terib olinadi. So'ngrasaralanib, yashiklarga ehtiyotkorlik bilan joylanadi va salqin omborxonalarga taxlab qo'yiladi. Go'zal kuzning saxovati Go'zal kuzning saxovati o'lkamizda zumrad qish Dekabr, yanvar va fevral qish oylaridir. Qishda havo ko'pincha bulut bo'ladi. Quyosh nurlari qiya tushib, yerni yaxshi o'lkamizda

zumrad qish Dekabr, yanvar va fevral qish oylaridir. Qishda havo ko'pincha bulut bo'ladi. Quyosh nurlari qiya tushib, yerni yaxshi isitmaydi. Tez-tez qor yog'adi. Qishda qor ko'p yog'sa, yozda suv mo'l bo'ladi. Qish faslida har doim ham qattiq sovuq bo'lavermaydi. Quyoshli iliq kunlar ham bo'ladi. Qishda qor ko'p yog'sa, yozda suv mo'l bo'ladi. Qish faslida har doim ham qattiq sovuq bo'lavermaydi. Quyoshli iliq kunlar ham bo'ladi. Fasllar kelinchagi bahor Fasllar kelinchagi bahor Eng oldin boychechak, binafsha, lolaqizg'aldoq, keyin lola ochiladi Eng oldin boychechak, binafsha, lolaqizg'aldoq, keyin lola ochiladi Birinchi bo'lib bodom gullaydi.

Yoz fasli iyun oyidan boshlanadi va sentabr gacha davom etadi. Ammo bizning Vatanimizda may oyining o'rtalaridan havo yozdagidek issiq bo'ladi. Yozda yomg'ir juda kam yog'adi. Dalaga erta ekilgan sabzavot ekinlari, handalak, bodring, pomidor yetiladi. Mevalardan qulupnay, o'rik, gilos, ertangi olma pishadi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida o'quv yili mashg'ulotlari yakunlanib, tarbiyalanuvchilar yozgi sog'lomlashtirish oylarini boshlab yuboradilar. Yoz fasli iyun oyidan boshlanadi va sentabr gacha davom etadi. Ammo bizning Vatanimizda may oyining o'rtalaridan havo yozdagidek issiq bo'ladi. Yozda yomg'ir juda kam yog'adi. Dalaga erta ekilgan sabzavot ekinlari, handalak, bodring, pomidor yetiladi. Mevalardan qulupnay, o'rik, gilos, ertangi olma pishadi. Bu vaqtda bolalar dam olish maskanlari, sog'lomlashtirish oromgohlarida dam oladilar. Mamlakatimizda bolalar oromgohlari juda ko'p. Ular tabiati chiroyli, havosi toza joylarga qurilgan. Barcha fasllar tabiatning go'zalligini namoyon etadi. Shuning uchun har bir kishining o'z sevgan, yoqtirgan fasli bo'ladi. Barcha fasllar tabiatning go'zalligini namoyon etadi. Shuning uchun har bir kishining o'z sevgan, yoqtirgan fasli bo'ladi.

Mavzu yuzasidan savollar:

1. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tabiat burchagini tashkil qilishda qanday talablarga rioya qilinishi lozim ?
2. Kichik guruhda tashkil qilingan ilm-fan va tabiat markazida nimalar bo'lishi lozim ?

3. Tayyorlov guruhlarida bolalar asosan qanday hayvon va o'simliklar bilan tanishadilar ?

4. Katta guruhlarda yil davomida ilm-fan va tabiat markazida qanday tajribalar o'tkaziladi ?

5. Turli guruhlarda oddiy tajribalar o'tkazishda nimalarga e'tibor berish lozim?

11-MAVZU: YER MAYDONCHALARINI TASHKIL QILISH VA ULARNING TURLARI

Reja:

1. Ekinzor va gulzorlar tashkil etish metodikasi

2. Turli yosh guruhlarida yer maydonchalarini tashkil etish texnologiyasi

3. Yer maydonchalarida hayvonlarni saqlash uchun shart-sharoitlar

① **Tayanch so'z va iboralar:** ekinzor, gulzor, yer maydonchalari, shart- sharoit, o'simliklar, hayvonlar, maktabgacha ta'lim tashkiloti, MTT hovlisi, sabzavotlar, go'zallikdan zavq olish.

Ekinzor va gulzorlar tashkil etish metodikasi. MTT da bolalarni tabiat bilan tanishtirish u bilan doimo bevosita munosabatda bo'lishni talab qiladi. Buni ta'minlovchi shartlardan biri MTT da jonli tabiat burchagiga ega bo'lishdir. Bolalarni tabiat bilan uzviy, davomli va sistemali tarzda tanishtirish ularda jonli tabiat burchagida yashovchilar haqida chuqur va puxta bilimlarni, mehnat, malaka hamda ko'nikmalarni hosil qilish, kuzatuvchanlikni o'stirish uchun sharoit yaratadi. Ana shu malaka va ko'nikmalar asosida tabiatga ehtiyotkorona munosabat ham, unga qiziqish ham tarbiyalanadi. Tabiat vositasida axloqiy tarbiya berish uchun bog'cha hovlilariga ekilgan gullarni parvarish qilish jarayonida ular bir gulni, niholni asrash, uni parvarish qilish, gullarning tagini yumshatish sug'orish, begona o'tlardan tozalash, shakl berish, o'g'it yoki go'ng solish kabi ishlarni bajarish jarayonlarini amalga oshirish mumkin. Bu yerda tarbiyachining ahamiyati katta. Masalan, tarbiyachi bolalarga gullarni parvarish qilayotganda ularning ham jonli organizm ekanligini, biz qanday nafas olsak, ular ham nafas

olishini, biz qanday ovqatlansak, ular ham bizdek “ovqatni yaxshi ko‘rishini”, o‘simlikning ovqati go‘ng, o‘g‘it ekanligini, biz yuvinish, taranishni qanday yaxshi ko‘rsak, gullar ham “yuvinishni”, “taranishni” yaxshi ko‘rishini va buning uchun gullarning tagini vaqtivaqti bilan yumshatib, suv berib turish kerakligini, barglariga chang yuqtirmasdan yuvib, artib turish kerakligini o‘rgatishi zarur. Shuningdek tarbiyachi bolalarga odamlar yorug‘likni, quyoshni qanday yaxshi ko‘rsa, gullar ham yorug‘likni, quyoshni shunchalik yaxshi ko‘rishini, shuning uchun ham ularni soya yoki qorong‘i yerga ekish mumkin emasligini ularga uqtirishi zarur.

Bolalarni yangi xona o‘simliklari bilan tanishtirish, ularning xususiyatlari: shakli, hajmi, poyasi, barglar, gulining rangini ajratish va xarakterlashga o‘rgatish; o‘simliklarning yorug‘likka, issiqlikka, namga, oziqlantiruvchi tuproqqa ehtiyojlari haqidagi tasavvurni shakllantirish; bolalarni yorug‘likni sevuvchi va salqinga chidamli, suvni sevuvchi va suvsizlikka bardosh beruvchi o‘simliklarning tashqi tuzilishiga qarab farqlashga o‘rgatish; Sabzavotlarning (8-9 xili), meva (5 xili)larning va sitrus o‘simlik (3-4 xili)larning shakli, rangi, hajmi, ta‘mi, ozik-ovkat sifatida qo‘llanilishi, belgilarga qarab qiyoslash va xarakterlay olish ko‘nikmasini shakllantirish, umumlashtirilgan (sabzavotlar, mevalar, gullar) so‘zlarni ko‘llashga o‘rgatish; bolalarda tabiatdagi go‘zallikdan zavq olishni tarbiyalashni davom ettirish; ular ongiga tabiatga zarar yetkazmaslik, ekologiyani zararlamaslik (tevarak-atrofni iflos qilmaslik, o‘t-o‘lanlarni bosmaslik, daraxt shoxlarini sindirmaslik, hayvon va kushlarga ozor bermaslik. uyalarini buzmaslik, gullarni yulmaslik, bu ning oqibatida gullar, kapalaklar yo‘q bo‘lib ketishi, chumolilarning inini buzmaslik va h.k.)ni bolalar ongiga singdirish zarur.

Turli yosh guruhlarida yer maydonchalarini tashkil etish texnologiyasi. Bolalarning hovlidagi barcha o‘simliklar va xonaki (qishda vaktincha o‘tkazilgan) o‘simliklarning yorug‘likka, issiqlikka, suvga, (ozuqa) tuproqqa bo‘lgan ehtiyojlari haqidagi tasavvurlarini aniqlash kerak. O‘simliklarning o‘sish va o‘smasligi shart-sharoitlarining mavjudligi va ularning turlicha talablarga bog‘liqligini belgilashga o‘rgatish; o‘simliklarning o‘sishi uchun

havo, suv, quyosh, ozuqali tuproq zarurligini amaliy ishlar orqali tanishtirish zarur.

Bolalarning o'simliklarni turli yo'l bilan ko'paytirish haqidagi bilimlarini kengaytirish, o'simlikning uishi uchun yorug'lik, suv, issiqlik, ozuqali tuproq zarur ekanligi to'g'risidagi odimlarini tajriba, amaliy mashg'ulotlar orqali takomillashtirish, bahor gullari haqidagi tasavvurlarini aniqlash, bolalarni ularning rangi, shakli, gullari, yaproqlarining xajmi, belgilariga qarab qiyoslash asosida xarakterlashga o'rgatiladi.

Bolalarga erda gullaydigan o'tsimon, butasimon o'simliklar va daraxtlar bilan tanishtirilib, ba'zi daraxtlar(o'rik, bodom) avval gullab, so'ng barg chiqarishi, ba'zilar esa barg chiqarib(olma, behi) so'ng gullashini tushuntiriladi.

Bolalar bilan birgalikda maktabgacha ta'lim tashkiloti hovlisida daraxt va gul ko'chatlarini ekish, tagini yumshatish va sug'orishga o'rgatish. Qurigan shox-shabballarni qirqish, ko'milgan gul, tok va anor ko'chatlarini ochish va ularni parvarish qilish ko'nikmasini hosil qilish.

Bog' poliz va gulxonada sabzavot va gul ekinlari yetishtirish xaqidagi bolalar tasavvurlarini boyitish. O'simliklarning ayrim turlari misolida bolalar ularning urug'dan ko'karib, to urug' bergunigacha bo'lgan o'sish va rivojlanish davrining izchilligini unib chiqishi uchun zarur bo'lgan shart-sharoitlarni, ularni parvarishlash usullarini bolalar ongiga singdirish, amalda kuzatish ishlarini olib borish. Yovvoyi o'simliklar urug'ini to'kib ko'payishi va madaniy o'simliklarni inson tomonidan yetishtirilishi, madaniy va yovvoyi o'simliklarning inson hayotidagi ahamiyati, barcha o'simliklarni extiyot qilish va ularni qo'riqlash asosida madaniy va yovvoyi o'simliklar xaqida umumiy tasavvurni shakllantirish. O'simliklar qanday belgilari asosida (xonaki, dala, poliz ekinlari) madaniy o'simliklar (o'rmon, o'tloq ekinlarini), yovvoyi o'simliklarga bo'linishi to'g'risidagi o'z tushunchalarini shakllantirish, guruhdagi gullar nomini bilish. O'simlik (suv quyish, tagini yumshatish) va hayvonlar (ovqatlantirish, kattalar yordamida akvarium yoki kafasni tozalash)ni parvarishlashni bilish.

Kuz faslining o'ziga xos xususiyatlari: kunlar soviy boshlab, kunduzi qisqaradi. Yaproqlar to'kiladi, o'tlar so'liydi. o'simliklar

o'sishdan to'xtaydi, chunki ular uchun zarur bo'lgan yorug'lik va issiqlikning miqdori kamayadi. Tabiat burchagidagi xona o'simliklarini saqlash ularni sug'orish, purkash, yuvish, tuprog'ini yumshatish, almashtirish, bir joydan ikkinchi joyga ko'chirish, oziqlantirish, kesish, ko'paytirish, zararkunandalarga qarshi kurashishdan iboratdir. Suv quyish: O'simlikka xona haroratidagi suv quyiladi. Vodoprovod suvi tarkibidagi xlorni yo'qotish uchun uni ochiq idishda ushlab turiladi. O'simlik rivojlanayotgan va gullayotgan vaqtda unga xona haroratidan 2°C ortiq bo'lgan suv quyiladi. Agar gultuvak tagida suv yig'ilib qolgan bo'lsa va ikki soat davomida tuvak teshigi orqali shimilib ketmasa, u to'kib tashlanadi.

Purkash: Purkash ko'pgina o'simliklarni parvarish qilishning muhim qismi hisoblanadi. Chunki u o'simlikning suv bilan me'yorida ta'minlanishiga yordam beradi. Purkaganda o'simlik qishda ham xuddi yozdagidek ko'mko'k bo'lib turadi. Iliq suv bilan purkab turilganda o'simlik novdalari va barglari tezroq o'sadi, kurtak chiqaradi.

Yuvish: O'simlikni changdan tozalash uchun iliq suv bilan muntazam yuvib turish lozim. O'simlik dush tagiga yoki tog'oraga qo'yib yuviladi, bunda tuvakdagi tuproq yuvilib ketmasligi uchun uning usti kleyonka bilan yopib qo'yiladi. Tikanli kaktuslarni yuvishdan oldin changlari yumshoq cho'tka bilan tozalanadi. Egilgan bargli o'simliklarni yuvish mumkin emas, ularni changi mayin mo'yqalam bilan tozalanadi. Gultuvaklar yiliga 3-4 marta sovunlab, qaynoq suv bilan qattiq cho'tka yordamida yuviladi.

Yumshatish: Yumshatish - bu suvsiz sug'orishdir. U suv quyilgan kunning ertasiga amalga oshiriladi. O'simlik ildizlariga zarar yetkazmaslik uchun tuvak chetlaridagi tuproq ko'pi bilan 1 - 1,5 sm chuqurlikda yumshatiladi.

Ko'chirib o'tqazish va ko'chat qilish: Ko'chirib o'tkazish — tuvak torlik qilib qolganda o'simlik ildizini yopishib turgan tuproq bilan birgalikda boshqa tuvakka o'tkazishdir. Tuvak tagiga yangi tuproq solinib, o'rtasiga ko'chat o'tqaziladi. Bunda, qolgan tuproq bo'sh joyga solinadi. Ko'chat qilishda esa o'simlik ildiziga yopishib turgan uyum bir oz tozalanadi va eski tuproqni bir qismi olib tashlanadi. Yangi tuvak eskisidan 3-4 sm kattaroq bo'lishi kerak.

Ko'chat qilishni bahorda, o'simlik o'sishni boshlamasdan oldin amalga oshirish maqsadga muvofiqdir.

O'g'itlash: O'simliklarning me'yorida oziqlanishlari uchun ularni o'g'itlab borish zarur. Buning uchun MTT sharoitida mineral o'g'itlardan foydalangan ma'qul. O'simlik ko'chat qilib o'tqazilgandan so'ng o'sa boshlagach yoki ildiz olgach o'g'itlanadi. O'g'itlashdan bir necha soat oldin o'simlikni yaxshilab sug'orish lozim.

Kesish: O'simlikning chiroyli ko'rinishi va sershoh bo'lishi uchun uning o'sishini muntazam boshqarib turish lozim. Buta hosil qilish maqsadida, yon shoxchalar o'sishi uchun asosiy shoxning uchi qirqiladi, yon shoxchalar 10-15 sm ga yetganda ularning ham uchi qirqiladi. Kesishda o'tkir pichoqdan foydalanilib, kurtak tepasidan qirqiladi va kesilgan joyga maydalangan ko'mir sepiladi. Yorongul, fuksiya, rozan va shu kabilar kesiladi.

Ko'paytirish: Xona o'simliklarini poya va barg qalamchalari, bachkilari, piyoz, butani bo'lish, parvarish qilish va shu kabilar orqali ko'paytirish mumkin.

Qalamchalar yordamida ko'paytirish: Qalamchalar poya va bargdan bo'lishi mumkin. O'simliklarning ko'pchiligi (radeskatsiya, begoniya, fikus, aukuba, xina, pelargoniya) poya qalam chalaridan ko'payadi, bundao'sib turgan novdadan 2-3 bo'g'imli novda qirqib olinadi. Pastki kesik shunday bo'g'imning tagida bo'ladi. Qalamcha suvga solib qo'yiladi yoki tuvakka ekiladi, bunda pastki kesik qumga ko'milib turishi kerak. Ekilgan qalamchalar usti oyna bilan yopilib, kuniga 2 marta pulverizator yordamida suv purkab turiladi. Begoniyareks, sansevvera, uzambarg gunafshasi barg qalamchalaridan ko'payadi. Begoniyareksning bargi (pastki tomoni)ni tomirlari tarqalgan joydan lezviya bilan kesiladi va nam qumga o'tqaziladi. Kesilgan joylar qum bilan siqib qo'yiladi.

Piyozdan ko'paytirish: Amaralis, krinum, gemantus, zafirantes piyozdan ko'payadi. Piyoz boshida kurtaklar paydo bo'lib, ulardan piyozchalar o'sib chiqadi. Ko'chat qilinishda ular eski piyozboshdan ehtiyotkorlik bilan ajratilib, tuvakka ekiladi va xuddi piyozbosh singari parvarish qilinadi.

Bachkildan ko'paytirish: Yer ustidan deyarli to'liq shakllangan yosh o'simliklar shaklidagi bachkilarni hosil qiluvchi

o'simliklar (toshyorar xlorofitum) juda oson ko'payadi. Bu bachkilar asosiy o'simliklardan qirqib olinib, kichik tuvaklarga o'tqaziladi.

Ildizpoyadan ko'paytirish: Bu usuldan o'simliklarni ko'chat qilib ekishda foydalaniladi. Ildizpoyadagi tuproq silkitib tushiriladi va uni o'tkir pichoq bilan har bir bo'lakda, juda bo'lmaganda 1-2 kurtak yoki nihol va ildiz qoladigan qilib qismlarga ajratiladi. Aspidistra, sansevyera, siperus ildizpoyadan ko'payadi. O'zbekistonda, asosan, paxta yetishtiriladi. Bu vaqtda g'o'za barglari bir tekisda yetila boshlaydi (g'o'za chanoqlari pishib, astasekin ochila boshlaydi va momiqdek oq paxta paydo bo'ladi).

Bog'larda kechki olmalar, kechki uzumlar, yong'oq pishib yetiladi, shuningdek, O'zbekiston uchun xos bo'lgan behi, anor pishadi, yovvoyi do'lana, olcha va na'matak hamda bolalarning eng sevimli mevalaridan biri - jiyda pishadi. Gulxonalarda gultojxo'rozlar, xrizantemalar gullaydi, floks va boshqa gullar esa so'liy boshlaydi.

Kuzning tushishi avvalo mevasiz daraxtlarga ta'sir qiladi. Birinchi galda bu daraxtlarning barglari sarg' aya boshlaydi. Bunday o'zgarishlarni bolalar butun kuz davomida kuzatib boradilar. Ushbu davrda ma'lum turdagi o'simliklarning hammasi birdaniga o'zgarmaydi, albatta. Bu vaqtda ularning bir qismi "kuz libosi"ni kiya boshlaydilar, boshqa bir qismi esa, o'zining yozgi holatini to'la qoplaydi (barglari ko'mko'k bo'ladi). O'simliklarning yoshi ham ma'lum darajada ta'sir qiladi, qari daraxtlarda yosh daraxtlarga nisbatan ilgariroq o'zgarish ko'zga tashlanadi. Barglarning rang o'zgarishlari xlorofillning parchalanishi bilan bog'liq bo'ladi. Xlorofill donalarining yordami bilan daraxt barglari butun yoz davomida karbonat kraxmal oladilar. Yoz davomida xlorofill ko'proq hosil bo'ladi va kamroq parchalanadi. Kuzda haroratning pasayishi bilan xlorofillning hosil bo'lishi kamayadi. Aksincha, quyosh nurlarining ta'siri ostida xlorofillning parchalanishi kuchayadi. Shuning uchun xlorofillning umumiy miqdori kamayib boradi.

Xlorofill murakkab modda bo'lib, bir necha (rang beruvchi) pigmentlardan: ikkita ko'k va ikkita sariq pigmentdan iboratdir. Xlorofillning parchalanish vaqtida (ko'k va sariq pigmentlar) sariq

rangdagi yana yangi moddalar paydo bo'ladi. Ana shu moddalar kuzda barglarni sariq rangga bo'yaydi. Barglardagi hosil bo'lgan pigmentlar, oradan birmuncha vaqt o'tgach parchalanadi va barglar qo'ng'ir tusga kiradi. Barglarning qo'ng'ir rangga kirishi xazon bo'lishidan dalolat beradi.

Bundan tashqari barglarning sariq tuslari qizg'ish tusga, qizg'ish tusdan to'q binafsha tusga o'tadi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarining tarbiyachilari esa tabiatda bo'layotgan bunday o'zgarishlarga bolalarning e'tiborini jalb qiladilar. Bu rang *antotsian* deb ataluvchi alohida pigmentga bog'liq bo'ladi.

Har turli qizg'ish barglarning tusi barglardagi nordon va ishqor moddalarning mavjudligiga bog'liq bo'ladi.

Kuchli yorug' va past harorat bo'lgandagina barglarda antotsian hosil bo'ladi. Barglarda shakar moddalarining mavjudligi antotsian hosil bo'lishining muhim shartlaridan biridir. Ma'lumki, kuzda harorat pasayishi bilan shakar kraxmalga aylanadi.

Barglarning kuzdagi rang o'zgarishi bilan tiniq rangli zarang ilgariroq o'zgarish boshlaydi (ular och sariq rang hosil qiladilar) va majnuntolning barglari to'q sariq, oqish tusga kiradi.

Uzum, o'rik, nok va keyinroq esa qayrag'och, shaftoli va boshqa daraxtlarning barglari sarg'ayib, qizg'ish tusga kiradi.

Oktabr oyida, odatda, quruq ob-havo sharoitida barglar rangining o'zgarishi tezlashadi va ular o'ziga xos go'zallik kasb etadi: barglar yana ham ravshanroq tus oladi. Tarbiyachi bolalarning diqqate'tiborini daraxtlarning go'zalligiga jalb qiladi. Bolalar barglardan guldastalar yasaydilar va ular bilan tabiat burchaklari, shkaflar, jovonlarni bezatadilar. Barglarning rangi o'zgarish borishi bilan astasekin xazon bo'la boshlaydi va o'simliklarning qishga tayyorlanishiga zamin hozirlaydi, chunki bunday tayyorgarlik o'simliklar hayoti bilan bog'liqdir. Oktabr oyida barglar to'kila boshlaydi. Avvalo zarang daraxtining barglari to'kiladi, keyinchalik esa, akatsiya, qayrag'och, gledichiya, eman, yong'oq, oq terak va chinorlarning barglari to'kila boshlaydi.

Zarang daraxtining siyraklashgan barglari orasidan juft-juft bo'lib o'suvchi bir pallali meva boshlari ko'rinib turadi. "Pallalar" orasida jigarrang, yumaloq urug'lari bo'ladi. Kuzda to'kilgan urug'dan yana daraxt o'sib chiqaveradi. Zarang daraxtining

urug'lari juda ko'p bo'ladi, uzoq payt yaxshi saqlanadi (buzilmaydi), shuning uchun bu daraxtning unib o'sishini kuzatish va shunday daraxtlarni ekib o'stirishga bolalarni jalb qilish oson. Shu maqsadda kuz faslida zarang, shumtol va boshqa daraxt navlarining urug'larini yig'ish tavsiya etiladi.

Xazonrezgilik o'simlik hayotida katta ahamiyatga egadir. Agar barglar to'kilmaganida, eski barglar daraxt tanasidagi namlikni parlatib yuborar, natijada daraxtlar qurib qolgan bo'lar edi, shuning uchun ham barglarning to'kilishi o'simliklarni qurib qolishdan saqlaydi. Bundan tashqari, barglar to'kilmasa, qishda qorni tutib qolub, novdalarga zarar yetkazar edi. Barglarning to'kilishi bilan o'simliklarning hayot kechirishlari uchun zararli bo'lgan shavel kislotasi yo'qoladi. Bu nuqtai nazardan qaraganda o'simliklar bargining to'kilishi ularning yashashi uchun tug'ilgan yangi shartsharoit hisoblanadi. Barglarning to'kila borishi turli daraxtlarda turlicha: eman daraxtining barglari bir necha kundayoq to'kilib bo'ladi, teraklarda esa uzoqroq saqlanadi. Jumladan, terak sovuq tushguncha ko'karib turadi, sovuq tushgach esa barcha barglari tezda to'kiladi.

Bolalar barglarning to'kilishi ustida bir necha marta kuzatish olib borishlari natijasida kuz fasliga xos xazonrezgilik haqida to'g'ri tasavvurga ega boladilar.

Noyabr oyida daraxt va butalarning barglari ko'proq sarg'ayib qo'ng'ir tusga kiradi, keyinchalik asta-sekin to'kilib tamom bo'ladi. Eman, chinor va boshqa daraxtlarning barglari ayrim hollarda qattiq sovuq tushgunga qadar ham ko'm-ko'k bo'lib turadi. Sentabr oyida O'zbekistonning barcha hududlarida, shu jumladan, Toshkent viloyatida ham asosiy xo'jalik ishlaridan biri - paxta yig'im-terimi boshlanadi. Har bir chanog'da 3-5 pallacha bo'lib, har bir pallachada esa paxta tolalari bilan o'rab olingan 8-9 tadan chigit bo'ladi. Paxta tolasi paxtaning eng qimmatbaho qismi hisoblanadi. Paxta tolasidan gazmollar va boshqa ko'pgina texnik mahsulotlar, chigitidan esa moy, kunjara va boshqa narsalar tayyorlanadi.

Sentabr oyida mevali bog'larda olma, behi teriladi, uzum uziladi. Bu ishlarda bolalar ham qo'llaridan kelgancha ishtirok etishlari mumkin.

Tarbiyachilar bu paytda bahorda bog'cha hovlisiga o'tkazilgan uy o'simliklarini tabiat burchaklariga ko'chirib o'tqazadilar.

Gulzorlarda qo'qongul, xushbo'y no'xat, ajdarog'iz (gullari kattakatta bog'o'simligi), nastursiya, petuniy, sambittol, floks va tirnoqgul kabi o'simliklar urug'ini terishni davom ettiradilar, bunda bolalar ham qatnashadi.

Oktabr oyida dalalarda ommaviy ravishda paxta yig'im-terimi davom etadi. Paxta chanoqlari tungi sovuq va kunduzgi issiqning keskin ta'siri natijasida ochila boshlaydi. Dalalar va polizlarda karam, pomidor, lavlagi, baqlajon, kartoshka singari sabzavotlar yig'ib-terib olinadi. Bu kabi manzarani qishloq joylarda teztez uchratib turish mumkin. Bog'larda mevali daraxtlarni qish sharoitiga tayyorlaydilar. Yerga o'simliklar o'sishdan to'xtagan vaqtda o'g'it solinadi.

So'ngra daraxt atroflari chopib qo'yiladi, qator oralari haydaladi. Daraxtning ildiziga yaqinroq yerlari yuzaroq haydaladi, chunki daraxt ildizlari yerning ustki qatlamiga yaqinroq turadi. Daraxt ildizlaridan uzoqlashgan yer chuqurroq haydalishi kerak. Bunda daraxt turlarining o'ziga xos xususiyatlari hisobga olinishi lozim. Jumladan, nok va olma daraxtlarining ildizlari olcha va olxo'rilarga nisbatan katta chuqurlikda joylashgan, shuning uchun ham shu daraxtlar atrofidagi yerlarni chuqurroq haydash talab qilinadi.

Yerni kuzgi shudgorlash vaqtida tuproqni haddan tashqari maydalab yubormay, balki uni yirik qilib ag'darish va shu holicha qishga qoldirish kerak, bunday qilinganda tuproq strukturasi yaxshilanib uni saqlab qolishga imkoniyat tug'iladi. Bundan tashqari yerni yirik-yirik qilib ag'darish foydali, chunki u namni va qorni yaxshi saqlaydi. Bu esa o'simlikning yaxshi rivojlanishi uchun juda muhimdir. Odatda qish faslida tuproqning ustki qatlamida zararli hasharotlar yashirilib qoladilar. Yerni haydash va namlash natijasida ular o'ladilar, demak ular kelgusi yil hosili uchun zarar keltira olmaydilar.

Barglarning to'kilishi bilan barcha zararli hasharotlar ham yerga tushadilar va to'kilgan barglar orasiga joylashib oladilar. Shuning uchun barcha axlatlarni to'plash va yoqish yoki ko'mib tashlash kerak. Bu yerda ularning hammasi chirib o'g'itga aylanadi. Zararli

hasharotjar, ularning bolalari, lichinka va tuxumlari daraxt po'stloqlarining yoriqlari orasida ham bo'ladi. Ularni eski, chirigan ildizlari bilan birga yo'qotish, yoriqlarini esa suvash kerak. Daraxt tanalarini yangi go'ng yoki loy qo'shilgan ohak bilan oqlash kerak (daraxt ildizlari kuyib ketib, zarar yetkazmasligi uchun) yoki dust DDT (geksaxloral) ning bo'r bilan aralashmasini daraxtlarga surish kerak. Ana shu vaqtda daraxt po'stlog'idan shiralar olib tashlanadi.

Oktabr oyida daraxt va novdalarni butash boshlanadi. Bu ish shoxlarning uzunasiga qarab o'sishini to'xtatadi va yosh novdalarning rivojlanishiga yordam beradi. Bunday holda o'simlik qishni osonlik bilan o'tkazadi. Daraxt tanasidagi o'sishga qarshilik qilgan ortiqcha, eski, chirigan shoxlari ham qirqib tashlanadi. Shu yo'l bilan daraxtlarning kelgusi yil rivojlanishi uchun yaxshi sharoit yaratib berishga harakat qilinadi.

Oktabr oyining oxirida daraxtlar va butalarni bir joydan ikkinchi joyga ko'chirish, toklarni qish mavsumiga tayyorlash boshlanadi. Bunda toklar kesilib ko'miladi. Toshkent viloyati sharoitida ba'zi paytlarda toklarni ko'mmasdan ham qishlatish mumkin, ayrim hollar, ya'ni to'satdan sovuq tushishidan saqlash uchun toklarni ko'mish maqsadga muvofiqdir. Shu maqsadda gullar, anorlar va boshqa o'simliklar ham xashak va somon bilan o'raladi yoki qish davri uchun yerga ko'miladi.

Xmel, pechak, chirmashuvchi gullar singari o'simliklar yig'ib olinadi yoki o'rab qo'yiladi. Gulzorlardan kannalarning ildizlari, gladiolus ildizi, kartoshkagul va boshqa shu kabi sovuqqa chidamli ko'p yillik o'simliklar tuganaklarini kavlab olinadi. Kartoshkagul tuganaklari oftobda bir oz quritilib, so'ng salqin joyda saqlanadi. Gladiolus ildizlari yaxshilab tuproqdan tozalanadi va doka xaltachaga solib quruq, salqin yerga osib qo'yiladi.

Oktabrning ikkinchi yarmida kapalakgul (bo'tako'z), dastargul urug'lari sepiladi, bular erta bahorda gulzorlarni bezaydi.

Bolalar dala va bog'larda kattalar qilayotgan ishlarni kuzatib boradilar va urug' sepi, qirqilgan shoxchalarni yig'ish, yerni ko'p yillik o'tildizlaridan tozalash va ularni quritish singari ishlarda o'zlari bevosita qatnashadilar.

Noyabr oyida dalalarda g'o'zaning ochilmagan ko'saklari ham terila boshlanadi. G'o'zapoya yulib olinadi, ekin maydonlariga

o'g'it solinib, shudgor qilinadi. Bundan tashqari mana shu vaqtda kelgusi yil hosiliga zamin hozirlash maqsadida yoppasiga sug'orish o'tkaziladi. Ekin maydonlari haydalgandan keyin ham sug'orish o'tkazish mumkin. Maktabgacha ta'lim tashkilotining bog' oldi maydonlarida, agar harorat 5 darajadan past bo'lmasa, daraxt ko'chatlarini o'tqazish mumkin.

Noyabr oyida daraxtlarni butash, mevali daraxtlar hamda boshqa daraxtlarda bo'ladigan zararkunandalarga qarshi kurash ishlari davom ettiriladi. Gulxonalarini xazonlardan tozalanadi, qizitilgan go'ng yoki sharbat va superfosfat solinadi. Shuningdek, tuproqni kuzgi shudgor qilib qo'yiladi. Mart oyida dalalar "ko'klam libosini kiyadi". Boychechak, chuchmoma, gunafshalar ochila boshlaydi. Yovvoyi ildizli o'simliklar, lolalarning ko'pgina turlari, giatsintlar, har turli nargislar barg chiqara boshlaydi.

Toshkentning tepalik va yon bag'irlari ertangi gulsapsar, lola, nilufar singari gullar bilan qoplanadi. Bu gullar ko'p yil yashasa ham, yog'ingarchilikdan keyingina gullaydi. Yozda ularning tanalari quriydi, yer ostida esa ildizlari saqlanib qoladi.

Ochiq va baland joylarda oq qaldirmoq, boychechak, itgunafsha, qoqio't, kapalakgul, gunafsha, bo'tako'z singari bir yillik o'simliklar ham gullaydi.

Daraxtlar shira chiqara boshlaydi. Qor erishi bilan daraxt ildizlari yerdagi namlikni o'ziga tortadi. O'simlik to'qimalari suvga to'ladi, suv olish bilan birga ozuqa moddasi bo'lgan uglevodni ham oladi. Uglevod barg to'qimalari orqali ildizga borib, kunlar isiy boshlashi bilan ildizdan kurtakka qarab yo'naladi. Kurtak bo'rtadi va ochiladi. Ozuqaning shunday harakati orqali o'simlik "uyg'onadi". Suvning ildizdan daraxtga ta'siri shoxshabba orqali bo'ladi, yozda suv shoxlar orqali ildizga boradi va parlanadi.

Mart oyida qo'ziqorinlar paydo bo'ladi. Ular O'zbekiston sharoitida uch haftagina o'sadilar, biroq seryomg'ir bahorda qo'ziqorinlar aprelmay oylarida ham o'sishni davom ettiradi.

Mart oyida ko'lmak suvlarda lempa, elodeya, qo'ytikan, perolistnik va boshqa suv o'simliklari o'sadi.

Aprel oyida deyarli barcha daraxtlar barg chiqaradi. Eman va shumtol singari daraxtlar hamma daraxtlardan keyin ko'karadi.

Yog'ochli daraxtlar gullay boshlaydi, yong'oq, eman, tol singari daraxtlar gul to'lda chiqara boshlaydilar, zarang daraxtining gullari kul rang va ko'ksariq tusda bo'ladi, shumtol daraxtida esa mayda gul kosalari ichida o'tiradi, akatsiyada cho'p shaklidagi oq, xushbo'y gullar ochiladi, gledichiya daraxtida, ko'rimsiz, mayda sariq gulchalar paydo bo'ladi.

Aprel oyida nastarin, jasmin, buldonej singari buta o'simliklari gullaydi.

Daraxtlarning uyg'onishi ob-havoning isishiga bog'liq bo'ladi.

Martning oxiri va aprel oyining birinchi yarmida danakli o'simliklardan birinchi bo'lib: shaftoli, olcha, tog' olcha, olxo'ri gullaydi. Keyinchalik aprel oyining yarmida mevasining ichida urug'i bo'lgan daraxtlardan: olma, nok, behi gullaydi.

Bahorda harorat bir me'yorda ko'tarilganda danakli daraxtlar bilan urug'daraxtlarning gullashi deyarli oldinmaketin, ayrim hollarda esa, bir vaqtning o'zida gullaydi.

O'rik, shaftoli singari daraxtlar awal gullab, keyin barg chiqaradi. Olcha, tog' olcha, olma, nok, olxo'ri, behi singari daraxtlar esa avval barg chiqarib, keyin gullaydi. Obhavo sharoitining qulay kelishi daraxtlarning ko'plab gullashiga imkon beradi va hosildorlikni oshiradi.

Bolalar bilan gullarning har turli rangi va tuzilishi bilan tanishtirish maqsadida mevali boqqa ekskursiyalar o'tkaziladi. Bolalar o'rik, shaftoli, olcha daraxtlarining gullarini hajmiga, barglarining rangiga qarab tezda ajrata olib, eslarida saqlab qolish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Aprel oyining oxirida va ko'pincha may oyining boshlarida jiyda daraxti kumushsimon barglar bilan qoplanadi. U kuchli xushbo'y hid taratuvchi sariq gullar chiqaradi.

May oyida uzum, jiyda gullaydi, olcha, gilos, qulupnay pishadi. Suv havzalarida mayda suv o'simliklarining ko'payishi davom etadi va suv yashil yoki sariq tusga kiradi. Bog'larda o'rik, olcha, erta pishar olma va noklar pishib yetiladi. 3-4 yil ilgari o'tqazilgan mevali daraxtlar: shaftoli, olcha hosil bera boshlaydi, olma daraxti esa 4-7 yildan keyin hosil bera boshlaydi.

Ko'pgina mevali daraxtlar yil sayin emas, balki yil ora hosil beradi. Bu hosil berishning davriyligi deb ataladi.

Iyun oyida gladiolus, ajdarog‘iz, chinnigul, kartoshkagul, karma, xushbo‘y tamaki, delfiniullar, siniya (qizil gulli dekorativ o‘simlik), moychechak, floks, petuniy, tizimgul, semizo‘tlar va boshqa bog‘gullari gullay boshlaydi, chirmashuvchi gullar, chirmovuqlar to‘q qizil rangda gullaydi.

Iyunning uchinchi o‘n kunligida g‘o‘za gullay boshlaydi.

Iyul oyida, bog‘larda olma, shaftoli, olcha, nok pishib yetiladi. Polizlarda pomidor, baqlajon, bulg‘or qalampiri singari sabzavotlar pishadi.

Qovun, tarvuz kabi poliz ekinlari ham yetiladi. Gulzorlarda qo‘qongul, tizimgul, nastursiya, za‘fargul, kartoshkagul va boshqa gullar ochiladi.

G‘o‘zalar yoppasiga gullaydi va ko‘sak tugay boshlaydi. Makkajo‘xorilar dumbul bo‘ladi.

Yer maydonchalarida hayvonlarni saqlash uchun shart-sharoitlar. Terrarium turlari: Toshbaqa, kaltakesak, baqa, qurbaqalarga mo‘ljallangan terrariumlarning tagiga 5-6 sm qalinlikda tuproq va qum solinib, ko‘proq qismiga chim o‘tqaziladi. 1-2 ta yassi tosh solib qo‘yilsa yahshi bo‘ladi. Terrariumdagi “suv havzasi” o‘rnini tog‘ orachadagi suv bajaradi. Agar terrariumda qurbaqa yoki toshbaqa saqlansa, gultuvak parchalaridan uy (yashirinish joylari) yasash lozim. Qishda o‘t-o‘lanlardan uzun, ingichka bargli xona o‘simliklari, suli, salat barglari qo‘yiladi.

Tirik tug‘iluvchi kaltakesaklar, baqa, qurbaqalarga mo‘ljallangan terrarium toshbaqalar terrariumiga o‘xshash bo‘ladi: uning tagiga qum solinadi, usti esa o‘rmon yo‘sini bilan qoplanadi va 12 ta tosh, po‘stloqli yo‘g‘on shox solib qo‘yilsa yaxshi bo‘ladi. Baqalar uchun tuvak parchalaridan yashirnadigan joy qilinadi. Yo‘sin orasiga kichikroq suv havzasi joylanadi. Qishda aspidistra, plyush, paporotnik o‘simliklarini qo‘yish maqsadga muvofiqdir. Terrariumga qarash unchalik murakkab emas. Suv vaqtivaqtida almashtirilib, suv idish muntazam yuvilib turiladi.

Bir yilda 2-3 marta terrariumni, undagi tuproqqum ustini, devorlarini tozalab turish kerak. Terrariumdagi o‘simliklar xona o‘simliklaridek parvarish qilinadi. Terrariumda yashovchilar past temperaturada harakatchanligini yo‘qotadi va ovqat yemay qo‘yadi. Bunday hollarda terrariumni elektr lampochkalari bilan isitish

lozim. Jonivorlarni 25-30°C haroratda nimrang margantsovka eritmasida, boshini suvga tiqmay, 20-30 soniya cho‘mltirish maqsadga muvofiqdir.

Agar jonli tabiat burchagida qurbaqa, baqa, kaltakesaklarning yashashi uchun normal sharoit yaratishning iloji bo‘lmasa, hayotini saqlab qolish maqsadida kuzda ularni qo‘yib yuborish kerak. Sudralib yuruvchilar hamda suvda va quruqlikda yashovchilar terrariumda saqlanadi. Tayyor terrariumlardan tashqari turli idishlardan, eski akvariumlardan foydalanish mumkin. Ularning ustidan doka yoki mayda metall to‘r qoplash kifoyadir. Terrariumlar hayvonlarning biologik xususiyatlariga moslab tayyorlanadi.

Quruqlikda yashovchi toshbaqa: Toshbaqa salat, qoqio‘t barglari, sabzi, sholg‘om, xom kartoshka bo‘laklari bilan boqiladi. U tarvuz po‘sti, pomidor, ba‘zi mevalarni va nonni yaxshi ko‘rib yeydi. Gohgohida qiyma go‘sht berish kerak. Bu toshbaqa ozuqani quyoshda yaxshi yeydi. Ozuqa yozda har kuni, qishda 1-2 kun oralatib beriladi. Ozuqa suvli bo‘lsa, toshbaqa suv ichmaydi.

Botqoq toshbaqasi: go‘sht, mayda baliq, chuvalchang, suv shilliq qurti bilan oziqlanadi va ozuqani faqat suvda yeydi.

Takimon: Un qurti, chuvalchang, tirik hasharotlar va ularning lichinkalarini yeydi. Qishda unga chivin g‘umbagi, uzun qilib kesilgan xom go‘sht beriladi. U suvni yaxshi ko‘radi.

Tirik bola tug‘adigan kaltakesak: takimondan ko‘ra maydaroq narsalar (tutgan o‘ljalari) bilan oziqlanadi.

Baqa va qurbaqa tirik ozuqa: hasharotlar, chuvalchanglar, molluskalar hamda xom go‘sht bilan boqiladi. Bunda go‘shetni tayoqcha uchiga ilib, qurbaqaning ko‘zi oldida qirmirlatib turish kerak.

Qushlar uchun donxo‘rak va inlar: Maktabgacha ta‘lim tashkiloti hovlisidagi qushlarni butun yil davomida kuzatish mumkin. Qushlarni jalb qilish usullaridan biri ularni qishda boqishdir. Kuz fasli yaqinlashgan sari chumchuq, qarg‘a, katta chittak, sa‘va singari qushlar odamlar yashaydigan joylar yaqiniga uchib kela boshlaydi. Xuddi mana shu vaqtlarda hovlida donxo‘rak va uyalarni o‘rnata boshlash kerak. Eng oddiy donxo‘rak - don tokchadir (hajmi 50x60 sm, chetlari bir oz ko‘tarilgan taxta). Uni daraxtga, deraza, yog‘ochga osib qo‘yish mumkin. Qushlarni

derazadan boqishda ularni xonada ko'rib turish imkonini beradigan donxo'raklar qulaydir. Qushlar bu vaqtda o'zlari yaxshi ko'rinish tursalarda, kuzatilayotganliklarini sezmaydilar. Bunday donxo'rakni bir litrlik shisha bankadan qilish mumkin. Yonboshlatib ayvon panjarasiga bog'lab qo'yilgan bunday shisha banka deraza donxo'ragi o'rnida qoilaniladi.

Qushlar ozig'i xilma-xildir. Bu yovvoyi holda o'suvchi o'simliklar - qayin, otquloq urug'i va mevalaridir. Qovoq, tarvuz, pista urug'lari ham qushlar uchun yaxshi ozuqadir. Bu ozuqalarni katta chittak sevib yeydi. Chittaklarni qishdagi sevimli ozuqalari - tuzlangan yog'dir. Qushlar oq non ushoqlarini ham yaxshi ko'rib yeydilar.

Sun'iy inlar: Hovlida sun'iy inlarni ommaviy o'sish chittak, chug'urchuq, hasharotxo'r kabi qushlarni jalb qilishda yaxshi natijalar beradi.

Chittak va chug'urchuq uchun inlar ko'pincha taxtadan tayyorlanadi. Inning o'lchami uch ko'rsatkich bilan: tubining maydoni, chuqurligi (tagidan tuynugigacha bo'lgan oraliq) va tuynugining oichamiga ko'ra aniqlanadi. Chug'urchuqlar inining eng qulay o'lchami-14x14 sm, hasharotxo'rlarga-9x9 sm, chittaklarga esa-12x12 sm dir. Chittak va chug'urchuqlarga in yasashda taxtaning qalinligi 1,5 sm yoki yaxshisi 0,5 sm bo'lgani ma'qul. Inni fanerdan yasash yaramaydi. Yaxshi inlar quyidagi talablarga javob berishi kerak. In mustahkam qoqilishi, teshiklar qoldirmasligi, tayyorlash usuli sodda. Taxtalarning faqat tashqi tomonini ranglash lozim, chunki ichki tomoni ranglansa, qushning silliq devordan chiqishi qiyin bo'ladi. Tuynuk in tomiga yaqin bo'lishi zarur. Bu oraliq taxminan tuynuk diametriga teng.

Inning tuynugi dumaloq, tomi esa olinadigan qilinadi. Qushlar inga yaxshi joylashishlari uchun ularni to'g'ri osish muhimdir. Inlar yoz va kuz faslida osiladi. Qushlar uchun inlar juda zarur, chunki qishlovchi qushlar sovuq tunda shu yerda jon saqlaydilar. In tuynugining yo'nalishi turli qushlar uchun turlichadir. Hayvon va o'simliklarni tabiat burchagiga joylashtirishda, birinchi navbatda, ularning biologik xususiyatlari hamda ehtiyojlariga e'tibor berish lozim. Masalan, ba'zi xona o'simliklari (chiroqqul, kaktus va boshqalar) quyosh nurini ko'proq bo'lishini talab qiladi, shuning

uchun ularni eng yorug'joyga qo'yish lozim, ba'zilar esa (masalan, uzambarg gunafshasi) tik tushib turuvchi quyosh nuriga bardosh bera olmaydi. Shu bilan birga jonli tabiat burchagi ko'zni quvontirishi, bezashi lozim. Bunda, obyektlarni shunday joylashtirish kerakki, bolalar ularning yoniga bemalol kela olishlari, kuzata olishlari va unda mehnat qila olishlari mumkin bo'lsin.

Tabiat burchagida yashovchilarni doimiy va vaqtincha yashovchilarga ajratish mumkin. Doimiy yashovchilarga xona gullari, qafasdagi qushlar, akvariumdagi baliqlar, katta guruhlarda esa hayvonlar kiradi. Vaqtincha yashovchilarga qisqa muddatga olib kiriladigan mahalliy o'lka o'simligi, hayvonlar, dastlabki bahorgi gullar, kuzda qiyg'os gullaydigan gulxonadagi dekorativ o'simliklar, xonadagi manzarali o'simliklar, hasharotlar va shu kabilar kiradi.

Dekabr oyida ko'pgina yovvoyi hayvonlar qishlash uchun o'z uyalariga kirib oladilar. Toshkent viloyatining shahardan chetdagi ba'zi bir tumanlaridagina shu vaqtda oziq-ovqat qidirib o'z uyalaridan chiqqan hayvonlarni (qaragan tulki, qo'shoyoqlarni) uchratish mumkin. Dekabr oyida oziq-ovqat topish maqsadida tog'lardan sahro bo'rilari tushib keladilar va ko'pgina mollarga hujum qiladilar, itlarni g'ajib, ba'zi vaqtlarda qishloq chetidagi poliz, hovlilarga kirishga urinadilar. Sahro bo'rilari unchalik katta boimay, juni kalta, dag'al tusda bo'ladi. Uning rangi atrof muhitga qarab o'zgarib turishi mumkin.

Yanvar, fevral oylarida tabiat burchagi sharoitida ba'zan toshbaqalar uyg'ona boshlaydilar. Shu vaqt ularga ovqat berish zarur. Bolalar esa toshbaqalarni zo'r qiziqish bilan boqadilar. Toshbaqa karam barglarini, qirilgan sabzi, ko'k suli, sutda ivitilgan non, grechiha va suli bo'tqalarini zo'r ishtaha bilan yeydi.

Qish faslida Sirdaryo vohasidagi cho'llarda uchraydigan mahalliy karagan tulkilar junining tusi o'zgaradi. Odatda uning juni och kul rang bo'lib, sahro va cho'llardagi loylarning tusiga mos keladi. Qish faslida esa uning beli, bo'yni va yelkasi zang tusini beruvchi och sariq tusga kiradi. Dumining uchi va qorni oqaradi. Karagan tulki, asosan, cho'ldagi yumronqoziq va qumsichqonlar singari kemiruvchilar bilan oziqlanadi. Ba'zan tovuqlarga ham hujum qilib qoladi. U qishloq xo'jaligi zararkunandalari bo'lgan

kemiruvchilarni yeb tugatishi va yaxshi mo'yna berishi bilan bizga foyda keltiradi.

Fevral oyida yovvoyi hayvonlar hamda uy hayvonlarida bahorgi tullash boshlanadi. Tulkilar, qo'shoyoqlar, bo'rilar, quyonlar, qumsichqonlar va boshqa hayvonlar po'st tashlaydilar. Ularning yungi tushib, terilari ko'rimsiz bo'lib qoladi. Uy parrandalari, ayniqsa tovuqlarda katta jonlanish boshlanib, ular tuxum qilishga kirishadilar. Mart oyida qushlar uchib kela boshlaydi. Qushlarda ko'payish davri boshlanishi sababli ularda uyalariga qaytib kelish zarurati tug' iladi. Agar qushlarda ko'payish ikkinchi yilda bo'lmay, uchinchi yilda sodir bo'lsa (masalan: kakkuga o'xshash) u vaqtda ular ikkinchi yili ham o'sha yerda qishlab qoladilar.

Qushlar, odatda oziq - ovqat paydo bo'lishi bilan, hasharotxo'r qushlar esa keyinroq uchib keladilar. Ularning uchib kelishi hasharotlarning ko'payishi davriga to'g'ri keladi. Suvda suzuvchi qushlar suv havzalarida hayot qaynaganda uchib keladilar. Mart oyida biz bolalar bilan birgalikda turnalar, g'ozlar va o'rdaklarning to'dato'da bo'lib uchib kelayotganligini kuzatamiz.

Fevralning oxiri, martning boshlarida jibljibonlar uchib keladilar. Ular bahorning darakchilaridan hisoblanadilar.

Qaldirg'ochlar, jarqaldirg'ochlar, popishak, chug' urchuqlar uchib kelib, bo'g'larga, daraxt kavaklarga uya quradilar.

Chug'urchuqlar qurilgan tayyor uyalariga zo'r ishtiyoq bilan joylashadilar. Shuning uchun bog' cha hovlisida bolalar bilan birgalikda erta bahorda daraxtlarga donxo'rak va inlar osib qo'yish kerak.

Qushlar qo'shaqo'sha bo'lib urchiy boshlaydilar. Ba'zi bir qushlar butun bir umrga juftlashadilar. Agar ular qishda ba'zan ajralishsa, bahorda yana o'sha eski inlarida uchrashadilar. Qarg'alar esa o'z juftlaridan hatto qish faslida ham ajralmaydilar. Zag'chalar o'z juftlari bilan har yili o'zlarining eski inlariga joylashadilar.

② Mavzu yuzasidan savollar:

1. Ekinzor va gulzorlar tashkil etishda qanday metodikalardan foydalaniladi?

2. Turli yosh guruhlarida yer maydonchalarini tashkil etish texnologiyalari haqida ma'lumot bering ?

3. Yer maydonchalarida hayvonlarni saqlash uchun qanday shart-sharoitlar bo'lishi lozim?

12-MAVZU: MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA TABIAT BILAN TANISHTIRISH ISHLARINI REJALASHTIRISH

Reja:

1. Tabiat bilan tanishtirish mashg'ulotlarini tashkil etishda rejalashtirishning ahamiyati

2. Yillik reja, istiqbolli reja, kalendar-tematik reja

i **Tayanch so'z va iboralar:** tabiat, mashg'ulot, rejalashtirish, yillik reja, istiqbolli reja, kalendar-tematik reja, tabiatshunoslik, jonli va jonsiz tabiat, oila hamkorligi.

Tabiat bilan tanishtirish mashg'ulotlarini tashkil etishda rejalashtirishning ahamiyati. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tabiat bilan tanishtirish xilma-xil shakllarda: mashg'ulotlarda, ekskursiyalarda, sayrda, tabiat burchagidagi va yer maydonchasidagi mehnatlarda amalga oshiriladi. Bolalarni tabiat bilan tanishtirish mashg'ulotlari bilimlarni bolalarning imkoniyati hamda tabiatning xususiyatlarini nazarda tutgan holda shakllantirish imkonini beradi. Tarbiyachi rahbarligida o'tadigan mashg'ulotlarda bolalarda dastur talablariga muvofiq elementar bilimlar shakllanadi, asosiy bilish jarayonlari va bolalarning qobiliyatlari ma'lum bir tartibda rivojlantiriladi. Kundalik hayotda kuzatish, o'yin, mehnat vaqtida bolalarning shaxsiy bilimlari yig'ilib boradi. Mashg'ulotlar ularga aniqlash va tizimlashtirish imkonini beradi. Bolalarni mashg'ulotlarda o'qitish turli metodlarda amalga oshiriladi. Metod mashg'ulot turi, uning asosiy maqsadiga ko'ra tanlanadi.

Mashg'ulotlarning ba'zi turlarida boshlang'ich bilimlar shakllantiriladi. Shu maqsadda tarbiyachi kuzatish, rasmlarni ko'rish, badiiy asarlarni o'qish, hikoya, diafilm va kinofilmlarni ko'rsatishdan foydalanadi. Boshqa mashg'ulotlarda esa bilimlar kengaytiriladi va chuqurlashtiriladi. Aytib o'tilgan metodlardan tashqari bu mashg'ulotlarda bolalarning tabiatdagi mehnatidan ham foydalaniladi. Uchinchi turdagi mashg'ulotlarning asosiy vazifasi -

bilimlarni umumlashtirish hamda bir tizimga solishdir. Shuning uchun suhbatlar, didaktik o'yinlar, umumlashtiruvchi kuzatishlardan foydalaniladi. Bolalar egallagan bilimlarini mehnat va o'yinlarda amalda qo'llaydilar. Mashg'ulotlar kichik va o'rta yosh guruhlarda bir oyda 2 martadan, katta guruhlarda esa haftada 1 martadan o'tkaziladi. Mashg'ulotda olingan bilimlarni mustahkamlash maqsadida o'rta guruhdan boshlab, ekskursiyalar va boshqa guruhlarda maqsadli sayrlar tashkil etiladi.

Bolalarning tabiatdagi mehnati katta tarbiyaviy ahamiyatga ega. Mehnat qilish jarayonida bolalarda tabiatga bo'lgan munosabatlar shakllanadi. Tabiatdagi mehnat bolalarda berilgan topshiriqqa mas'uliyat bilan yondoshishni tarbiyalaydi. Biroq buning uchun bolalar zarur mehnat malakalarini egallab olgan bo'lishlari, o'z mehnatlarining ahamiyatini tushunishlari lozim. Tabiatdagi mehnat maktabgacha yoshdagi bolalarning sensor tarbiyasi uchun qulay sharoitlar yaratadi. Tarbiyachi bolalarni mehnat orqali maqsad va natijalarga erishish, narsalarning sensor belgilarini nazarda tutishga o'rgatadi. Masalan, o'simlikning suvga muhtojligini aniqlash uchun uning holatini - barg va poyasining elastikligi, pishiqligi yoki uning so'lg'inligi, yumshoqligini, tuproqda esa - uning namligi, zichligi va shu kabi belgilarni hisobga olish lozim. Mehnat jarayonida bolalar o'simliklar holatining yorug'likka, namlikka, issiqlikka, yaxshi tuproqqa bo'lgan ehtiyojlarining qondirilishiga bog'liq ekanligini anglab oladilar. Bolalar muhitning o'zgarishi qonuniy tarzda o'simliklar holatini ham o'zgartirishini bilib oladilar. Bu munosabatlarni o'zlashtirishlari ularning mehnatga bo'lgan munosabatiga ham ta'sir etadi - mehnat ongli va maqsadga yo'naltirilgan bo'lib boradi. Bolalarda mehnatga qiziqish, mehnatsevarlik shakllanadi. Tabiatdagi mehnat kuzatuvchanlikni o'stirish usullaridan biridir. Agar kuzatish mehnat bilan bog'langan bo'lsa, samaraliroq bo'ladi.

Tabiatdagi mehnat jarayonida tarbiyaviy vazifalardan tashqari ta'limiy vazifalar ham hal qilinadi. Bolalar mehnat orqali, o'simliklarning xususiyatlari va sifatlari, ularning tuzilishi, ehtiyojlari, rivojlanishining asosiy bosqichlari, o'stirish usullari, o'simliklar hayotidagi mavsumiy o'zgarishlar haqida, hayvonlar, ularning tashqi ko'rinishi, ehtiyojlari, harakat qilishlari, hayot

tarzlari va ularning mavsumiy o'zgarishlari haqida tasavvurga ega bo'ladilar. Shu jumladan, hayvonlarni tabiat burchagida parvarish qilishni o'rganadilar va shu orqali mehnat malakalarini egallaydilar.

Tabiat bilan tanishtirishda bolalar mehnatini tashkil etish. Bolalarning tabiatdagi mehnati yakka topshiriq shaklida va jamoa mehnati tarzida tashkil etiladi. Yakka topshiriq MTT dagi barcha yosh guruhlarda qo'llaniladi. Bular tarbiyachiga bolaning xatti-harakatini puxtaroq boshqarish: yordam ko'rsatish, qo'shimcha tushuntirish, maslahat berish, topshiriqning bajarilishini nazorat qilish, bolaning faoliyatini boshqarish imkonini beradi. Bularning barchasi malaka hamda ko'nikmalarining aniq va mustahkam shakllanishiga, shuningdek, topshirilgan ish uchun mas'uliyat his etish, g'ayrat bilan mehnat qilish odatining tarbiyalanishiga yordam beradi. Jamoa mehnati bir vaqtning o'zida guruhning barcha bolalarida mehnat malakalari va ko'nikmalarini tarbiyalashga imkon yaratadi. Mehnatning bu shakli jamoadagi munosabatlarning tarkib topishi uchun zarurdir. Bunda mehnatning umumiy maqsadini tushunish, kelishib olish, o'z harakatlarini muvofiqlashtirish, ishini hamkorlikda rejalashtirish, o'rtoqlarga yordam berish, ularning mehnatini baholash kabi muhim ko'nikmalar shakllanadi. Bolalar mehnatini tashkil etish shakllaridan biri navbatchilikdir. Tabiat burchagida navbatchilik qilishni bolalar katta guruhda boshlaydilar. Mehnatning bu shakli mehnat malakalarini takomillashtirish, uning ijtimoiy sabablarini shakllantirish imkonini yaratadi. Bolalar mehnatiga rahbarlik qilish.

Kichik guruhlar. Bunda bolalar tarbiyachining tabiat burchagi va hovlidagi hayvonlar hamda o'simliklarni parvarish qilishga yo'llangan mehnatida ishtirok etadilar. Ular 1-2 ta individual topshiriqlar oladilar (qushlar uchun tayyor ozuqani olish va donxo'rakka solish, o'simliklarni oldindan hozirlab qo'yilgan suv bilan sug'orish va shu kabilar). Bu qisqa muddatli mehnatga tarbiyachi astasekin barcha bolalarni jalb qiladi.

O'rta guruh. Besh yoshli bolalarni mehnat jarayonida uyushtirishning shakllari kichik guruhdagi bilan bir xildir. Bunda individual topshiriqlar katta o'rin egallasa ham, biroq ular uzoq muddatli xarakterni kasb etadi. Bolalar ayni bir topshiriqning o'zini 2-3 kun davomida bajaradilar. Natijada o'rta guruhda mehnat

jarayoni murakkablashib boradi. Katta guruhlar. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda faqat mehnatni tushunish ko'nikmasigina emas, balki mehnat topshirig'ini, uning natijasini ko'rsatishni, topshiriqlarning ketma-ketligini, kerakli anjomlarni tanlashni, mustaqil mehnat qila bilishni (tarbiyachining yordamida) ham tarkib toptirish lozim. O'simliklar va hayvonlarni parvarish qilish bo'yicha individual topshiriqlar uzoq muddatli ishga aylanadi. Katta guruhdagi bolalarda tabiat burchagida navbatchilik qilish joriy qilinadi. Navbatchilikni tashkil etar ekan, tarbiyachi mashg'ulot o'tkazib, unda bolalarni navbatchilikning majburiyatlari bilan tanishtiradi, tabiat burchagida yashovchi jonivorlarni parvarish qilish usullarini eslatadi, yangilari bilan tanishtiradi. Bir vaqtda 2-3 bola navbatchilik qiladi. Navbatchilikka yaxshi ishlaydigan bolalar bilan birga malakalari yetarlicha shakllanmagan bolalar tanlanadi. Navbatchilik bolalarda javobgarlik hissini, ishbilarmonlikni tarbiyalaydi.

Yillik reja, istiqbolli reja, kalendar-tematik reja. Yillik reja, asosan, maktabgacha ta'lim tashkiloti direktori va metodist-tarbiyachi tomonidan tuzilib, maktabgacha ta'lim tashkilotida amalga oshiriladigan barcha ishlarni o'z ichiga oladi. Istiqbol rejasi-1-3 oyga mo'ljallangan bo'lib, undan ko'zlangan asosiy maqsad bolalar bilan olib boriladigan ta'lim-tarbiya ishlarini tartibga solish va uning ma'lum maqsadga qaratilgan va samarali bo'lishini ta'minlashdir. Unda "Maktabgacha ta'lim tashkiloti ta'lim-tarbiya dasturi"ning hamma bo'limlari o'z aksini topadi. Istiqbol rejasida dasturning hamma bo'limlari bo'yicha amalga oshirilishi lozim bo'lgan ta'lim-tarbiya ishlari tizimi bolalar faoliyatining hamma turlarida aniq mavzular bo'yicha belgilab chiqiladi. *Kalendar reja* 10-12 kunga tuziladi. U kun davomida amalga oshiriladigan ta'lim-tarbiya ishlari mazmunini aks ettiradi. Uni tuzishda dastur talablari, bolalarning rivojlanish va tarbiyalanish darajalari, maktabgacha tarbiya tashkilotining ish sharoiti hisobga olinadi. Kalendar rejaga bolalarning aniq bilim va tasavvurlarni egallash jarayoni va ularda tevarak-atrofdagi narsa, buyumlar to'g'risida umumlashgan bilimlarni shakillantirish, bilishga qiziqish va aqliy qobiliyatlarni o'stirish, axloqiy ongni shakillantirish, axloqiy xulq, odat va malakalarni egallashi va boshqalar kiradi. Maktabgacha ta'lim

tashkilotida tarbiya dasturini yaxshi bilish kalendar rejani muvaffaqiyatli tuzishning asosiy garovidir.

Pedagog va psixolog olimlarning olib borgan ilmiy tadqiqot ishlarining xulosalari bolalarning malaka va ko'nikmalarni egallashi ma'lum yosh bosqichida yuzaga kelishini ko'rsatdi. Tarbiyachi xuddi mana shu davrni qo'ldan boy bermay, bolani har tomonlama rivojlantirishga erishmog'i zarur. Tarbiyachi o'zi ishlayotgan guruh, shuningdek, o'zidan oldingi va keyingi guruhlar dasturi talablari hamda mazmunini yaxshi bilishi kerak. Masalan, dasturning kichkina guruh bolalarini tevarak-atrof bilan tanishtirish bo'limida bolalarni hayvonlar, o'simliklar va shunga o'xshashlar tog'risidagi eng oddiy bilim va tushunchalar bilan tanishtirish vazifasi belgilangan. O'rta guruhda dastur bo'yicha bolalarni tevarak-atrof bilan tanishtirish va narsa-buyumlarga, voqea-hodisalarga nisbatan qiziqishni o'stirish va shu asosda eng oddiy tasawur-tushunchalar hosil qilish, eng muhimi esa kuzatuvchanlikni, narsa-buyumlar, voqea-hodisalar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni topa bilishga o'rgatish bosh vazifa hisoblanadi. Katta va tayyorlov guruhi bolalarini narsa-buyumlar, voqea-hodisalar to'g'risidagi haqiqiy tasawur va tushunchalarini, ularning tabiiy sabablar bilan bog'liq ekanligini shakllantirish dasturning muhim vazifasidir. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarga ta'lim-tarbiya berish ishini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun dasturni yaxshi bilishning o'zi yetarli emas, shu bilan birga, har bir bola shaxsini rivojlantirish yo'llarini yaxshi bilish, bolaning bilim, malaka va ko'nikmalarni egallab olish qobiliyati har xilligini ham e'tiborga olish kerak.

Tarbiyachining ishini muvaffaqiyatli rejalashtirishning yana bir zarurati - uning metodik qo'llanma, pedagoglar kengashi, metodik birlashma, kurslarda va shunga o'xshashlardan olgan tavsiyalardan keng foydalanishidir. Kalendar rejani guruhda ishlovchi har ikki tarbiyachi birgalashib, bamaslahat tuzishlari lozim. Tarbiyachilar vaqt-vaqti bilan bolalarning ishlarini tahlil qilib borishlari lozim. Kalendar reja bir-ikki haftaga tuziladi va tarbiyachining maxsus hujjati hisoblanadi. Dasturga muvofiq hamma ta'lim-tarbiya ishlari bolalar fao-liyatining barcha turlari: o'yin, mehnat, maishiy faoliyat va mashg'ulot orqali amalga oshiriladi. Kalendar rejaning mazmuni bolalar faoliyatining jami turlarida aks ettiriladi. Kalendar rejani

tarbiyachi kun tartibiga binoan tuzib chiqadi. Bolalarning o'yini ham, mehnat mashg'uloti ham, maishiy faoliyati ham tarbiyachining har kungi kalendar rejasidan o'rin olishi lozim. Kalendar rejaning mazmuni va shakli bolalarning har tomonlama barkamol shaxs bo'lib shakillanishi qay darajada borayotganligiga qarab baholanadi.

? Mavzu yuzasidan savollar:

1. Tabiat bilan tanishtirish mashg'ulotlarini tashkil etishda rejalashtirishning ahamiyati qanday?
2. Yillik reja haqida qanday tushunchaga egasiz?
3. Istiqbolli rejada nimalarga e'tibor qaratiladi?
4. Kalendar-tematik rejada nimalar ko'rsatiladi?

13-MAVZU: MASHG'ULOT REJASI. TABIATSHUNOSLIKKA OID O'YINLARNI REJALASHTIRISH

Reja:

1. Tabiatshunoslikka oid o'yinlarni rejalashtirish.
2. Tabiat bilan tanishtirish ishlarini rejalashtirishda oila bilan hamkorlikni o'rnatish.
3. Maktabga tayyorlov guruhlarida tabiat bilan tanishtirish ishlarini rejalashtirish

i **Tayanch so'z va iboralar:** Tabiatshunoslik, o'yin, o'yinlarni rejalashtirish, tabiat bilan tanishtirish, mashg'ulot, oila bilan hamkorlik, ekskursiya, sayr.

Tabiatshunoslikka oid o'yinlarni rejalashtirish. Tabiatshunoslikka doir ta'limiy o'yinlardan foydalanishda ularning shakli, mazmuniga qarab ishlatish rejalashtiriladi. Tabiatshunoslikka oid ishlarni rejalashtirganda har bir yosh guruhining xususiyati xisobga olinib, ularning asosiy shakllaridan foydalanilib tabiat bilan tanishtirish uslublari asosida tuziladi. Tarbiyachi bajarilgan ishni kundalik ish rejasida xisobga olib boradi.

Didaktik o'yinlar. Didaktik o'yinlarda bolalar o'zlarida tabiatdagi narsa va hodisalar, hayvonlar va o'simliklar haqida mavjud bo'lgan bilimlarni aniqlaydilar, mustahkamlaydilar, kengaytiradilar. Ko'pgina o'yinlar bolalarni umumlashtirish hamda

turkumlashga o'rgatadi. Didaktik o'yinlar xotira, diqqat, kuzatuvchanlikning o'sishiga yordam beradi, yangi sharoitlarda bolalarni mavjud bilimlardan foydalanishga o'rgatadi, turli aqliy jarayonlarni faollashtiradi, lug'atni boyitadi, bolalarda birgalikda o'ynash ko'nikmasini tarbiyalashga yordam beradi. Bolalarni tabiat bilan tanishtirishda predmetli, stol-bosma va og'zaki didaktik o'yinlardan foydalaniladi. Predmetli o'yinlar - barglar, urug'lar, gullar, mevalar, sabzavotlar bilan o'ynaladigan "Ajoyib qopcha", "Mevalar va ildizlar", "Bu butoqda kimning bolakaylari" va shu kabi o'yinlardir. Bu o'yinlar yordamida bolalar faol muloqotda bo'ladigan predmetlarning xususiyat hamda belgilari haqidagi tasavvurlari aniqlanib, boyitiladi. Predmetli o'yinlar, ayniqsa, kichik va o'rta yosh guruhlarda keng qo'llaniladi.

Turli guruhlarda mashg'ulotlar o'tkazish, ularga rahbarlik qilish. Mashg'ulotning tuzilishi: Mashg'ulot quyidagi tuzilishga ega: bolalarni uyushtirish, asosiy qism, yakunlovchi qism. Bolalar mashg'ulotga qiziqib qatnashishlari va unda faol ishtirok etishlari uchun uning mazmuni va metodikasi yaxshilab puxta o'ylanib olinishi kerak. Bolalar o'quv faoliyatini qanchalik puxta egallab olsalar, tarbiyachining e'tibor bilan tinglab, o'yindan mashg'ulotga osonlik bilan o'tadilar. Bolalarni uyushtirish. Tarbiyachi bolalarni yig'ib, ularning mashg'ulotga tayyorligini tekshiradi: tashqi ko'rinishi, joy-joyiga to'g'ri o'tirishganligi, diqqatini to'plaganini sinab ko'radi. Mashg'ulot muvaffaqiyatli o'tishi uchun bolalar oldida turgan faoliyatga qiziqish uyg'otishi, buning uchun bolalarning yoshi, qiziqishi, faoliyatiga mos har xil usullarni qo'llashi kerak. Kichik guruh bolalarida mashg'ulotga qiziqish uyg'otish uchun bolalarni qiziqtiradigan mazmundagi, kutilmagan, topishmoqli usullardan foydalanadi. "Quloq solinglar-chi, kimdir eshik qoqyapti! Bu qo'g'irchoq biznikiga mehmonga kelibdi", - deb mashg'ulotni boshlash mumkin. Bolalarning narsalar va ularning nimaga ishlatilishi to'g'risidagi tasavvurini tartibga soluvchi mashg'ulot mana shunday boshlanadi.

Tabiat bilan tanishtirish ishlarini rejalashtirishda oila bilan hamkorlikni o'rnatish. Kichik guruhlarning bolalarini tabiat bilan tanishtirish jarayonida tarbiyachi bir qator vazifalarni hal qiladi: jonsiz tabiatning ba'zi obyektlari va hodisalari, eng keng tarqalgan

yorqin gulli o'simliklar haqida birinchi g'oyalarni shakllantiradi, tashqi ko'rinish xususiyatlarini farqlashni o'rgatadi. Tarbiyachi bolalarga birinchi oddiy mehnat ko'nikmalarini o'rgatadi: o'simliklarni sug'orish, barglarni nam latta bilan artish, baliqlarni, qushni tabiat burchagida boqish. Shu asosda u o'simliklar va hayvonlarga g'amxo'rlik bilan munosabatda bo'lishni tarbiyalaydi, bolalarda quvonchli ajablanish tuyg'usini, birinchi estetik tajribalarni uyg'otadi. Bilimlarning asosiy mazmunini bolalar tabiat burchagida va MTT hududida kuzatish jarayonida tabiat bilan muntazam uchrashuvlar orqali o'rganadilar. Tarbiyachi bolalarning kichik kichik guruhlari bilan ishlaydigan jamoaviy ish shakllarini individuallar bilan almashtiradi. Bola bilan individual muloqot unga ko'proq qiziqish uyg'otish, kuzatishni yanada muvaffaqiyatli (batafsilroq, ehtiyotkorlik bilan) o'tkazishga imkon beradi. Biroq, bu yetarli emas. G'oyalarni kengaytirish, bilimlarni aniqlashtirish va konkretlashtirish, shuningdek, kuzatish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun har oyda 2 marta mashg'ulotlar va maqsadli sayrlar o'tkaziladi. Birinchi kichik guruh bolalari bilan mashg'ulotlar yilning birinchi yarmida ikkita kichik guruh bilan, ikkinchisida - butun guruh bilan o'tkaziladi. Ikkinchi kichik guruhda barcha bolalar bilan mashg'ulotlar o'tkaziladi.

O'rta guruh 4-5 yoshli bolalar qiziquvchan, ko'p savol beradilar, turli predmetlar, ularning sifat va xususiyatlari, atrofdagi tabiat va ijtimoiy hayot hodisalari bilan qiziqish bilan tanishadilar. Bu yoshdagi bolalarning e'tibori barqarorroq bo'ladi. Ular allaqachon kuzatilgan hodisalardagi eng oddiy bog'lanishlarni tushunishadi. Shunga asosanib, o'rta guruh tarbiyachisi bolalarni tabiat bilan tanishtirishda yangi muammolarni hal qiladi. Bolalarni obyektlardagi xarakterli xususiyatlarni ko'rishga o'rgatadi, obyektlarni ushbu xususiyatlarga ko'ra taqqoslaydi va guruhlaydi, birinchi elementar umumlashmalarni shakllantiradi, ba'zi hodisalar o'rtasidagi eng oddiy aloqalarni o'rnatishga olib keladi. Bolalar har kuni o'simliklar va hayvonlarni parvarish qilish bo'yicha topshiriqlarni bajaradilar, o'simliklarning o'sishi uchun namlik, yorug'lik va issiqlik zarurligi haqida birinchi tasavvurga ega bo'ladilar. Ular o'simliklarni etishtirishning asosiy ko'nikmalarini ham egallaydilar. O'simliklar va hayvonlarni kuzatish va ularga

g'amxo'rlik qilish jarayonida maktabgacha yoshdagi bolalarda tabiatga ehtiyotkorlik va g'amxo'rlik qilish, uning go'zalligini tushunish tuyg'usi shakllanadi. Kuzatish bolalarni tabiat bilan tanishtirishning asosiy usuli bo'lib qolmoqda. Ular kundalik va maqsadli yurishlarda amalga oshiriladi. Ekskursiyalar o'rta guruhda o'tkaziladi. Mavsumiy o'zgarishlar eng aniq bo'lganda ularni tashkil qilish yaxshidir. Mashg'ulotlar oyiga ikki marta o'tkaziladi. Yil davomida yangi obyektlar bilan to'ldiriladigan tabiat go'shasida ish davom etadi. Bolalar o'simliklar va hayvonlarga g'amxo'rlik qilish bo'yicha ilgari egallagan ko'nikma va odatlarini mustahkamlaydi, yangilari shakllanadi. Mehnat topshiriqlari keng qo'llaniladi, ularni amalga oshirishda barcha bolalar tizimli ravishda ishtirok etadilar. Mehnatni tashkil etish shakli xilma-xildir.

Birgalikda ishlash bolalarda topshirilgan ish uchun mas'uliyat va jamoaviylik tuyg'usini tarbiyalaydi. Didaktik o'yinlar olingan bilimlarni mustahkamlash, aniqlashtirish va tizimlashtirishga yordam beradi. To'g'ridan-to'g'ri kuzatishlar, o'yinlar va mashg'ulotlardan tashqari, bolalar bilan ishlashda tabiat tasvirlangan rasmlarni tekshirish to'g'ri o'rin tutadi. Bular alohida o'simliklar, hayvonlar, shuningdek o'rmon, dalalar, daryolar rasmlari, fasllarning go'zal rasmlari bo'lishi mumkin. Bolalarni hikoya qilishga undaydigan, bilimlarni mustahkamlash va aniqlashtirishga yordam beradigan rasmlar tanlanadi. Ular daraxt va butalarning mevalarini yig'adilar, ulardan kolleksiyalar va gerbariyalar tuzadilar. O'rta guruhda bolalar tabiatdagi o'zgarishlar bilan tanishadilar. Bitta obyekt, hodisaning o'zgarishini (1-2 oy ichida o'zgarishlar sodir bo'ladigan tabiat obyektlari uchun, masalan, turp, no'xat, nasturtiumlarning o'sishi) kuzatish yaxshiroqdir. O'rta yoshdagi bolalar uchun uzoqroq kuzatuvlar qiyin. Hayotning beshinchi yilidagi bolalar kuzatishlar kundaligini yuritishni o'rganadilar. Kundalikni yuritish shakli har xil bo'lishi mumkin (gerbariya, chizmalar). Kundalik hodisalarning rivojlanish jarayonini takrorlashga yordam beradi. Kuzatish jarayonida, so'ngra gerbariy yoki eskizni tuzishda tarbiyachi savollarni qo'yadi va bolalarni taqqoslashga olib keladi: "Nima bo'ldi? Endi nima bo'ldi? Tugma bormi? Nima yangiliklar? Va hokazo Shu bilan birga barcha bolalar suhbatda ishtirok etadilar.

Katta guruh. Kattaroq maktabgacha yoshdagi bolalarda analitik va sintetik faoliyat qobiliyati rivojlanadi. Hayotning oltinchi yilidagi bolalar individual o'ziga xos faktlarni, hodisalarning tashqi xususiyatlarini tan olish bilan cheklanib qolmaydi, balki ularning mohiyatiga kirib borishga, hodisalarning sabablarini tushunishga intiladi. Shuni hisobga olgan holda, katta guruhda tabiat bilan tanishish vazifalari va dasturi yanada murakkablashadi. Bolalar jonsiz tabiat obyektlari va hodisalari haqida g'oyalar tizimini va eng oddiy tushunchalarni shakllantiradilar: ular kun va tun uzunligining o'zgarishi sababini, yog'ingarchilikning xususiyatlarini, turli fasllardagi ob-havoni o'rganadilar; o'simliklarni ajratish va to'g'ri nomlashni o'rganish, parvarish qilish qoidalarini o'rganish; o'simliklarning o'sishi va rivojlanishining asosiy bosqichlarini ko'rishni o'rganish, o'simliklar holatining mavsum bo'yicha asosiy o'zgarishlarini tushunish, o'simliklarni parvarish qilishning ayrim xususiyatlarini o'rganish; hayvonlarning tashqi tuzilishi va odatlarining o'ziga xosligini farqlashni o'rganish, ayrim turlarning rivojlanishi, hayvonlarni dushmanlardan himoya qilish usullari haqida bilimga ega bo'lish, tabiatning bir burchagida yashovchilarga g'amxo'rlik qilishning asosiy ko'nikmalarini egallash.

Kattaroq guruhda tabiat obyektlarini yorqin va muhim xususiyatlar va aloqalarga ko'ra umumlashtirish va tasniflash qobiliyatini shakllantirish kerak. Bolalarda tabiatga ehtiyotkorlik, g'amxo'rlik va muhabbatni, tabiatni estetik idrok etishni tarbiyalash muhim vazifadir. Bolalarni tabiat bilan tanishtirish sinfda ham, kundalik hayotda ham - tabiat burchagida va saytda amalga oshiriladi. Tabiatni o'rganish Mashg'ulotlari har hafta o'tkaziladi. Ekskursiyalar, shuningdek, bolalar bilimlarini umumlashtirish bilan bog'liq Mashg'ulotlar alohida o'rin tutadi. Pedagog tevarakatrofdagi tabiat to'g'risida aniq tasavvurlarni to'plash, Mashg'ulotda olgan bilimlarini chuqurlashtirish uchun maydonda, tabiat burchagida mehnat, kuzatish, tajribalardan keng foydalanadi. Navbatchilik birinchi marta tabiat burchagida tashkil etilgan. Bolalar tabiat taqvimini yurita boshlaydilar, unda ular jonsiz tabiatdagi, har bir faslda o'simliklar, hayvonlar hayotidagi asosiy muhim hodisalarni, kattalar va bolalarning mavsumiy ishining xususiyatlarini, ochiq havoda o'yin-kulgilarni qayd etadilar.

Kollektiv kuzatishlar taqvimda albatta aks ettiriladi. Bir yoki bir nechta bolalarga ma'lum tabiat hodisalarini tasvirlash buyuriladi, so'ngra ular bilan birga ko'rgan narsalarini to'liq aks ettiradigan rasmni tanlashadi. Siz bu ishni navbatchiga yoki qiziqarli hodisani birinchi bo'lib ko'rgan kishiga topshirishingiz mumkin. Kalendarini saqlash shakli boshqacha: devor paneli, albom, ekran shaklida. Kalendarlar ma'lum bir fasl haqida qisqacha suhbatlarda qo'llaniladi. Ular bolalarni umumlashtirishning eng oddiy shakllariga olib borishga yordam beradi. Bosilgan o'yinlar yil davomida bolalarning tabiat haqidagi bilimlarini mustahkamlash va tizimlashtirishga yordam beradi.

Maktabga tayyorlov guruhlarida tabiat bilan tanishtirish ishlarini rejalashtirish. Bolalarning tabiat bilan muntazam tanishishi bilan 6 yoshga kelib ularda turli xil predmetlar va tabiat hodisalari haqida tushunchalar to'planadi, o'simliklarni o'stirish va mayda hayvonlarga g'amxo'rlik qilish bo'yicha oddiy ko'nikmalar shakllanadi, kuzatish rivojlanadi. Bolalar kattalardan ko'rsatmalarni qabul qilish, uning rejasiga amal qilish, faoliyat jarayonida ilgari o'rganilgan usullardan foydalanish, olingan natijalarni baholash va hokazo xususiyatlarni o'zlashtiradi, ular asosida obyektlarni umumlashtiradi va tasniflaydi. Bularning barchasi hayotning ettinchi yilidagi bolalar bilan ishlashda tabiat bilan tanishishning yangi muammolarini hal qilish, ishni tashkil etishning yangi usullaridan foydalanish imkonini beradi. Bu qanday vazifalar? Tayyorlov guruhida tabiat haqidagi g'oyalarni yanada konkretlashtirish va boyitish amalga oshiriladi. Shu bilan birga, bolalar to'g'ridan-to'g'ri tajriba chegarasidan tashqariga chiqariladi, badiiy kitob, rasm, filmlar va filmlar va boshqalar orqali yangi obyektlar bilan tanishtiriladi. Bolalar ma'lum tabiat hodisalarining ketma-ketligi (ba'zi hayvonlarning o'sishi va rivojlanishi) haqida bilimga ega bo'lishlari kerak, tabiatdagi mavsumiy o'zgarishlar va boshqalar). Tayyorlov guruhida ish to'plangan bilimlarni tizimlashtirish va umumlashtirish, obyektlar va tabiat hodisalari haqida elementar tushunchalar va mulohazalarni shakllantirishga qaratilgan. Boshlang'ich bilimlarni o'zlashtirish jarayonida bo'lajak tarbiyalanuvchida umumlashtirilgan idrok etish, og'zaki va mantiqiy fikrlash elementlari, o'rganish uchun muhim bo'lgan izchil nutq

qobiliyatlari rivojlanadi. Bilimlarni tizimlashtirish va umumlashtirish tabiat hodisalarining belgilari va xossalari, tuzilishi haqidagi tasavvurlarni yanada kengaytirishni, shuningdek, turli bog'lanish va sabablarni o'zlashtirishni talab qiladi; shu asosda bolalarda tabiatga kognitiv munosabat shakllanadi. Tabiatni estetik idrok etish takomillashmoqda. Katta guruhdagi bolalar uning hodisalarining o'ziga xosligini, ranglar va shakllarning uyg'unligini, hayotning barcha xilma-xilligini ko'rishga o'rgatiladi. Hayotning yettinchi yilidagi bolalar kattalar ishtirokida tabiat burchagida tartibni saqlashga, dam oladigan, o'ynaydigan, chiroyli gullar o'sadigan joylarning go'zalligini saqlab qolishga, oddiy kompozitsiyalar yaratishga qodir.

Tabiiy materiallar, kuzatilayotgan tabiatning go'zalligini yorqin aniq so'z bilan, tasviriy faoliyatda ifodalashda ona tabiatga muhabbat, unga ehtiyotkorona munosabatda bo'lishni tarbiyalashga katta e'tibor qaratilmoqda. Hayotning yettinchi yilidagi bolalar o'z faoliyati bilan o'z parvarishidagi o'simliklar va hayvonlarning holati o'rtasidagi bog'liqlikni o'rnatadilar, mehnat ko'nikmalari va qobiliyatlarini oshiradilar. Maktabga tayyorgarlik guruhidagi bolalar uchun imkoniyatlarning ortishi nafaqat ish uchun burchak va uchastkadan, balki eng yaqin tabiiy muhitdan ham foydalanishga imkon beradi: bog'lar, dala, o'tloq, suv ombori, fermalar, issiqxonalar, botanika va hayvonot bog'lari va boshqalar maqsadli sayr va ekskursiyalar. Mavsum davomida tabiatdagi o'zgarishlarni kuzatish uchun o'rmonga, bog'ga 1-2 marta, kuz va qishda - hovuzga 1-2 marta maqsadli sayr qilish tavsiya etiladi. Bahor va yoz oylarida ekskursiyalar va maqsadli yurishlar soni sezilarli darajada oshadi (o'rmonda, dalada, bog'da, hovuzda va hokazolarda 2-3 tagacha). Tabiat burchagida bolalar muntazam kuzatuvlar olib boradilar, xizmatchilar uning aholisiga g'amxo'rlik qilishadi. Tabiat burchagida bir vaqtning o'zida bir nechta bolalar (aholi soniga qarab 3-4 tagacha) navbatchilikda qatnashadilar, ular 2-3 kun navbatchilik qilishadi. Tarbiyachi yil davomida 2-3 Mashg'ulot o'tkazadi, unda u bolalarni turli fasllarda burchak aholisiga (ayniqsa o'simliklarga) g'amxo'rlik qilish, uning yangi aholisiga g'amxo'rlik qilish uslubidagi o'zgarishlar bilan tanishtiradi. Maktabga tayyorgarlik guruhida kuzatishlar va ish joylari frontal ravishda tashkil etiladi

yoki individual mehnat topshiriqlari guruhlar va bo'g'inlar o'rtasida taqsimlanadi. Bahorda siz bolalarni havolalarga ajratish shaklidan foydalanishingiz mumkin: har bir bo'g'in ma'lum bir bog' to'shagini yoki gulzorni, u yoki bu uy hayvonlarini - tovuqli ona tovuqni, kuchukchani parvarish qilish uchun uzoq muddatli mehnat topshirig'ini oladi. Uzoq muddatli topshiriqlar ham individual ravishda beriladi. Haftada bir marta Mashg'ulot yoki ekskursiya o'tkaziladi (maqsadli yurish yurish uchun ajratilgan vaqt davomida o'tkaziladi) Katta guruhda o'tkaziladigan ko'plab mashg'ulotlar va ekskursiyalar tayyorgarlik guruhida dastur vazifalarini biroz murakkablashtirgan holda takrorlanadi. Maktabga tayyorgarlik guruhida tabiat bilan tanishishni tashkil qilishda boshlang'ich qidiruv faoliyatidan keng foydalanish kerak; tabiatdagi aloqalar va munosabatlarning bolalar tomonidan o'zlashtirilishini ta'minlab, bu borada tadqiqotchilar tomonidan ilmiy tadqiqot ishlari olib borilmoqda.

② Mavzu yuzasidan savollar:

1. Bolalarni tabiat bilan tanishtirish mashg'ulotlarini tashkil etishda rejalashtirishning ahamiyatini aytib bering
2. Yillik reja, istiqbolli reja, kalendar-tematik rejalar qanday tuziladi?
3. Tabiatshunoslikka oid o'yinlar qanday rejalashtiriladi?
4. Turli guruhlarda mashg'ulotlar qanday o'tkaziladi va ularga qanday rahbarlik qilinadi?

14-MAVZU: MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI JONLI VA JONSIZ TABIAT BILAN TANISHTIRISH USULLARI

Reja:

1. Maktabgacha yoshdagi bolalarni jonli tabiat bilan tanishtirish usullari

2. Maktabgacha yoshdagi bolalarni jonsiz tabiat bilan tanishtirish usullari

3. Maktabgacha yoshdagi bolalarni jonli va jonsiz tabiatning ahamiyati

i **Tayanch soʻz va iboralar:** maktabgacha yosh, jonli tabiat, jonsiz tabiat, Maktabgacha taʼlim tashkiloti, tabiat, tarbiyachi, tabiat hodisalari.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni jonli tabiat bilan tanishtirish usullari. Bolalar oʻzlarini qiziqtirgan koʻplab tabiat hodisalarini mustaqil ravishda tushuntira olmaydilar va shuning uchun agar kattalar ularga bu borada yordam bermasalar, bolalarda tabiatga boʻlgan qiziqish rivojlanmaydi va soʻnib qoladi. Bolalar maktabgacha taʼlim tashkilotlarida tabiat bilan tanishadilar. Pedagoglar tabiatga boʻlgan qiziqishlarini uygʻotish va rivojlantirishga harakat qiladilar. Biroq, ota-onalarning yordamisiz buni qilish juda qiyin. Ota-onalar farzandlarining birinchi tarbiyachilaridir.

Maktabgacha taʼlim tashkilotiga borishdan oldin va koʻpincha maktabga kirishdan oldin, bolalar ota-onalari nazorati ostida uyda boʻlishadi. Shuning uchun ota-onalar farzand tarbiyasi haqida doimo gʻamxoʻrlik qilishlari, ayniqsa, ularning tabiatga boʻlgan qiziqishlarini rivojlantirishlari va mustahkamlashlari kerak. Ulugʻ rus tarbiyachisi K.D.Ushinskiy shunday yozgan edi: “Suv ham, ochiq maydon ham, tabiat ham, shaharning goʻzal tevarak-atrofi ham, xushboʻy jarliklar va tebranib turgan dalalar ham, pushti bahor va oltin kuz ham bizning tarbiyachilarimiz emasmi? Bolalarning tabiatga yaqinlashishi ularning har tomonlama rivojlanishiga yordam beradi. Ekskursiyalar va tabiat qoʻynida sayr qilish paytida bolalar oʻsimliklar va hayvonlarning hayoti haqida koʻp narsalarni

bilib olishlari mumkin. Tabiatdagi turli hodisalarni kuzatish, ular berilgan savollarga mustaqil ravishda javob topishni o'rganadilar. Bolalarning tabiat qo'ynida, toza havoda bo'lishi ularga shifo beradi, yosh avlodning jismoniy kamolotiga xizmat qiladi. O'z yurtingga oshiq bo'lish uchun uni bilish, uning tabiiy boyliklari bilan tanishish kerak. Ular mamlakatimizda xaritaning yagona reja bo'yicha qayta chizilishi, daryolar oqimi o'zgarishi, dengizlar birlashishi va cho'llarning jonlanishini bilib oladi. Bularning barchasi bolalarda buyuk ona Vatanimizga chuqur sadoqat, g'ayratli muhabbat tuyg'ularini tarbiyalashga xizmat qiladi. Shunday qilib, bolalarning tabiatga bo'lgan qiziqishini rivojlantirish, ularning tabiatga bo'lgan munosabati katta tarbiyaviy ahamiyatga ega.

Bolalarda tabiatga qiziqishni erta yoshdan boshlab shakllantirish kerak. Bolaning atrofdagi narsa va hodisalarni idrok etishi va tushunishi bilanoq, uning diqqatini tabiatdagi yorqin va rang-barang hamma narsaga tez-tez qaratish kerak. Tabiiy hodisalarni har kuni kuzatish tasodifiy bo'lmasligi kerak, ular oldindan o'ylangan bo'lishi kerak. Shu bilan birga, bolalarni tashkil qilishning turli shakllaridan (frontal, guruh, individual) foydalanish kerak. Piyoda kuzatuvlarni frontal tashkil etish bolalarni yorqin mavsumiy o'zgarishlar, kattalar ishi bilan tanishtirish uchun ishlatiladi. Kuzatishlar bolalarning kichik guruhlar bilan ham o'tkazilishi mumkin (gullaydigan o'simlik, paydo bo'lgan kurtaklar, hasharotlar va boshqalarni tekshirish). Sayrda individual ish ham amalga oshiriladi. Sayr paytida ko'p ish gul bog'ida va bog'da amalga oshirilishi mumkin.

Bolalar o'simliklarni sug'oradilar, ularni boqadilar, yerni bo'shatadilar. Bu ish ertalab va kechqurun rejalashtiriladi. Bog'da va gulzorda ishlash uchun bolalar maqsadga qarab tashkil etiladi. Ular butun guruh bilan ba'zi vazifalarni bajarishi mumkin (ekish, yig'ish), boshqalari (yerni tayyorlash, o'simliklarni sug'orish, yumshatish, quruq barglarni kesish, urug'larni yig'ish va hokazo) eng yaxshi bolalar kichik guruhi bilan amalga oshiriladi. Kattaroq guruhlarda bahor va yozda hududda navbatchilikni tashkil qilish mumkin. Katta va maktabga tayyorlov guruhlar bolalari tabiat taqvimidagi sayrlarda kuzatishlarini aks ettiradilar, ular jonsiz tabiatdagi, hayvonlar, o'simliklar hayotidagi yorqin mavsumiy

o'zgarishlarni chizadilar va odamlarning mehnatini aks ettiradilar. Ikkinchi yosh guruhdan boshlab, maqsadli yurishlar amalga oshiriladi (MTT hududidan tashqarida - suv omboriga, o'tloqqa, yaylovga va hokazo). Ushbu sayrlarda bolalar jonli tabiiy hodisalari bilan tanishadilar (qo'rg'on uyasi, muzning siljishi). Sayrlarda bolalar mahalliy sharoitni hisobga olgan holda dastur asosida oldindan tuzilgan rejali reja asosida tabiat bilan tanishadilar. Reja yurishlarda, tabiatning ma'lum hodisalari paydo bo'lganda amalga oshiriladi. Sog'lomlashtirish sayrlari kuniga 2 marta, kamida 4 soat, ertalab va kechqurun o'tkaziladi. Toza havoda bo'lish dam olish imkonini beradi, Mashg'ulotdan keyin stressni yengillashtiradi, quvnoq kayfiyatni yaratadi, jismoniy va ruhiy salomatlikni mustahkamlaydi. Sayrda bolalar u yoki bu shaklda tabiat bilan aloqa qilishadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni jonsiz tabiat bilan tanishtirish usullari. Bolalarni tabiat bilan tanishtirish jarayonida tarbiyachi bir qator vazifalarni hal qiladi: jonsiz tabiatning ba'zi obyektlari va hodisalari, eng keng tarqalgan yorqin gulli o'simliklar haqida birinchi g'oyalarni shakllantiradi, tashqi ko'rinish xususiyatlarini farqlashni o'rgatadi. hayvonlarning, tananing ayrim qismlari, harakat xususiyatlari, tovushlar. Tarbiyachi bolalarga birinchi oddiy mehnat ko'nikmalarini o'rgatadi: o'simliklarni sug'orish, barglarni nam latta bilan artish, baliqlarni, qushni tabiat burchagida boqish. Shu asosda u o'simliklar va hayvonlarga g'amxo'rlik bilan munosabatda bo'lishni tarbiyalaydi, bolalarda quvonchli ajablanish tuyg'usini, birinchi estetik tajribalarni uyg'otadi. Bilimlarning asosiy mazmunini bolalar tabiat burchagida va MTT hududida kuzatish jarayonida tabiat bilan muntazam uchrashuvlar orqali o'rganadilar. Tarbiyachi bolalarning kichik kichik guruhlari bilan ishlaydigan jamoaviy ish shakllarini individuallar bilan almashtiradi. Bola bilan individual muloqot unga ko'proq qiziqish uyg'otish, kuzatishni yanada muvaffaqiyatli (batafsilroq, ehtiyotkorlik bilan) o'tkazishga imkon beradi. Biroq, bu yetarli emas. G'oyalarni kengaytirish, bilimlarni aniqlashtirish va konkretlashtirish, shuningdek, kuzatish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun har oyda 2 marta mashg'ulotlar va maqsadli sayrlar o'tkaziladi. Birinchi kichik guruh bolalari bilan mashg'ulotlar

yilning birinchi yarmida ikkita kichik guruh bilan, ikkinchisida - butun guruh bilan o'tkaziladi. Ikkinchi kichik guruhda barcha bolalar bilan mashg'ulotlar o'tkaziladi.

Bolalar har kuni o'simliklar va hayvonlarni parvarish qilish bo'yicha topshiriqlarni bajaradilar, o'simliklarning o'sishi uchun namlik, yorug'lik va issiqlik zarurligi haqida birinchi tasavvurga ega bo'ladilar. Ular o'simliklarni etishtirishning asosiy ko'nikmalarini ham egallaydilar. O'simliklar va hayvonlarni kuzatish va ularga g'amxo'rlik qilish jarayonida maktabgacha yoshdagi bolalarda tabiatga ehtiyotkorlik va g'amxo'rlik qilish, uning go'zalligini tushunish tuyg'usi shakllanadi. Kuzatish bolalarni tabiat bilan tanishtirishning asosiy usuli bo'lib qolmoqda. Ular kundalik va maqsadli yurishlarda amalga oshiriladi. Ekskursiyalar o'rta guruhda o'tkaziladi. Mavsumiy o'zgarishlar eng aniq bo'lganda ularni tashkil qilish yaxshidir.

Mashg'ulotlar oyiga ikki marta o'tkaziladi. Yil davomida yangi obyektlar bilan to'ldiriladigan tabiat go'shasida ish davom etadi. Bolalar o'simliklar va hayvonlarga g'amxo'rlik qilish bo'yicha ilgari egallagan ko'nikma va odatlarini mustahkamlaydi, yangilari shakllanadi. Mehnat topshiriqlari keng qo'llaniladi, ularni amalga oshirishda barcha bolalar tizimli ravishda ishtirok etadilar. Mehnatni tashkil etish shakli xilma-xildir. Shunday qilib, saytni tozalash, o'simliklar ekish butun guruh tomonidan amalga oshiriladi; boshqa ishlar uchun bolalar kichik kichik guruhlarda tashkil etiladi yoki individual topshiriqlarni oladi.

Birgalikda ishlash bolalarda topshirilgan ish uchun mas'uliyat va jamoaviylik tuyg'usini tarbiyalaydi. Didaktik o'yinlar olingan bilimlarni mustahkamlash, aniqlashtirish va tizimlashtirishga yordam beradi. To'g'ridan-to'g'ri kuzatishlar, o'yinlar va mashg'ulotlardan tashqari, bolalar bilan ishlashda tabiat tasvirlangan rasmlarni tekshirish to'g'ri o'rin tutadi. Bular alohida o'simliklar, hayvonlar, shuningdek o'rmon, dalalar, daryolar rasmlari, fasllarning go'zal rasmlari bo'lishi mumkin. Bolalarni hikoya qilishga undaydigan, bilimlarni mustahkamlash va aniqlashtirishga yordam beradigan rasmlar tanlanadi. Ular daraxt va butalarning mevalarini yig'adilar, ulardan kolleksiyalar va gerbariyalar tuzadilar.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni jonli va jonsiz tabiatning ahamiyati. T.K.Vinogradova soʻzlariga koʻra, tabiat bolalarni tarbiyalash va rivojlantirishning samarali vositasidir. Bola koʻrgan har bir tirik mavjudot oʻziga xosdir. Bolalar oʻynashni yaxshi koʻradigan tabiiy materiallar (qum, loy, suv, qor va boshqalar) ham xilma-xildir. Maktabgacha yoshdagi bolalar yilning turli vaqtlarida tabiat bilan muloqot qilishadi. Tabiat bilan tanishishda bola uchun kattalarning shaxsiyati alohida ahamiyatga ega, u bilan bola atrofidagi dunyoni bilib oladi. Hech qaysi didaktik material bolaga rivojlanish taʼsirining xilma-xilligi va kuchida tabiat bilan taqqoslab boʻlmaydi.

Tabiatning obyektlari va hodisalari bolalar oldida vizual tarzda namoyon boʻladi. Shunday qilib, chaqaloq toʻgʻridan-toʻgʻri sezgilar yordamida tabiiy obyektlarning turli xil xususiyatlarini idrok etadi: shakli, oʻlchami, tovushlari, ranglari, fazoviy holati, harakati va boshqalar. U tabiat haqida dastlabki aniq va jonli gʻoyalarni shakllantiradi, keyinchalik ular yordam beradi. U aloqalar va munosabatlarni koʻradi va tushunadi, tabiiy hodisalar yangi tushunchalarni oʻrganishadi. Bolalar kuzatish jarayonida tabiat hodisalari oʻrtasidagi koʻplab aloqalar va munosabatlarni oʻrganadilar. Bu bola vatarbiyachilarda mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga imkon beradi. Turli xil tabiiy obyektlar arbiyachilarga qiziqarli va tashkil qilish imkonini beradi. Tabiatda kuzatish, oʻynash va ishlash jarayonida bolalar obyektlar va tabiat hodisalarining xossalari va sifatlari bilan tanishadilar, ularning oʻzgarishi va rivojlanishini sezishni oʻrganadilar, qiziquvchanlikni rivojlantiradilar.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga olgan bilim va koʻnikmalarini amalda qoʻllash tavsiya etiladi. Bolalar qumni namlaydi, qor ustiga suv quyib, bardoshli binolar yaratadi, suvni ushlab turish uchun soy va kanallar tubini loy bilan qoplaydi. Ushbu faoliyat jarayonida bilimlarni yanada takomillashtirish va aqliy qobiliyatlarni rivojlantirish amalga oshiriladi. Bolalarni tabiat bilan muntazam tanishtirish birinchi va ikkinchi kichik guruhlardan boshlanadi. Bu yoshda bolalarning tabiatning alohida obyektlari: tabiiy material (qum, suv, qor, muz) va uning xususiyatlari, oʻsimliklarning tuzilishi (poyasi, bargi, gul) va ularning namlik ehtiyojlari,

hayvonlarning tashqi ko'rinishi (baliqlar, qushlar, sutemizuvchilar) va ularning harakat qilish usullari, ba'zi hayvonlarning bolalari bilan tanishadilar: mushukcha, kuchukcha, quyonlar, tovuqlar. Ular haqida birinchi bilim beriladi belgilar fasllar. maktabgacha yoshdagi bolalar tabiat hodisalari orasidagi ba'zi bog'lanishlarni tushunishi kerak: shamol esadi - daraxtlar chayqaladi, quyosh porlaydi - issiqroq bo'ladi. Tarbiyachibolalarni obyektlar va tabiat hodisalarini kuzatishni o'rgatadi. Shu bilan birga, bolalarga kuzatish vazifasi va bajarilishi kerak bo'lgan reja taklif etiladi.

Kuzatish jarayonida tarbiyachi bolalarni harakatlarni o'rganishga o'rgatadi. Bolalarni kuzatish natijalari haqida gapirishga o'rgatish juda muhimdir. Pedagogning vazifasi bolalarda tabiatga emotsional ijobiy, g'amxo'r munosabatni (gul, qush, quyoshni ko'rib quvonish qobiliyati) shakllantirishdir. O'rta guruhda bolalarning jonsiz narsalarning xususiyatlari va fazilatleri haqidagi g'oyalari kengaytiriladi va konkretlashtiriladi (masalan, suv - shaffof suyuqlik bu oqadi; ba'zi narsalar suvda suzadi, boshqalari esa cho'kib ketadi; qor va suv havo haroratiga qarab o'z xususiyatlarini o'zgartiradi). Bolalar o'simliklar issiqlik va namlikka muhtojligi, hayvonlar esa turli xil oziq-ovqat, suv, issiq uy-joysiz yashay olmasligi haqida g'oyalarni shakllantiradi. Bolalar umumlashtirilgan tushunchalarni o'rganadilar, masalan: daraxtlar, butalar, o'tlar, bog'o'simliklari, gulzorlar, sabzavotlar, mevalar, uy va yovvoyi hayvonlar. O'rta guruh tarbiyalanuvchilari tabiat obyektlarini kuzatishni o'rganishni davom ettiradilar. Bu faoliyat oldingi guruhlarga nisbatan ancha murakkablashadi.

② Mavzu yuzasidan savollar:

1. Tabiat bilan tanishtirish ishlarini rejalashtirishda oila bilan hamkorlikni o'rnatishning ahamiyat nimada?
2. Maktabgacha yoshdagi bolalarni jonli va jonsiz tabiat bilan tanishtirish usullarini aytib bering?
3. Maktabgacha yoshdagi bolalarning ta'lim olishida jonli va jonsiz tabiatning ahamiyati qanday?

15-MAVZU: TABIATSHUNOSLIKKA OID ISHLARNI HISOBGA OLISH. TARBİYACHINING TABIATGA OID ISHLARINI HISOBOTINING AHAMIYATI

Reja:

1. Tabiatshunoslikka oid ishlarni hisobga olish
2. Maktabgacha yoshdagi bolalarni tabiat bilan tanishtirish usullari
3. Bolalarni hayvonot dunyosi bilan tanishtirish ishini yo'lg'a qo'yish

① **Tayanch soʻz va iboralar:** tabiatshunoslik, tarbiyachi, tabiat, dunyoqarashni shakllantirish, jism, moddalar, kuzatish, mantiqiy tafakkur, vatanparvarlik, jismoniy tarbiya, mehnat tarbiyasi.

Tabiatshunoslikka oid ishlarni hisobga olish. Tabiatshunoslikni oʻquv predmetini oʻrganish jarayonida tarbiyachilarda ilmiy dunyoqarashni shakllantirish, tabiat jism va moddalarining kuzatish, ularni tahlil qilish asnosida bolalarning mantiqiy tafakkurini rivojlantirish; bolalarni estetik didlarini oshirish; oddiy va ekologik tarbiya berish; vatanparvarlik tabiatga muhabbat ruhida tarbiyalash; jismoniy va mehnat tarbiyasini amalga oshirish; bolalarning amaliy faoliyatga takrorlash kabi tushunchalar mazmuni yoritiladi.

Insoniyat yaralibdiki, ularning hayoti hamma vaqt tabiat bilan bogʻlangan. Taʼlim jarayonida shaxsni tarbiyalash maorif oldidagi markaziy oʻrnida turuvchi vazifalardan biridir.

Taʼlimning insonparvarlashuvi- inson qobiliyatlarining ochilishi va uning taʼlimga nisbatan boyigan turli-tuman ehtiyojlarining qondirilishi, inson, jamiyat va atrof-muhit oʻzaro munosabatlarining uygʻunlashuvi. Taʼlimning ijtimoiylashuvi- taʼlim oluvchilar estetik boy dunyoqarashni hosil qilish, ularda yuksak maʼnaviyat, madaniyat va ijodiy fikrlash shakllantirish lozimligi qayd etilgan. Mazkur vazifalarni hal etilishida tabiatshunoslik taʼlimining ham oʻziga xos ulushi bor.

Kichik yoshdagi bolalar tabiat toʻgʻrisida, oʻzi yashab turgan joyi, tabiat boyliklari haqida yaxshi tasavvurga ega boʻlishi kerak. Tabiatni oʻzgartirish kishilarning mehnat faoliyati bilan bogʻliq

ekanligini ilk yoshlardan boshlab, ular ongiga singdirishni talab etadi.

Ta'limning tarbiyalovchi xarakteri uning mazmuni bilan belgilanadi. Shu bois tabiatshunoslik tarbiyachigatarbiyalanuvchilar tafakkurini rivojlantirish uchun ijodiy bilim faoliyatini rivojlantirish uchun boy material beradi. Mashg'ulotlar barcha mavzular majmuasi va tarbiya masalalarini o'z ichiga oladi. Bolalarni odam mehnati - uning jismoniy, ma'naviy sog'ligini manba ekanligiga ishontirib, tarbiyachi mehnatga muhabbatni, mehnat ahlini hurmat qilish ruhida tarbiyalaydi.

Tabiatshunoslikni o'qitish jonli va jonsiz tabiatning turli xil obyektlari orasidagi, ular bilan odam mehnati o'rtasidagi o'zaro aloqalarni ochib berish, tabiatga muhabbat, uning boyliklarini avaylash va ko'paytirishga hissa qo'shish ruhida bolalar tarbiyasi amalga oshiriladi.

Zamonaviy pedagogika ta'lim-tarbiyaga tarbiyalovchi ta'lim deb atalmish yagona jarayonning ikki tomoni deb qaraydi. Ta'limning tarbiyalovchilik xarakteri uning mazmuni bilan belgilanadi. Shuning uchun ham tabiatshunoslikni o'qitish tarbiyachiga tarbiyalanuvchilar tafakkurini, ularning ijodiy va bilish faolligini rivojlantirish uchun boy material beradi. Tabiatshunoslik bo'yicha barcha mavzular majmuasi tarbiya masalarini aks ettiradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni tabiat bilan tanishtirish usullari. Vizual usullar psixologlar tomonidan tasdiqlanganidek, hayotning birinchi yetti yilidagi bolalar vizual - samarali va vizual - majoziy fikrlash bilan ajralib turadi. Shuning uchun biz o'quv jarayonini shunday quramizki, bolalar asosiy ma'lumotlarni og'zaki emas, balki vizual usul bilan o'rganadilar. Tashqi dunyo bilan tanishishning asosiy usullaridan biri kuzatuv. Sayr davomida kuzatishlar atrofimizdagi olam haqidagi tasavvurlarni boyitadi, tabiatga mehr-oqibatli munosabatni shakllantirishga yordam beradi, bolalarda qiziqishni uyg'otadi, mustaqil xulosalar chiqarishga o'rgatadi. rasmlarga qarab, rasmlar tabiat hodisalarini batafsil o'rganishga, ularga uzoq vaqt davomida diqqatni qaratishga imkon beradi, bu ko'pincha tabiatning dinamikligi va o'zgaruvchanligi tufayli bevosita kuzatish bilan amalga oshirilmaydi. o'quv ekrani-MTT da bolalarni tabiat bilan tanishtirishda filmlar, televizion

filmlar qo'llaniladi. Ularning yordami bilan tarbiyachi bolalarda tabiat hodisalarining dinamikasi - o'simliklar va hayvonlarning o'sishi va rivojlanishi, kattalar mehnati, tabiatda uzoq vaqt davomida sodir bo'ladigan hodisalarni ko'rsatish haqida g'oyalarni shakllantiradi.

Amaliy usullar. Didaktik o'yinlar- didaktik o'yinlarda bolalar obyektlar va tabiat hodisalari, o'simliklar va hayvonlar haqidagi mavjud tasavvurlarini aniqlaydilar, mustahkamlaydilar, kengaytiradilar.

Obyektli o'yinlar- barglar, urug'lar, gullar, meva va sabzavotlar bilan o'yinlar: "Ajoyib sumka", "Ust va ildizlar", "Bu shoxda kimning bolalari?" Kichik va o'rta guruhlarda keng qo'llaniladi. Stolda chop etilgan o'yinlar: "Zoologik lotto", "Botanika lotto", "To'rt fasl", "Rezavorlar va mevalar", "O'simliklar" - bolalarning o'simliklar, hayvonlar, jonsiz hodisalar haqidagi bilimlarini tizimlashtirish imkoniyatini beradi. Bilimlarni mustahkamlash maqsadida "Kim uchadi, yuguradi, sakraydi", "Kerak - kerak emas" so'z o'yinlari o'tkaziladi. tabiatdagi mehnat- individual va jamoaviy topshiriqlar shaklida tashkil etilgan. Individual ko'rsatmalar bolalarning harakatlarini diqqat bilan boshqarishga imkon beradi, jamoaviy ish guruhdagi barcha bolalar uchun bir vaqtning o'zida mehnat ko'nikmalari va qobiliyatlarini shakllantirishga imkon beradi. Elementar tajribalar maxsus sharoitlarda olib boriladigan kuzatishdir. Bu obyekt yoki hodisaga faol ta'sir qilishni, ularni maqsadga muvofiq ravishda o'zgartirishni o'z ichiga oladi. Tajriba kognitiv muammoni hal qilish usuli sifatida ishlatiladi. Tarbiyachining hikoyasi-siz bolalarga turli maqsadlarda aytishingiz mumkin: allaqachon tanish bo'lgan hodisalar, hayvonlar, o'simliklar haqidagi bilimlarni kengaytirish, yangi hodisalar va faktlar bilan tanishish. Hikoya illyustrativ material - fotosuratlar, rasmlar, film lentalar bilan birga bo'lishi kerak. Katta maktabgacha yoshdagi bolalar uchun hikoyaning davomiyligi 10-15 daqiqadan oshmasligi kerak. Suhbat- ikki xil: yakuniy va dastlabki. Dastlabki - kuzatish, ekskursiya oldidan foydalaniladi. Maqsad - bo'lajak kuzatuv va bilim o'rtasidagi bog'liqlikni o'rnatish uchun bolalar tajribasini aniqlashtirish. Final suhbat olingan faktlarni tizimlashtirish va

umumlashtirish, ularni konkretlashtirish, mustahkamlash va aniqlashtirishga qaratilgan.

Suhbat bolalar bilan olib borilgan ishlarning natijasidir. Shuning uchun tarbiyachi oldiga kuzatish, mehnat, o'yin, o'qish, hikoyalar orqali bolalarda g'oyalarni to'plash vazifasi qo'yiladi. Badiiy adabiyot o'qish- bolalar tabiat tarixi kitobi tarbiyachi tomonidan, birinchi navbatda, ta'lim maqsadlarida foydalaniladi. Kitob kognitiv qiziqish, kuzatish va qiziquvchanlikni tarbiyalash uchun boy materiallarni taqdim etadi. Vodovozov maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalashda tabiatdan foydalanish bo'yicha Rus pedagogikasida birinchi marta E. N.Vodovozova yurish va ekskursiya paytida kuzatishda bolaga tanishtirilishi kerak bo'lgan tabiat hodisalari va obyektlari doirasini aniqladi. U maktabgacha yoshdagi bolalarni tabiat bilan tanishtirish dasturini ishlab chiqdi va materialni yoshga qarab ajratdi.

Bolalarni hayvonot dunyosi bilan tanishtirish ishini yo'lga qo'yish Hayvonot dunyosi bilan tanishish, bolaning fikriga ko'ra, jonli suhbat, suhbat yoki bola ko'rgan narsalar haqida qisqacha hikoya bilan birga vizual tarzda amalga oshirilishi kerak. Barcha kuzatishlar tushuntirilishi kerak, ularning maqsadi bolaga ko'rinadigan narsalarni tushunishga yordam berish, uning g'oyalarini aniqlashtirish, nutqni rivojlantirish, so'z boyligini boyitish, shuningdek, bolalarni erta yoshdan hayvonlarga e'tiborli bo'lishga o'rgatishdir. E.N.Vodovozova bolalarga mavzuning jonli, o'ziga xos tomonlarini ko'rsatish, bir vaqtning o'zida ular tushunolmaydigan narsalarni mahorat bilan yoritish kerakligini ogohlantirdi. U maktabgacha yoshdagi bolaga mavzuning tafsilotlarini ko'rsatish yoki bu haqda hozirgi vaqtda uning ko'z o'ngida bo'lmagan hayvonlar yoki qushlar hayotidan gapirishni tarbiyachining katta xatosi deb hisobladi. Bolaning rivojlanishi bilan uning e'tiborini yanada kengroq tabiat hodisalariga qaratish kerak: daraxtlar, o'simliklar, gullar, kapalaklar, qushlar; bog'da, dalada, o'rmonda bo'lmoq. Daraxtlarni hisobga olgan holda - bargli va ignabargli o'simliklarni ko'rsating, barglar va ignalarni solishtiring; qishda bu daraxtlarni ko'ring. E. N. Vodovozova bolaning rivojlanishi uchun uyda (qishda) ikki yoki uchta hayvonni (mushuk, it, gvineya cho'chqasi, tipratikan, toshbaqa, baliq) saqlashni foydali

deb hisobladi. Bolalar ularga g'amxo'rlik qilish va hayvonlarga nisbatan shafqatsizlikka qarshi kurashishda ishtirok etishlari kerak.

Mavzu yuzasidan savollar:

1. Tabiatshunoslikni o'qitishning asosiy tamoyillariga nimalar kiradi?
2. O'qitishda muntazamlilikni qanday tushunasiz?
3. O'quv jarayonining izchilligi nima bilan belgilanadi?
4. O'qitishda ilmiylik va tushunarlik tamoyili deganda nima tushunasiz?
5. O'qitishda ilmiylik va tushunarlik tamoyilining mazmuni izohlab bering.

II BOB. “BOLALARNI TABIAT BILAN TANISHTIRISH” FANINING AMALIY MASHG‘ULOT ISHLANMALARI

1-amaliy mashg‘ulot

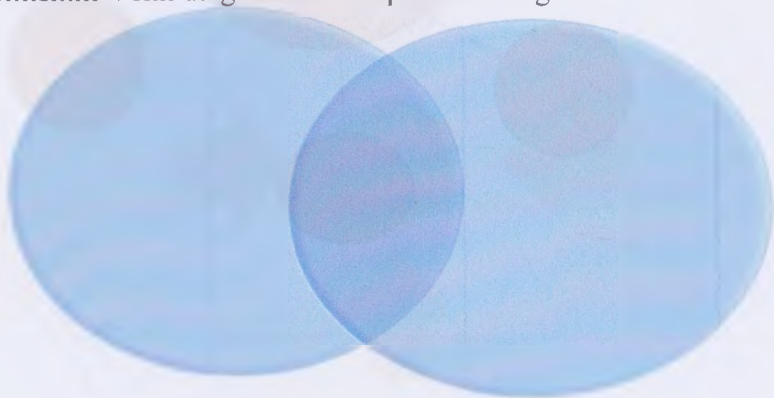
Mavzu: O‘zbekiston Respublikasining qaror va qonunlarida tabiatni muhofaza etishga doir masalalarni yoritilishi

Ta’lim metodlari: BBB metodi, Venn diagrammasi

1-topshiriq. Mavzu bo‘yicha o‘rganganlaringizni BBB metodi orqali ko‘rsating.

Bilaman	Bilib oldim	Bilishni xoxlayman

2-topshiriq. O‘zbekiston Respublikasining qarorlari va qonunlarida ko‘rsatilgan tabiatni muhofaza etishga doir masalalarni yoritilishini Venn diagrammasi orqali ifodalang.

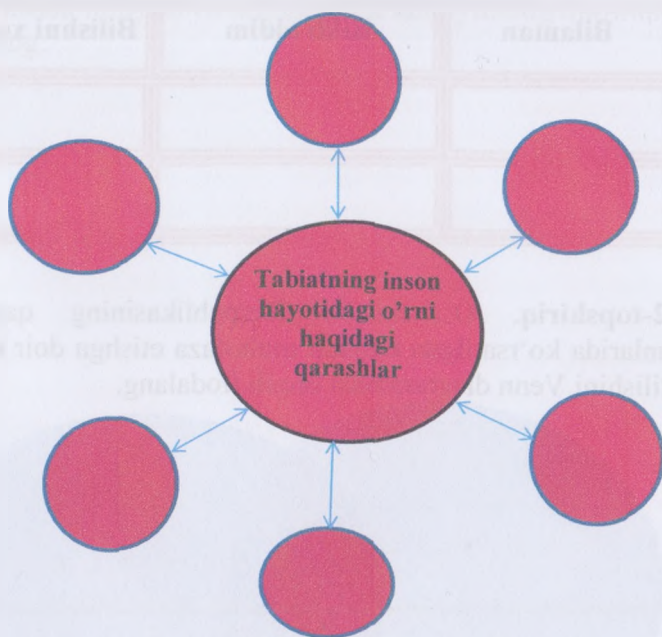

2-amaliy mashg'ulot

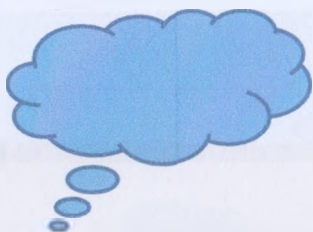
Mavzu: Sharq va G'arb olimlarining tabiat, uning inson hayotidagi o'rni haqidagi qarashlari. Qadimgi yozma yodgorliklarda tabiatni asrab-avaylashga doir masalalarning yoritilishi

Ta'lim metodlari: klaster metodi, quyosh va bulutlar metodi

1-topshiriq. Sharq va G'arb olimlarining tabiat, uning inson hayotidagi o'rni haqidagi qarashlarini klaster metodi yordamida asoslab bering.

2-topshiriq. Qadimgi yozma yodgorliklarda tabiatni asrab-avaylashga doir masalalarning yoritilishini quyosh va bulutlar metodi orqali ifodalab bering.

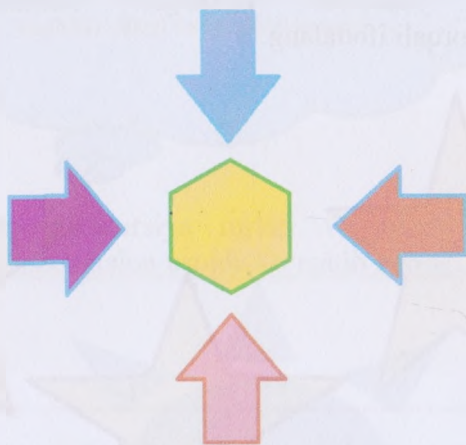

3-amaliy mashg'ulot

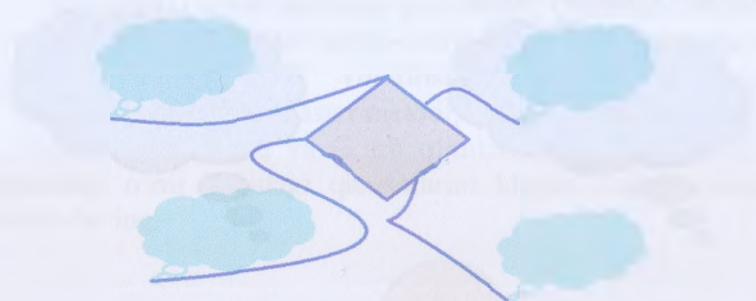
Mavzu: Tabiat –bolalarni har tomonlama kamol toptirishda asosiy omil sifatida. Ekologik ta'lim-tarbiya mazmuni va vazifalari

Ta'lim metodlari: klaster, noan'anaviy usul.

1-topshiriq. Tabiat –bolalarni har tomonlama kamol toptirishda asosiy omil ekanligini noan'anaviy usulda ifodalang

2-topshiriq. Ekologik ta'lim-tarbiya mazmuni va vazifalari klaster usuli orqali ifodalang.

4-amaliy mashg'ulot

Mavzu: Ko'rgazmali metod. Og'zaki metod. Amaliy metod. Kuzatish metodi

Ta'lim metodlari: BBB texnologiyasi, "T" sxemasi.

1.Mavzu yuzasidan egallagan bilimlaringizni BBB texnologiyasi orqali ifodalang.

2-topshiriq. Ko‘rgazmali metod. Og‘zaki metod. Amaliy metod. Kuzatish metodlarining maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ijobiy va salbiy tomonlarini “T” sxemasi orqali ko‘rsatib bering.

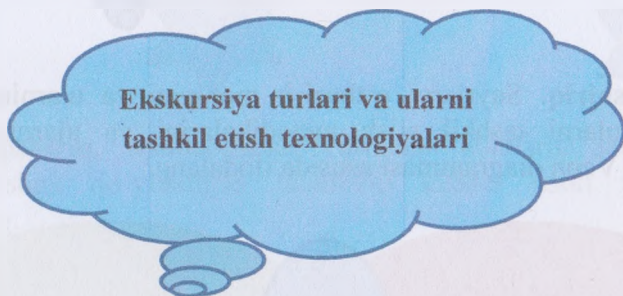
+ (ijobiy)	- (salbiy)

5-amaliy mashg‘ulot

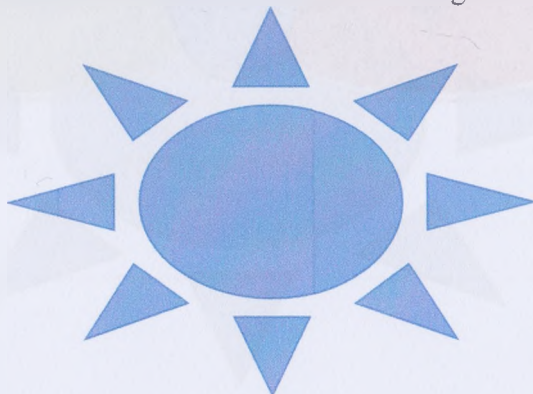
Mavzu: Ekskursiya turlari va ularni tashkil etish texnologiyasi

Ta’lim metodlari: klaster metodi, SINKVEYN metodi,

1-topshiriq. Ekskursiya turlari va ularni tashkil etish texnologiyalarini noan’anaviy usul yordamida ta’riflang.

2- topshiriq. Ekskursiya turlari va ularni tashkil etish texnologiyalarini innovatsion usulda ko‘rsatib bering.

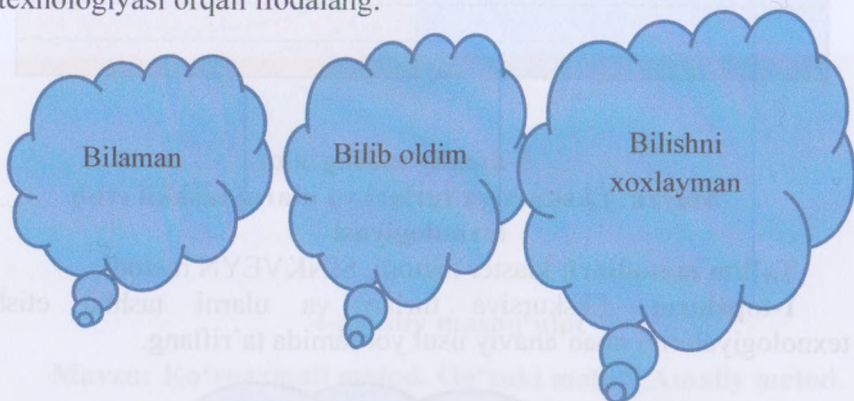

6-amaliy mashg'ulot

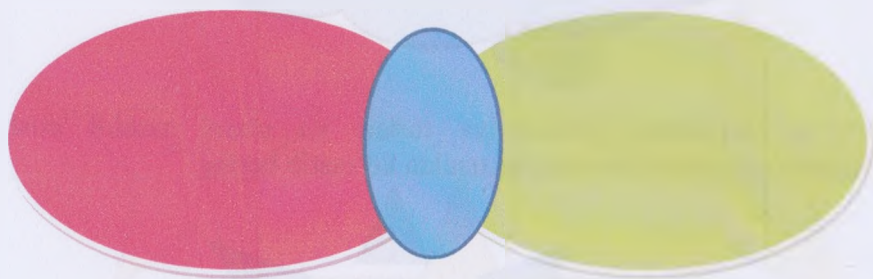
Mavzu: Sayrlarni o'tkazish mohiyati va ularning turlari sayr va ularni tashkil etish metodikasi

Ta'lim metodlari: BBB texnologiyasi, Venn diagrammasi

1-topshiriq. Mavzu yuzasidan egallagan bilimlaringizni BBB texnologiyasi orqali ifodalang.

2-topshiriq. Sayrlarni o'tkazish mohiyati va ularning turlari sayr va ularni tashkil etish metodikalarini va ularning farqli jihatlarini Venn diagrammasi asosida ifodalang.

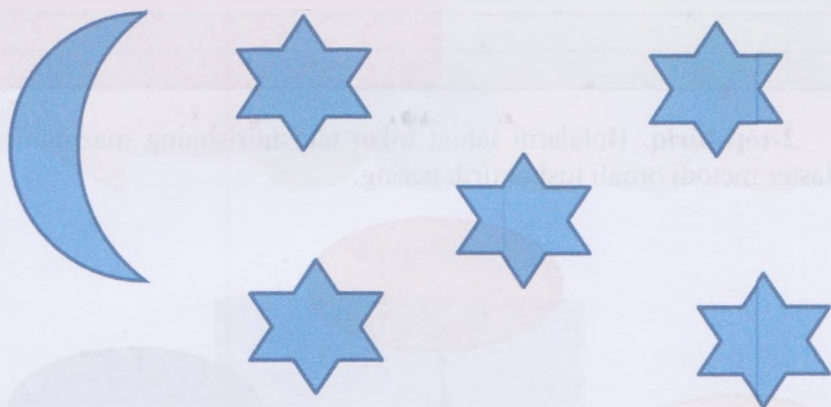

7-amaliy mashg'ulot

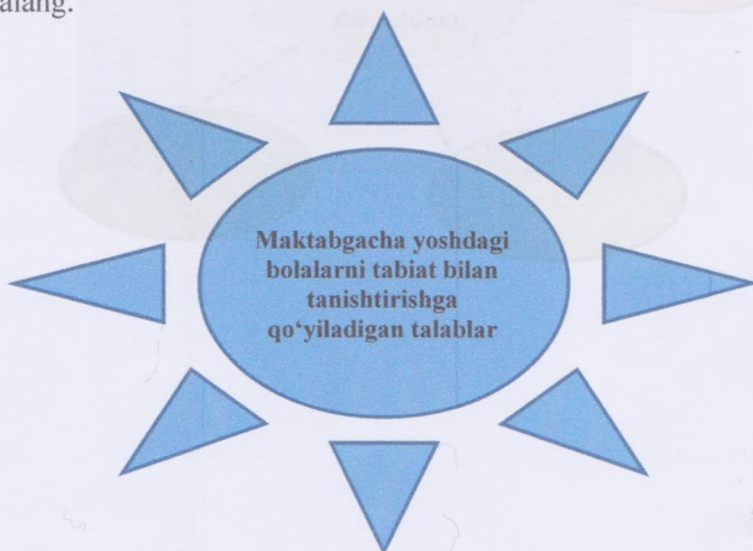
Mavzu: Maktabgacha yoshdagi bolalarni tabiat bilan tanishtirishga qo'yiladigan talablari

Ta'lim metodlari: klaster, SINKVEYN metodi.

1-topshiriq. Maktabgacha yoshdagi bolalarni tabiat bilan tanishtirishga qo'yiladigan talablarni noan'anaviy tarzda ifodalab bering.

2-topshiriq. Maktabgacha yoshdagi bolalarni tabiat bilan tanishtirishga qo'yiladigan talablarni klaster usuli yordamida ifodalang.

8-amaliy mashg'ulot

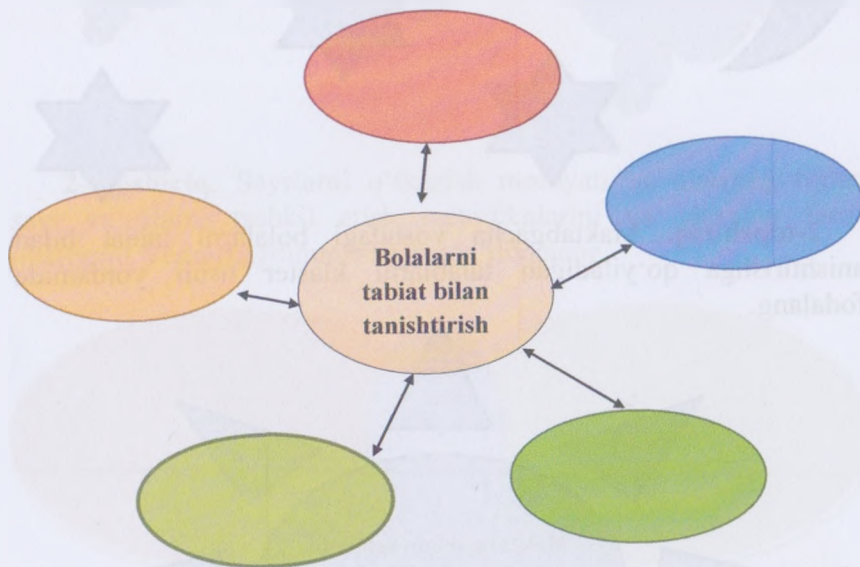
Mavzu: "Ilk qadam" Davlat o'quv dasturida turli yosh guruh bolalarini tabiat bilan tanishtirish mazmuni

Ta'lim metodlari: "T" sexemasi, klaster metodi.

1-topshiriq. Turli yosh guruh bolalarini tabiat bilan tanishtirish tartibini "T" sexemasi asosida ifodalang.

+ (ha, ijobiy)	-(yo'q, salbiy)

2-topshiriq. Bolalarni tabiat bilan tanishtirishning mazmunini klaster metodi orqali tushuntirib bering.

9-amaliy mashg'ulot

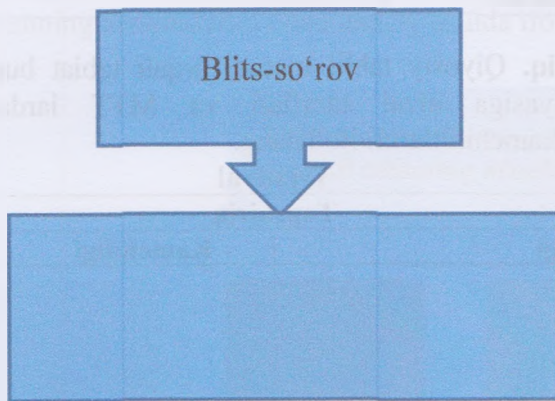
Mavzu: Tabiat bilan tanishtirishda yillik reja, istiqbolli reja, kalendar - tematik reja

Ta'lim metodlari: blits-so'rov, klaster.

1-topshiriq. Tabiat bilan tanishtirish mashg'ulotlarida yillik reja, istiqbolli reja, kalendar tematik rejalarni ishlab chiqish bosqichlarini innovatsion usulda ko'rsatib bering.

2-topshiriq.

10-amaliy mashg'ulot

Mavzu: Tabiat burchagini tashkil etish mohiyati va unga qo'yiladigan talablar

Ta'lim metodlari: "Tushunchalar tahlili" metodi, qiyosiy tahlil metodi.

1-topshiriq. Tabiat burchagini tashkil etishda unga qo'yiladigan talablarni "Tushunchalar tahlili" metodi asosida izohlang.

Tushunchalar	Mazmuni
1. Tabiat burchagi	
2. Jonli burchak	
3. qum bilan ishlash	
4. Hayvonot olami	
5. Gullar	
6. Qushlar	
7. Tajribalar	

2-topshiriq. Qiyosiy tahlil metodi orqali tabiat burchagining bolalar tarbiyasiga afzal taraflari va MTT lardagi tabiat burchagining kamchiliklarini ifodalang.

T-jadval

Topshiriq	
Afzalligi	Kamchiligi

11-amaliy mashg'ulot

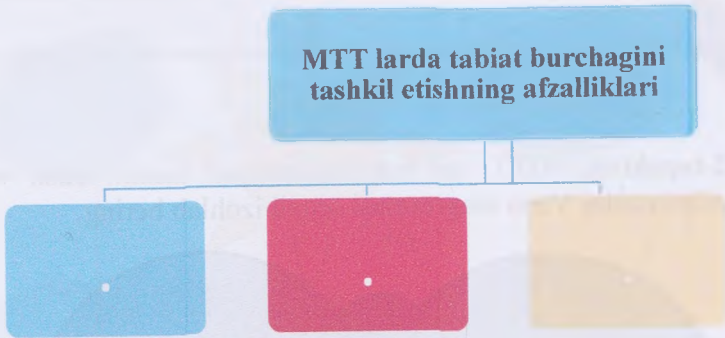
Mavzu: MTTning turli yosh guruhlarida tabiat burchagini tashkil etish texnologiyasi

Ta'lim metodlari: BBB metodi, klaster metodi

1-topshiriq. Mavzu yuzasidan egallagan bilimlaringizni BBB metodi orqali aytib bering.

Bilaman	Bilishni xohlayman	Bilib oldim

2-topshiriq. MTTlarda turli yosh guruhlarida tabiat burchagini tashkil etishning afzalliklarini noan'anaviy usulda ifodalab bering.

12-amaliy mashg'ulot

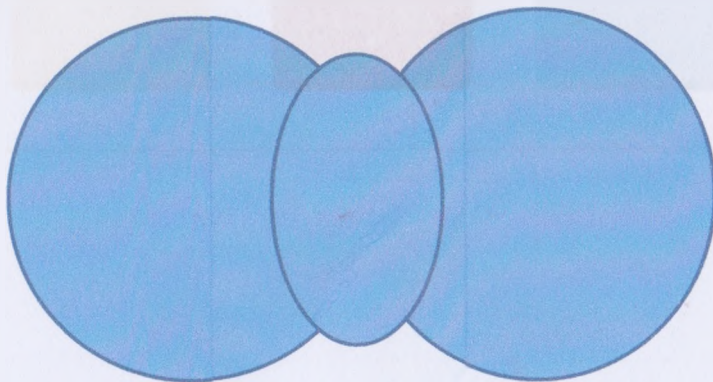
Mavzu: MTT yer maydonchalarini tashkil etish va uni rejalashtirish

Ta'lim metodlari: SINKVEYN metodi, Venn diagrammasi.

1-topshiriq. MTT yer maydonchalarini tashkil etish va uni rejalashtirish texnologiyalarini SINKVEYN metodi orqali izohlang.

1-satr	
2-satr	
3-satr	
4-satr	
5-satr	

2-topshiriq. MTT yer maydonchalarini tashkil etish va uni rejalashtirishni Venn diagrammasi orqali izohlab bering.

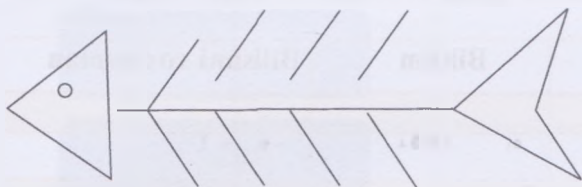

13-amaliy mashg'ulot

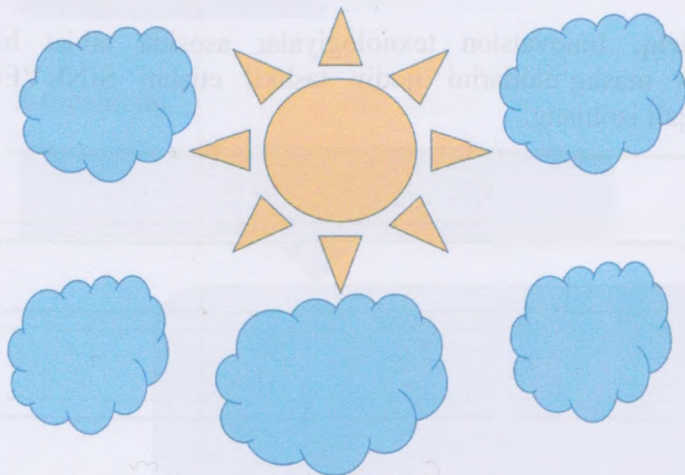
Mavzu: Bolalarda tabiatda oddiy tajribalarni o'tkazishda izlanuvchanlik qobiliyatlarini rivojlantirish

Ta'lim metodlari: Baliq skeleti, klaster metodi.

1-topshiriq. Baliq skeleti organayzeridan foydalanib mavzuni yoritib.

2-topshiriq. Bolalarda tabiatda oddiy tajribalarni o'tkazishda izlanuvchanlik qobiliyatlarini rivojlantirishni innovatsion tarzda yoritib bering.

14-amaliy mashg'ulot

Mavzu: Innovatsion texnologiyalar asosida tabiat bilan tanishtirish mashg'ulotlarini ijodiy tashkil etish.

Mashg'ulotlarni qayd etish turlari

Ta'lim metodlari: BBB metodi, SINKVEYN metodi.

1.Mavzu bo'yicha o'rganganlaringizni BBB metodi orqali tushuntirib bering.

Bilaman	Bildim	Bilishni xoxlayman

topshiriq. Innovatsion texnologiyalar asosida tabiat bilan tanishtirish mashg'ulotlarini ijodiy tashkil etishni SINKVEYN metodi orqali izohlang.

1-satr

2-satr

3-satr

4-satr

5-satr

15-amaliy mashg'ulot

Mavzu: Turli fasllarda bolalarni tabiatni kuzatishlarga umumiy tavsifnoma

Ta'lim metodlari: FSMU texnologiyasi,

1.FSMU texnologiyasidan foydalanib mavzu haqida tushunchangizni izohlang.

F(fikr)

S (sabab)

M(misol)

U(umumlashtirish)

2-topshiriq.

Blits-so'rov

III BOB. “BOLALARNI TABIAT BILAN TANISHTIRISH” FANINING SEMINAR MASHG‘ULOT ISHLANMALARI

1-seminar mashg‘uloti

Mavzu: O‘zbekiston Respublikasining qaror va qonunlarida tabiatni muhofaza etishga doir masalalarni yoritilishi

Reja:

1. O‘zbekiston Respublikasining qarorlarida tabiatni muhofaza etishga doir masalalarni yoritilishi
2. O‘zbekiston Respublikasining qonunlarida tabiatni muhofaza etishga doir masalalarni yoritilishi
3. Tabiat, inson va jamiyat haqida tushuncha
4. So‘nggi yillarda bolalarni tabiat bilan tanishtirish fanining istiqbollari

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. “Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz” T 2017 y.
2. Mirziyoyev Sh.M. “Erkin va farovon demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz” T 2016.
3. Mirziyoyev Sh.M. “Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta‘minlash-yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi” T 2016 y.
4. “Maktabgacha ta‘lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”. 2017-yil 30-sentabr, 5198-sonli farmoni. - Qonun hujjatlari ma‘lumotlari milliy bazasi.
5. O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar strategiyasi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. O‘zbekiston
6. O‘zbekiston Respublikasining “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonuni- Qonun hujjatlari ma‘lumotlari milliy bazasi, 24.09.2020-y., 03/20/637/1313-son
7. F.Qodirova, Sh. Toshpo‘latova, M.Azamova. “Maktabgacha pedagogika”.-T., “Ma‘naviyat”. 2013

2-seminar mashg'uloti

Mavzu: Sharq va G'arb olimlarining tabiat, uning inson hayotidagi o'rni haqidagi qarashlari. Qadimgi yozma yodgorliklarda tabiatni asrab-avaylashga doir masalalarning yoritilishi

Reja:

1. Sharq olimlarining tabiat, uning inson hayotidagi o'rni haqidagi qarashlari
2. G'arb olimlarining tabiat, uning inson hayotidagi o'rni haqidagi qarashlari
3. Qadimgi yozma yodgorliklarda tabiatni asrab-avaylashga doir masalalarning yoritilishi
4. Inson rivojlanishida tabiatning roli haqida qadimgi qo'lyozmalarda yoritilishi

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. DJanpeisova G.E., Rasulxo'jayeva M.A Tabiat bilan tanishtirish T.: Innovatsiya Ziyo, 2020.-320 b.
2. Sodiqova Sh.A. Maktabgacha pedagogika T: Tafakkur bo'stoni 2013.
3. N.Kayumova. Maktabgacha pedagogika. T: TDPU 2013.
4. Yusupova P.A. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ekologik tarbiya berish. T: Tarbiyachi 1995.
5. Rasulxo'jayeva M.A. Bolalarni hayvonot olami bilan tanishtirish orqali axloqiy sifatlarini shakllantirish texnologiyasi. T: "Ilm-Ziyo-Zakovat", 2020 y.

3-seminar mashg'uloti

Mavzu: Tabiat –bolalarni har tomonlama kamol toptirishda asosiy omil sifatida. Ekologik ta'lim-tarbiya mazmuni va vazifalari

Reja:

1. Tabiat –bolalarni har tomonlama kamol toptirishda asosiy omil sifatida
2. Ekologik ta'lim-tarbiya mazmuni va vazifalari
3. Bolalarni tarbiyalashda tabiatning ahamiyati
4. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tabiatshunoslik ishlarini tashkil etish

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. DJanpeisova G.E., Rasulxo'jayeva M.A Tabiat bilan tanishtirish T.: Innovatsiya Ziyos, 2020.-320 b.
2. Sodiqova Sh.A. Maktabgacha pedagogika T: Tafakkur bo'stoni 2013.
3. N.Kayumova. Maktabgacha pedagogika. T: TDPU 2013.
4. Yusupova P.A. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ekologik tarbiya berish. T: Tarbiyachi 1995.
5. Rasulxo'jayeva M.A. Bolalarni hayvonot olami bilan tanishtirish orqali axloqiy sifatlarini shakllantirish texnologiyasi. T: "Ilm-Ziyo-Zakovat", 2020 y.

4-seminar mashg'uloti

Mavzu: Ko'rgazmali metod. Og'zaki metod. Amaliy metod. Kuzatish metodi

Reja:

1. Bolalarni tabiat bilan tanishtirishda ko'rgazmali metoddan foydalanish
2. Bolalarni tabiat bilan tanishtirishda og'zaki metoddan foydalanish
3. Bolalarni tabiat bilan tanishtirishda amaliy metoddan foydalanish
4. Bolalarni tabiat bilan tanishtirishda kuzatish metodidan foydalanish

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. DJanpeisova G.E., Rasulxo'jayeva M.A Tabiat bilan tanishtirish T.: Innovatsiya Ziyos, 2020.-320 b.
2. Djaborova X.D. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ekologik ta'lim –tarbiya berishning o'ziga xosligi. T.: Tarbiyachi. 2000.
3. Hasanboyeva O., Jabborova H., Nodirova Z.. Tabiat bilan tanishtirish metodikasi. – T.: Cho'lpon Qo'llanma -, 2006.
4. Haydarov H., S.Nishonova Tabiatshunoslik asoslari va bolalarni atrof-tabiat bilan tanishtirish. T.: Tarbiyachi. 1992.
5. Haydarova, D.R. (2020.) Pragmatik analysis of the linguistic of person-referencing deixis and pronouns referring to it in the uzbek language. Journal of Critical Reviews, 7(5), 350-354

6. Jo'rayev N. va boshqalar "Ekologiya huquqi" T.: Adabiyot jamg'armasi. 2001.

5-seminar mashg'uloti

Mavzu: Ekskursiya turlari va ularni tashkil etish texnologiyasi

Reja:

1. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ekskursiyaning turlari
2. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ekskursiyalarni tashkil etish texnologiyalari
3. Tabiat bilan tanishtirish dasturining mohiyati
4. Bolalarni tabiat bilan tanishtirishda faslchilik tamoyiliga oid joylashtirish

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. DJanpeisova G.E., Rasulxo'jayeva M.A Tabiat bilan tanishtirish T.: Innovatsiya Ziyosiyoti, 2020.-320 b.
2. Sodiqova Sh.A. Maktabgacha pedagogika T: Tafakkur bo'stoni 2013.
3. N.Kayumova. Maktabgacha pedagogika. T: TDPU 2013.
4. Yusupova P.A. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ekologik tarbiya berish. T: Tarbiyachi 1995.
5. Rasulxo'jayeva M.A. Bolalarni hayvonot olami bilan tanishtirish orqali axloqiy sifatlarini shakllantirish texnologiyasi. T: "Ilm-Ziyosiyoti", 2020 y.
6. Jalolova G.Q "Maktabgacha yoshdagi bolalarni maktabga tayyorlash", metodik tavsiyalar. Toshkent, 2004-yil.
7. Kamolho'jayev Sh.M.. "Tabiatshunoslik asoslari". – T.: "Moliya" Qo'llanma-2002
8. Kayumova N. Maktabgacha pedagogika. T: TDPU 2013.
9. Markovskaya A.S. "MTT da tabiat burchigi" – T.: Tarbiyachi. Qo'llanma-1991

6-seminar mashg'uloti

Mavzu: Sayrlarni o'tkazish mohiyati va ularning turlari sayr va ularni tashkil etish metodikasi

Reja:

1. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida sayrlarni o'tkazishning mohiyati
2. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida sayr turlari
3. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida sayrni tashkil etish metodikasi
4. Bolalarning o'lkashunoslik tasavvurlarini shakllantirishda sayr va ularni tashkil etish metodikasi

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. DJanpeisova G.E., Rasulxo'jayeva M.A. Tabiat bilan tanishtirish T.: Innovatsiya Ziyo, 2020.-320 b.
2. Sodiqova Sh.A. Maktabgacha pedagogika T: Tafakkur bo'stoni 2013.
3. N.Kayumova. Maktabgacha pedagogika. T: TDPU 2013.
4. Yusupova P.A. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ekologik tarbiya berish. T: Tarbiyachi 1995.
5. Rasulxo'jayeva M.A. Bolalarni hayvonot olami bilan tanishtirish orqali axloqiy sifatlarini shakllantirish texnologiyasi. T: "Ilm-Ziyo-Zakovat", 2020 y.
6. Xolliyev I. Ikromov A . "Ekologiya" – T.: "Mehnat" Qo'llanma-2001.
7. Yusupova P.. "Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarga ekologik tarbiya berish". – T.: Tarbiyachi. Qo'llanma-1995 .
8. Yusupova P.A. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ekologik tarbiya berish. T.: Tarbiyachi. 1995.
9. Yo'ldoshev H.S.. Avazov Sh.M.. "Ekologiya va tabiatni muhofaza qilish asoslari"– T.: "Mehnat" Qo'llanma-2003

7-seminar mashg'uloti

Mavzu: Maktabgacha yoshdagi bolalarni tabiat bilan tanishtirishga qo'yiladigan talablari

Reja:

1. Maktabgacha yoshdagi bolalarni tabiat bilan tanishtirishga qo'yiladigan talablari
2. Tabiat bilan tanishtirish tamoyillari
3. Tabiatdagi ekologik bog'lanishlar haqidagi bilimlarni shakllantirish
4. Bolalarga tabiatdagi o'simlik va hayvonlarni bir biriga bog'liqligini tushuntirish

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. DJanpeisova G.E., Rasulxo'jayeva M.A. Tabiat bilan tanishtirish T.: Innovatsiya Ziyo, 2020.-320 b.
2. Sodiqova Sh.A. Maktabgacha pedagogika T: Tafakkur bo'stoni 2013.
3. N.Kayumova. Maktabgacha pedagogika. T: TDPU 2013.
4. Yusupova P.A. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ekologik tarbiya berish. T: Tarbiyachi 1995.
5. Rasulxo'jayeva M.A. Bolalarni hayvonot olami bilan tanishtirish orqali axloqiy sifatlarini shakllantirish texnologiyasi. T: "Ilm-Ziyo-Zakovat", 2020 y.
6. Sodiqova, Sh.A. Rasulxo'jayeva M.A. Bolalarni tabiat bilan tanishtirish metodikasi. T.: Fan va texnologiya 2013.y.
7. Rasulxo'jayeva M.A. Bolalarni hayvonot olami bilan tanishtirish orqali axloqiy sifatlarini shakllantirish texnologiyasi. T: "Ilm-Ziyo-Zakovat", 2020 y

8-seminar mashg'uloti

Mavzu: "Ilk qadam" Davlat o'quv dasturida turli yosh guruh bolalarini tabiat bilan tanishtirish mazmuni

Reja:

1. Davlat o'quv dasturida kichik yosh guruh bolalarini tabiat bilan tanishtirish
2. Davlat o'quv dasturida o'rta yosh guruh bolalarini tabiat bilan tanishtirish

3. Davlat o‘quv dasturida katta yosh guruh bolalarini tabiat bilan tanishtirish

4. Davlat o‘quv dasturida maktabga tayyorlov yosh guruh bolalarini tabiat bilan tanishtirish

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. DJanpeisova G.E., Rasulxo‘jayeva M.A. Tabiat bilan tanishtirish T.: Innovatsiya Ziyο, 2020.-320 b.

2. Sodiqova Sh.A. Maktabgacha pedagogika T: Tafakkur bo‘stoni 2013.

3. N.Kayumova. Maktabgacha pedagogika. T: TDPU 2013.

4. Yusupova P.A. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ekologik tarbiya berish. T: Tarbiyachi 1995.

5. Rasulxo‘jayeva M.A. Bolalarni hayvonot olami bilan tanishtirish orqali axloqiy sifatlarini shakllantirish texnologiyasi. T: “Ilm-Ziyo-Zakovat”, 2020 y.

6. Quchqorova N.M, Nuraddinova R.S. Ilk qadam davlat o‘quv dasturi namunasida o‘tkaziladigan mavzuli faoliyatlarni tashkil etish.- O‘quv qo‘llanma.Toshkent shahri, Uchtepa tumani, 22-mavze, 17-b uy. “Bookmany print”, Toshkent-2022. 75-bet

7. Quchqorova N.M. Pedagogik kasbiy kompetentligi va kreativlik. Mashg‘ulotlik. T.: “Bookmany print” nashriyoti. 2022 – y.58-b

8. Ro‘zmetov F.N., Xasanova Sh.O. “Tarbiyachi ish hujjatlarini birga yuritamiz” MTT tarbiyachilari uchun qo‘llanma. 2020-yil. 20-avgust.Urganch

9-seminar mashg‘uloti

Mavzu: Tabiat bilan tanishtirishda yillik reja, istiqbolli reja, kalendar tematik reja

Reja:

1. MTTda bolalarni tabiat bilan tanishtirishda yillik reja tuzish

2. MTTda bolalarni tabiat bilan tanishtirishda istiqbolli reja tuzish

3. MTTda bolalarni tabiat bilan tanishtirishda kalendar - tematik reja tuzish

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. DJanpeisova G.E., Rasulxo'jayeva M.A Tabiat bilan tanishtirish T.: Innovatsiya Ziyo, 2020.-320 b.
2. Sodiqova Sh.A. Maktabgacha pedagogika T: Tafakkur bo'stoni 2013.
3. N.Kayumova. Maktabgacha pedagogika. T: TDPU 2013.
4. Yusupova P.A. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ekologik tarbiya berish. T: Tarbiyachi 1995.
5. Rasulxo'jayeva M.A. Bolalarni hayvonot olami bilan tanishtirish orqali axloqiy sifatlarini shakllantirish texnologiyasi. T: "Ilm-Ziyo-Zakovat", 2020 y.

10-seminar mashg'uloti

Mavzu: Tabiat burchagini tashkil etish mohiyati va unga qo'yiladigan talablar

Reja:

1. MTTda tabiat burchagini tashkil etishning mazmun mohiyati
2. MTTda tabiat burchagini tashkil etishga qo'yiladigan talablar
3. MTTda bolalar bilan o'tkaziladigan oddiy tajribalar, ularning mazmuni
4. Bolalarda izlanuvchanlik qobiliyatlarini rivojlantirish, amaliy metodi

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. O'zbekiston
2. 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947 sonli farmon
3. Sh.A.Sodiqova, M. A. Rasulxojayeva Bolalarni tabiat bilan tanishtirish metodikasi. T.: Fan va texnologiya 2013.y.
4. "Bolangiz maktabga tayyormi?" metodik qo'llanma. T., 2001.
5. F.Qodirova, Sh. Toshpo'latova, M.Azamova. "Maktabgacha pedagogika".-T., "Ma'naviyat". 2013
6. A.To'xtayev. Ekologiya. T.: Tarbiyachi. 1998.

7. N. Jo‘rayev va boshqalar “Ekologiya huquqi” T.: Adabiyot jamg‘armasi. 2001.

11-seminar mashg‘uloti

Mavzu: MTTning turli yosh guruhlarida tabiat burchagini tashkil etish texnologiyasi

Reja:

1. MTTning kichik yosh guruhlarida tabiat burchagini tashkil etish texnologiyasi
2. MTTning o‘rta yosh guruhlarida tabiat burchagini tashkil etish texnologiyasi
3. MTTning katta yosh guruhlarida tabiat burchagini tashkil etish texnologiyasi
4. MTTning maktabga tayyorlov guruhlarida tabiat burchagini tashkil etish texnologiyasi

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar strategiyasi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. O‘zbekiston
2. Sh.A.Sodiqova, M. A. Rasulxojayeva Bolalarni tabiat bilan tanishtirish metodikasi.T.: Fan va texnologiya 2013.y.
3. 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947 sonli farmoni
4. “Bolangiz maktabga tayyormi?” metodik qo‘llanma. T.:, 2001.
5. F.Qodirova, Sh. Toshpo‘latova, M.Azamova. “Maktabgacha pedagogika”.-T., “Ma‘naviyat”. 2013
6. A.To‘xtayev. Ekologiya. T.: Tarbiyachi. 1998.
7. N. Jo‘rayev va boshqalar “Ekologiya huquqi” T.: Adabiyot jamg‘armasi. 2001.
- 7.Rasulxo‘jayeva M.A. Bolalarni hayvonot olami bilan tanishtirish orqali axloqiy sifatlarini shakllantirish texnologiyasi. T: “Ilm-Ziyo-Zakovat”, 2020 y.

12-seminar mashg'uloti

Mavzu: MTT yer maydonchalarini tashkil etish va uni rejalashtirish

Reja:

1. MTT yer maydonchalarini tashkil etish va uni rejalashtirish
2. Tabiatdagi ekologik bog'lanishlar haqidagi bilimlarni shakllantirish
3. Bolalarga tabiatdagi o'simlik va hayvonlarni bir biriga bog'liqligini tushuntirish
4. Yer va Quyosh haqida tasavvurlarni shakllantirish

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. DJanpeisova G.E., Rasulxo'jayeva M.A Tabiat bilan tanishtirish T.: Innovatsiya Ziyo, 2020.-320 b.
2. Djaborova X.D. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ekologik ta'lim –tarbiya berishning o'ziga xosligi. T.: Tarbiyachi. 2000.
3. Hasanboyeva O., Jaborova H., Nodirova Z., Tabiat bilan tanishtirish metodikasi. – T.: Cho'lpon Qo'llanma -. 2006.
4. Haydarov H., S. Nishonova Tabiatshunoslik asoslari va bolalarni atrof-tabiat bilan tanishtirish. T.: Tarbiyachi. 1992.

13-seminar mashg'uloti

Mavzu: Bolalarda tabiatda oddiy tajribalarni o'tkazishda izlanuvchanlik qobiliyatlarini rivojlantirish

Reja:

1. Tabiat materiallarini yig'ish va bolalarda ularni badiiy ijodda aks ettirish faoliyatlarini rivojlantirish
2. Bolalarda tabiatda oddiy tajribalarni o'tkazish ko'nikmalarini shakllantirish
3. Bolalarda tabiatda oddiy tajribalarni o'tkazishda izlanuvchanlik qobiliyatlarini rivojlantirish
4. Tabiatda bolalar mehnatlari va ularni tashkil etish texnologiyasi

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. DJanpeisova G.E., Rasulxo'jayeva M.A Tabiat bilan tanishtirish T.: Innovatsiya Ziyo, 2020.-320 b.
2. Djaborova X.D. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ekologik ta'lim –tarbiya berishning o'ziga xosligi. T.: Tarbiyachi. 2000.

3. Hasanboyeva O., Jabborova H., Nodirova Z.. Tabiat bilan tanishtirish metodikasi. – T.: Cho‘lpon Qo‘llanma -. 2006.

4. Haydarov H., S. Nishonova Tabiatshunoslik asoslari va bolalarni atrof-tabiat bilan tanishtirish. T.: Tarbiyachi. 1992.

5. Haydarova, D.R. (2020.) Pragmatik analysis of the linguistic of person-referencing deixis and pronouns referring to it in the uzbek language. Journal of Critical Reviews, 7(5), 350-354

6. N.Jo‘rayev va boshqalar “Ekologiya huquqi” T.: Adabiyot jamg‘armasi. 2001.

7. Markovskaya A.S. “MTT da tabiat burchagi” – T.: Tarbiyachi. Qo‘llanma-1991 .

14-seminar mashg‘uloti

Mavzu: Innovatsion texnologiyalar asosida tabiat bilan tanishtirish mashg‘ulotlarini ijodiy tashkil etish. Mashg‘ulotlarni qayd etish turlari

Reja:

1. Innovatsion texnologiyalar asosida tabiat bilan tanishtirish mashg‘ulotlarini ijodiy tashkil etish

2. Mashg‘ulotlarni qayd etish turlari

3. Tabiat bilan tanishtirishning amaliy metodi va tabiatshunoslikka oid o‘yin turlari

4. Maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida tabiat burchagini innovatsion texnologiyalar asosida tashkil etish

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Aliqulova M.M. Innovatsion pedagogika. Uslubiy qo‘llanma. –T.: “TDIU nashriyoti”, 2012. – B. 14, 54

2. Asqarova O‘.M., M.Xayitboyev, M.S.Nishonov. Mashg‘ulotlik. Pedagogika, “Talqin” nashriyoti, Toshkent-2008 yil

3. Azizxodjayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. –T.: Cho‘lpon, 2005. – B.200.

4. Tolipov O‘., Usmonboeva M. Pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot. – T.: “Fan”, 2005. –B. 206.

5. Sodiqova Sh.A., Rasulxojayeva M.A. Bolalarni tabiat bilan tanishtirish metodikasi.T.: Fan va texnologiya 2013.y.

6. Qodirova F, Toshpo‘latova Sh., Azamova M.. “Maktabgacha pedagogika”.-T., “Ma’naviyat”. 2013

15-seminar mashg'uloti
Mavzu: Turli fasllarda bolalarni tabiatni
kuzatishlarga umumiy tavsifnoma

Reja:

1. Turli fasllarda bolalarni tabiatni kuzatishga undash va ularni ijodiy qobiliyatlarini oshirish
2. Turli fasllarda bolalarni tabiatni kuzatishlarga umumiy tavsifnoma
3. Tabiat bilan tanishtirish metodikasining tarbiyaviy imkoniyatlari
4. Yer maydonchalarida hayvonlarni saqlash uchun shart-sharoitlar

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Djabborova X.D. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ekologik ta'lim –tarbiya berishning o'ziga xosligi. T.: Tarbiyachi. 2000.
2. Hasanboyeva O., Jabborova H., Nodirova Z.. Tabiat bilan tanishtirish metodikasi. – T.: Cho'lpon Qo'llanma -. 2006.
3. Haydarov H., S. Nishonova Tabiatshunoslik asoslari va bolalarni atrof-tabiat bilan tanishtirish. T.: Tarbiyachi. 1992.
4. Haydarova, D.R. (2020.) Pragmatik analysis of the linguistic of person-referencing deixis and pronouns referring to it in the uzbek language. Journal of Critical Reviews, 7(5), 350-354
5. Jo'rayev N va boshqalar "Ekologiya huquqi" T.: Adabiyot jamg'armasi. 2001.
6. Markovskaya A.S. "MTT da tabiat burchagi" – T.: Tarbiyachi. Qo'llanma-1991 .

IV BOB. MAVZULARGA DOIR TESTLAR VA GLOSSARIY

IV 1. TESTLAR

TESTLAR

1. Maktabgacha yoshdagi bolalarni tabiat bilan tanishtirish vazifalari nimalardan iborat?

- A) aqliy, axloqiy jismoniy ekologik tarbiya berish
- B) ta'limiy, tarbiyaviy, jismoniy
- C) ma'naviy-ahloqiy
- D) jismoniy, estetik

2. Ekologiya so'zining tarifi qaysi qatorda to'g'ri ko'rsatilgan?

- A) tirik organizmlarning yashash sharoiti yoki tashqi muhit bilan o'zaro munosabati tashqi muhitning o'zaro munosabati
- B) atmosferaning tozaligi
- C) organizmlarning yashash sharoiti
- D) organizmlarning tashqi muhitga ta'siri

3. "Bilginki daryoning ko'zlari yoshlansa uning boshiga ham kulfat tushgan bo'ladi" bu so'zlar qaysi allomaning fikri?

- A) Muxammad Muso-al Xorazmiy
- B) Abu Rayxon Beruniy, Abu-Nasr Forobiy, Alisher Navoiy
- C) Ya.A.Komenskiy
- D) Ibn Sino

4. Beruniy "Saydana" deb nomlangan asarida necha-xil dori darmonlarni tavsiflagan?

- A) 1116 ta
- B) 1106 ta
- C) 1016 ta
- D) 1006 ta

5. Qaysi olimning "Qadimgi avlodlardan qolgan yodgorliklar" va "Hindiston" asarlarida o'simlik va hayvonlarning tuzilishi hamda ularning tashqi muhit bilan o'zaro aloqasi haqida ham qiziqarli ma'lumotlar keltirilgan?

- A) Abu Rayhon Beruniy
- B) Muhammad al Xorazmiy

- C) Abu Ali Ibn sino
- D) Abu Nasr Farobiy

6. Qaysi buyuk mutafakkirning yirik qomusiy olim sifatida tanilgan. Uning 450 ta asari mavjud bo'lib, bizgacha 240 tasi yetib kelgan?.

- A) Abu Ali Ibn sino
- B) Muhammad al Xorazmiy
- C) Abu Rayhon Beruniy
- D) Abu Nasr Farobiy

7. Organizmlarning muhitiga moslashishi nima deyiladi?

- A) Adaptatsiya
- B) Yevribiont
- C) Stress
- D) Gomeostaz

8. Produtsentlarning roli

- A) Anorganik birikmalar hisobiga organik moddalar hosil qiladi
- B) Tayyor organik moddalarni parchalaydi
- C) O'lik moddalarni parchalaydi
- D) Anorganik elementlar zaxirasini yaratadi

9. O'simliklarning hayotiy shakllari

- A) Daraxt, buta, chala buta, o't o'simliklar
- B) Bir yillik, ikki yillik va ko'p yillik
- C) Chala buta, suv o'simliklari, yaylovlar
- D) Cho'l, tropik, tundra zonasi o'simliklari

10. O'zbekiston Respublikasi "Osimliklar dunyosini muhofaza qilish va undan foydalanish to'g'risida" qonuni qachon qabul qilingan?

- A) 1997 yil
- B) 1999 yil
- C) 2001 yil
- D) 2006 yil

11. Abiotik omillar – bu...

A) tirik organizmlarni yashash muhitini o'zgartiradigan yoki ularning

o'zlariga ta'sir etadigan inson faoliyatining ko'rinishi

B) jonsiz va jonli tabiatni o'zaro munosabatlari va ta'bsiri

C) organizmga bevosita yoki bilvosita tasir etadigan jonsiz

tabiatning omillari

D) organizmlarni bir biriga bevosita yoki bilvosita turli xil taʼsiri

12. Ekologik omillar nechta guruhga boʻlinadi.

A) 3 ta

B) 4 ta

C) 2 ta

D) 7 ta

13. Fitosenoz bu-

A) ayrim oʻsimliklarning xududlarda uchrashi tuproqning xarakterini koʻrsatadi

B) malum biotonga xos oʻzaro va atrof muxit sharoitlari bilan murakkab funksional aloqadorlikdagi oʻsimliklar turlarinig tabiiy guruxi

C) oʻsimliklarn guruxining mavsumiy rivojlanishi bilan bogʻliq holda

ifodalanadigan oʻziga xosligi tushuniladi

D) organizmlarni atrof muhit bilan munosabatini oʻrganadigan fan organizmlar ekologiyasi

14. Antropogen faktorlar bu

A) kishilarning oʻsimliklarga, oʻsimliklar qoplamiga va ular yashab turgan

muhit sharoitiga turli shakldagi tasir faktorlari kiradi.

B) tirik organizmlarni yashash muhitini oʻzgartiradigan yoki ularning

oʻzlariga tasir etadigan inson faoliyatining koʻrinishi

C) jonsiz va jonli tabiatni oʻzaro munosabatlari va tasiri

D) organizmlarni bir biriga bevosita yoki bilvosita turli xil taʼsiri

15. Tana temperaturasi muxit temperaturasi oʻzgarishi bilan oʻzgarib turuvchi organizmlar nima deyiladi?

A) Gomoterm

B) Poykloterm

S) Epifit

T) Mezofit

16. Tana temperaturasi oʻzgarimas turlar nima deyiladi?

A) Gomoterm

- B) Poykloterm
- C) Epifit
- D) Mezofit

17. Shovqin ekologik omili organizmlarga qanday ta'sir qiladi?

- A) Ijobiy tasir qiladi
- B) Tasir qilmaydi
- C) salbiy tasir qiladi
- D) na salbiy na ijobiy

18. Og'ir metallarni tuproqqa avtomobil gazlari bilan kelib tushishi tiriklikka qanday salbiy ta'sir qiladi?

- A) Tuproqni ifloslantiradi
- B) O'simliklarga tasir qiladi
- C) Hayvonlarga tasir qiladi
- D) Tuproqdagi mikroorganizmlarni o'ldirib tabiatdagi moddalarni aylanma

harakatini to'xtatadi, o'simlik va hayvonlarga tasir qiladi

19. Atmosfera qatlamlarining to'g'ri tartibini ajrating.

- A) stratosfera, mezosfera, troposfera, ekzosfera, termosfera
- B) troposfera, stratosfera, mezosfera, termosfera, ekzosfera
- C) stratosfera, troposfera, termosfera, ekzosfera
- D) ekzosfera, termosfera, stratosfera, mezosfera, troposfera,

20. Atmosfera tarkibida kislorod necha foiz bo'ladi?

- A) 21%
- B) 10%
- C) 15 %
- D) 18%

21. Tuproq qaysi ekologik omilga kiradi?

- A) biotik
- B) zoogin
- C) abiotik
- D) fitogin

22. Qumlik joylarda o'suvchi o'simliklar nima deyiladi?

- A) Psemofit
- B) Metofit
- C) Mezofit
- D) Kserofit

23. Uzun kun o'simliklari qayerda uchraydi?

- A) Ekvator
- B) Shimoliy rayonlarda
- C) O'rtacha kenglikda rayonlarda
- D) Janubiy rayonlarda

24. Tabiat bilan tanishtirish tamoyillari qaysilar?

A) ilmiylik, bolalar yoshiga moslik o'lkashunoslik, ensiklopedik, faolchilik

B) ilmiylik, faslchilik, ko'rgazmalilik

C) o'lkashunoslik, ko'rgazmalilik, entiklopedik falschilik, ensiklopedik

D) o'lkashunoslik, ensiklopedik, faslchilik

24. Ya.A.Komenskiy "Onalar maktabi" da nechta fandan ma'lumot olishni tavsiya etgan?

A) 18 ta

B) 17 ta

S) 12 ta

D) 13 ta

25. Qaysi buyuk mutafakkirning boshlang'ich ta'lim xususiy metodi- kasining asosini yaratdi?

A) I.G.Pestalossi

B) Ya.A.Komenskiy

C) K.D.Ushinskiy

D) S.A.Veretenikova

26..... — tabiat jismlari va hodisalarning tabiiy sharoitlarda maqsadga yo'nalgan va bevosita shu hodisalarni borishiga aralashmagan holda sezgilan bilan qabul qilib olishdir

A) kuzatish

B) taqqoslash

C) qiyoslash

D) solishtirish

27. Kuzatishlar davomiyligi va xarakteri bo'yicha qanday turlari bo'lishi mumkin?

A) qisqa muddatli va uzoq muddatli

B) harakatli va harakatsiz

C) uzlukli va uzluksiz

D) solishtirma va qiyosiy

28. O‘simlik va hayvonlarni o‘shishi hamda rivojlanishi, tabiatdagi mavsumiy o‘zgarishlar haqidagi bilimlarning jamg‘arilishi uchun kuzatishning ancha murakkabroq turi — ...dan foydalaniladi?

- A) uzoq muddatli
- B) harakatli va harakatsiz
- C) uzlukli va uzluksiz
- D) solishtirma va qiyosiy

29. Qanday kuzatishlar mazmuniga ko‘ra murakkab bo‘lganligi sababli, maktabgacha ta‘limda o‘rta hamda katta guruxlarda olib boriladi?

- A) Solishtirma va uzoq muddatli
- B) Harakatli va harakatsiz
- S) Uzlukli va uzluksiz
- D) solishtirma va qiyosiy

30. Kuzatishning bu turi bolalarda tabiat hodisalarini analiz qilish, ayrim ma‘lumotlarni qiyoslash, soddaroq xulosalar chiqarish ko‘nikmalarining hosil bo‘lishiga yordam beradi

- A) Solishtirma va uzoq muddatli
- B) Harakatli va harakatsiz
- S) Uzlukli va uzluksiz
- D) solishtirma va qiyosiy

31. Kimning ilmiy qarashlari, asosan, “Saydana”, “Minerologiya”, “Qadimgi avlodlardan qolgan yodgorliklar” asarlarida o‘z aksini topgan. Unda Eronning turli tropik o‘simlik va hayvonlarining tashqi muhit bilan aloqasi, ularning xulq atvori yil fasllarining o‘zgarishi bilan bog‘liqligi misollar bilan tushuntirilgan?

- A) Abu Rayhon Beruniy
- B) Muhammad al Xorazmiy
- C) Abu Ali Ibn Sino
- D) Farobiy

32. Kichik guruxda istirohat bog‘ida sayr qilib yurganda nima topshiriq beriladi?

- A) Manzarali daraxtlarning bargi va mevalarini to‘plash
- B) Yovvoyi daraxtlarning bargini to‘plash
- C) Gullarning barglarini to‘plash

D) Daraxt va gullarning meva va barglarini to'plash

33. Kichik guruxda yil fasllarining xususiyatlari qanday o'rgatiladi va ular to'g'risida tushuncha beriladi

- A) Yozning issiq, qishning sovuq ekanligi
- B) Yozning iliq, qishning sovuqroq ekanligi
- S) Yozning sovuq, qishning iliq ekanligi
- D) To'g'ri javob yo'q

34. Sabzavotlar (bodring, pomidor) va mevalar (olma, gilos, o'rik) ning nomi, ta'mi, rangi va shaklini bilishga, o'zaro farqlashga o'rgatishda qaysi guruxda olib boriladi?

- A) kichik gurux (3-4yosh)
- B) katta gurux (5-6yosh)
- C) tayyorlov gurux (6-7yosh)
- D) o'rta gurux (4-5yosh)

35. Bolani uy hayvonlari (mushuk, kuchuk, qo'y va qo'zichoq)va yovvoyi hayvonlar (quyon, ayiq), parrandalar (xo'roz, tovuq, jo'jalar) bilan tanishtirish qaysi guruxda olib boriladi.

- A) kichik gurux (3-4yosh)
- B) katta gurux (5-6yosh)
- C) o'rta gurux (4-5yosh)
- D) tayyorlov gurux(6-7yosh)

36. Kichik guruxda pasharotlardan qaysilari bilan tanishtiriladi va o'rgatiladi?

- A) xonqizi va asalari
- B)chigirtka va asalari
- C) pashsha va ninachi
- D) chivin va pashsha

37. Akvariumdagi baliqlar bilan tanishtirish,ularning hayot tarzi, nimalar bilan oziqlanishi haqida qisqacha ma'lumot berish qaysi guruxda amalga oshiriladi?

- A) kichik gurux(3-4yosh)
- B)o'rta gurux(4-5yosh)
- S)katta gurux(5-6yosh)
- D)tayyorlov gurux(6-7yosh)

38. Kichik guruxda sabzavotlardan qaysilarni va mevalardan qaysilarining nomi, ta'mi, rangi vashaklini bilishga, o'zaro farqlashga o'rgatishda davom etiladi?

- A) bodring, pomidor va olma, gilos, o'rik
- B) baqlajon pomidor va shaftoli, gilos, nok
- S) qalampir pomidor va shaftoli, olxori nok
- D) qalampir baqlajon va shaftoli, gilos, o'rik

39. Kichik guruxda qaysi qushlar bilan tanishtiriladi Ularning nomini to'g'ri aytish, katta- kichikligiga e'tibor berish, tovushlaridan tanish va farqlashni o'rgatiladi?

- A) musicha, chumchuqva qaldirg'och
- B) musicha, kabutar va qaldirg'och
- S) Zog'cha, chumchuq va qaldirg'och
- D) chumchuq va qaldirg'och

40. Qaysi guruxda tog', o'rmon, dengiz, daryo kabi atamalarni solishtirish, farqini ajratish, ularda yashaydigan hayvonlar va o'simliklar haqida qisqacha ma'lumot berib boriladi?

- A) tayyorlov gurux (6-7yosh)
- B) katta gurux (5-6yosh)
- S) kichik gurux (3-4yosh)
- D) o'rta gurux (4-5yosh)

41. Yer maydonchasida qaysi oylarda jonli tabiat burchagi tashkil qilinadi?

- A) bahor va yoz oylarida
- B) yoz va kuz oylarida
- C) qish va bahor oylarida
- D) bahor va kuz oylarida

42. Katta gurux bolalarida gulzorni tashkil etishda bog'chani tabiiy sharoitini hisobga olgan xolda qanday o'simliklar tanlanadi?

- A) erta bahordan to kech kuzgacha gullaydigan o'simliklar
- B) erta bahordan to yozgacha gullaydigan o'simliklar
- C) doimiy gullaydigan o'simliklar
- D) erta bahordan to qishgacha gullaydigan o'simliklar

43. Qaysi guruxdan boshlab ilk ekologik madaniyatni tarbiyalab borish amalga oshiriladi?

- A) o'rta gurux (4-5 yosh)
- B) kichik gurux (3-4 yosh)
- C) tayorlov gurux (6-7 yosh)
- D) katta gurux (5-6 yosh)

44. O'rta gurux bolalari nechi turdagi daraxtlar, nechi xil turdagi o'simliklarning nomini ayta oladi

A) 3-4 xil turdagi daraxtlar hamda 2-3 xil turdagi o'simliklarning

- B) 3-5 xil turdagi daraxtlar hamda 3-4 xil turdagi daraxtlar
- C) 2-4 xil turdagi daraxtlar hamda 1-4 xil turdagi daraxtlar
- D) 2-3 xil turdagi daraxtlar hamda 3-4 xil turdagi daraxtlar

45. O'rta guruhda bolani sabzavotlar va mevalarning o'ziga xos belgilari bilan qanday tanishtirib boriladi?

A) sabzavotlar polizda, mevalar esa bog'da, daraxtda o'sishi haqida

- B) sabzavotlar dalada mevalar esa bog'da, yerda o'sishi haqida
- C) sabzavotlar dalada mevalar esa polizda, yerda o'sishi haqida
- D) sabzavotlar, yerda mevalar esa, polizda, o'sishi haqida

46. Tabiat bilan tanishtirishni shakllari qaysular?

- A) mashg'ulot, ekskursiya, sayr
- B) barglar, urug'larildiz, meva, sabzavot
- S) belkurak, ketmon, xaskash
- D) meva, sabzavot, barg, hayvonlar

47. Sayr va uning turlari.

- A) ertalabki, kechki sayr
- B) maqsadli va maqsadsiz sayr
- S) xiyobonga, hayvonot bog'iga
- D) gallazorga, daraxtzorga

48. Kuzatish va uning turlari.

- A) uzoq muddatli, qisqa muddatli, solishtirma
- B) epizodik, tabiiy kuzatish
- S) obyektiv, subyektiv
- D) laboratoriya, qisqa muddatli

49. Tarqatma materiallardan foydalanib kuzatish qaysi metodga kiradi?

- A) ko'rgazmali metod
- B) hikoya, mehnat
- S) amaliy metod
- D) suhbat, rasm

50. Ekologiya tushunchasini fanga birinchi bo'lib kim tomondan kiritilgan?

- A) Ernest Gekkel
- B) Aristotel
- S) Platon
- D) Al-Xorazmiy

51. Tarqatma materiallardan foydalanib kuzatish qaysi guruhdan boshlab o'tkaziladi.

- A) o'rta guruhdan boshlab
- B) kichik guruhdan boshlab
- S) tayyorlov guruhdan boshlab
- D) katta guruhdan boshlab

52. O'yin, mehnat, kundalik kuzatish qaysi metodga kiradi?

- A) amaliy metod
- B) oddiy tajribalar
- S) ko'rgazmali metod
- D) suhbatli, og'zaki nutq

53. Ekskursiya turlari

- A) tabiatshunoslik va qishloq xo'jalik
- B) hayvonot bogiga, mevazorga
- S) Dalaga, paxta maydonlariga
- D) qishloq xo'jaligi va dala maydonlariga

54. Predmetli o'yinlarga qaysilar kiradi?

- A) domino, loto, zoologiya, botanika
- B) stol bosma o'yinlari, zoologiya lotosi.
- S) chumchuq va avtomobil, tovuq jo'jalari bilan
- D) ajoyib xaltacha, uy hayvonlari solingan rasmlar

55. Ekologiya so'zining fanga nechanchi yildan kiritilgan?

- A) 1866yilda
- B) 1968yilda
- S) 1967yilda

D)1930yilda

56. Stol bosma o‘yinlari qaysilar?

A) zoologiya lotosi, botanika lotosi, yilning turli fasli, mevalar, o‘simliklar

B) Domino, predmetli rasm, turli xil ildizlar

C) tabiat materiallaridan turli narsalar yasash

D) zoologiya lotosi, hayvonlar rasmi, o‘simliklar rasmi

57. Ekskursiyada qaysi metod qo‘llaniladi?

A) kuzatish, og‘zaki

B) mashgulot, og‘zaki

S) hikoya, suhbat, amaliy.

D) sayr, ekskursiya, mehnat

58. Mudiraning tabiat bilan tanishtirishishiga rahbarlik yo‘nalishlari qaysi qatorda to‘g‘ri ko‘rsatilgan?

A) metodik, targ‘ibot ishlarini tashkil etish, ota-onalar bilan ishlash

B) targ‘ibot ishlarini tashkil etish, metod xonani tashkil etish.

S) xo‘jalik ishlariga rahbarlik, metodist ishiga raxbarlik. Metodist tarbiyachilar bilan ishlash

D) ota-onalar bilan ishlash, tarbiyachilar bilan obodonlashtirishishi

59. Yer maydonchasiga tavsiya etilgan gullar qaysilar?

A) gulbiyor, qo‘qongul, astra, romashka, piyongul, gulsapsar, lola

B) astra, atirgul, piyongul, gvozdika, gladiolus, gulbiyor, qo‘qongul, lola

S) atirgul, gulbiyor, lola, astra, gulbiyor

D) romashka, atirgul, gulbiyor, lola, astra

60. Qisqa muddatli kuzatishga qaysilar kiradi?

A) qor yog‘ishi, yomg‘ir yogishi, kamalakni kuzatish

B) qushlar va gullarni kuzatish

S) erta bahorgi gullarni va kuzgi qushlarni kuzatish qoryog‘ish, yomg‘ir yog‘ishi, erta bahorgi gullarni kuzatish.

D) yomg‘ir yog‘ishi, hashorotlarni, qushlarni kuzatish

IV 2. GLOSSARIY

№	O‘zbekcha	Русча	Inglizcha
1	Aqliy hujum- interfaol metodni yaratilishi va ijodiy muammolarni yechishga qaratilgan metod	Создание интерактивного метода мозгового штурма. метод творческого решения проблем	Creating an interactive method of brainstorming. A method of creative problem solving
2	Amaliy ishlar- bolalarni ular faoliyati jarayonida har xil mehnat operatsiyalariga o‘rgatish metodidir	Практическая работа-разнообразит детей в процессе их деятельности в методах обучения трудовым операциям	Practical work - diversifies children in the process of their activities in the methods of teaching labor operations
3	Atmosfera —bu yerni o‘rab olgan va uni aylanma harakatida qatnashuvchi gazsimon qobiqdir	Атмосфера – газовая оболочка, окружающая Землю и участвующая в ее вращении	The atmosphere is a gaseous shell that surrounds the earth and participates in its rotation
4	Bakteriyalar -eng kichik mikroskopik organizmlar	Бактерии мельчайшие микроскопические организмы	Bacteria are the smallest microscopic organisms
5	Baliqlar —suvda yashovchi umurtqali hayvonlar	Рыбы – водные позвоночные	Fish are aquatic vertebrates
6	Barg -o‘simlikning vegetativ organi	Вегетативный орган листового растения	Vegetative organ of a leaf-plant
7	Bilim -kishilarning tabiat jamiyat hodisalari haqida hosil qilgan voqelik ma’lumotlar va uning inson	Реальная информация, созданная учеными о природных и социальных явлениях и ее	Real information created by scientists about natural and social phenomena and its reflection in human thinking

	tafakkurida aks etishi.	отражение в мышлении человека	
8	Biosfera yunoncha "bios" - hayot, "sfera" - shar so'zlarida olingan bo'lib, bu atama fanga birinchi marta Avstriyalik geology olim E.Zyuss tomonidan kiritilgan. U yer shari hayot qavatini birinchi bo'lib biosfera deb atagan bo'lsada, lekin biosfera haqidagi ta'limotni rus akademigi V.I.Vernadskiy yaratgan va rivojlantirgan	Биосфера (образовано от греческих слов «биос» — жизнь, «сфера» — сфера). Этот термин впервые ввел в науку австрийский геолог Э. Цюсс. Он первый назвал жизненный слой Земли биосферой, но учение о биосфере разработал русский академик. Создан и разработан В. И. Вернадским	Biosphere (derived from the Greek words "bios" - life, "sphere" - sphere). this term was introduced to science for the first time by the Austrian geologist E. Züss. He was the first to call the life layer of the earth the biosphere, but the doctrine of the biosphere was developed by a Russian academician. Created and developed by V. I. Vernadsky
9	Estetik tarbiya- tabiatda go'zallikni bunyodga keltirish va uni muhofaza qilish, tabiatni idrok etish, tabiat va jamiyatda xulq-atvor hamda muomala madaniyati qoidalariga rioya qilishdir	Эстетическое воспитание-воспитание красоты в природе и его охране, восприятию природы, поведение в природе и в обществе, а также соблюдение правил культуры поведения	Aesthetic education is the education of beauty in nature and its protection, perception of nature, behavior in nature and in society, as well as compliance with the rules of the culture of behavior
10	Eksperiment — ko'pincha fiziologik jarayonlarni o'rganishda	Экспериментирование-чаще всего при изучении физиологических	Experimentation-most often in the study of physiological processes conducted experiments

	o'tkaziladigan tajribalar	процессов проводимые эксперименты	
11	Fluger — shamol yo'nalishini aniqlovchi asbob	Флюгер-прибор для определения направления ветра	A weather vane is a device for determining the direction of the wind
12	Globus — Yer sharining modeli, uning kichik masshtabdagi sharsimon ko'rinishi	Глобус-это модель земного шара, его сферический вид в небольшом масштабе	A globe is a model of the globe, its spherical appearance on a small scale
13	Kuzatish -tabiat jismlari va hodisalarini tabiiy sharoitlarda maqsadga yo'nalgan holda bevosita shu hodisalami borishiga aralashmasdan sezgilar bilan qabul qilib olish yoki laboratoriya sharoitida ularni qayta tiklashdir	Наблюдение-это наблюдение тел и явлений природы в естественных условиях направленность непосредственно на ход этих событий восприятие или лаборатория с ощущениями без вмешательства при условии их восстановления	Observation is the observation of bodies and natural phenomena in natural conditions, focusing directly on the course of these events, perception or a laboratory with sensations without interference, provided they are restored
14	Ko'payish - Ko'payish yoki o'z-o'zidan qayta bunyodga kelib tura olish bakteriyalardan tortib toki sut emizuvchilargacha bo'lgan jami tirik organizmlarning asosiy xossalaridan biridir	Умножить – Умножить или Самовоспроизведение — одно из основных свойств всех живых организмов, от бактерий до млекопитающих	Multiply - Multiply or self-reproduction is one of the main properties of all living organisms, from bacteria to mammals
	Ko'rgazmali	Наглядные методы-	Visual methods-

15	metodlar -har xil ko'rgazma qurollarini namoyish qilish. Ta'limda texnika vositalaridan foydalanish	демонстрация различных видов наглядных пособий. Использование приемов в образовании	demonstration of various types of visual aids. The use of techniques in education
16	Bo'g'imoyoqlilar -eng faol, morfologik jihatidan yuqori darajada takomillashgan umurtqasizlardir	Членистоногие — наиболее активные, морфологически высокоразвитые беспозвоночные	Arthropods are the most active, morphologically highly developed invertebrates
17	Vaziyat – ko'p hodisalarning sodir bo'lishining bir harakatli tabiati va o'ziga xosligi, inson idroki va faoliyati uchun ochiladigan barcha hayotiy holatlar va vaziyatlarining qo'shilishi.	Ситуация — одноактность и неповторимость возникновения множества событий, стечения всех жизненных обстоятельств и положений, открывающихся восприятию и деятельности человека.	A situation is the one-act nature and uniqueness of the occurrence of many events, the confluence of all life circumstances and situations that open up to human perception and activity.
18	Gidrosfera - suv qobig' ibo'lib yerning 70%ni tashkil qiladi.	Гидросфера – водная оболочка, составляющая 70% площади Земли.	The hydrosphere is a water shell that makes up 70% of the earth.
19	Ildiz -o'simliklarning yerosti vegetativorgani	Корни – подземные вегетативные органы растений.	Roots are underground vegetative organs of plants.
20	Keys-stadi: Keys-stadi inglizcha "sase" – aniq vaziyat, stadi – ta'lim so'zlarining	Кейс-стади: Кейс-стади – образовательный метод, основанный на изучении и	Case study: Case study is an educational method based on the study and analysis of specific situations and

	birikuvidan hosil qilingan bo‘lib, aniq vaziyatlarni o‘rganish, tahlil etish va ijtimoiy ahamiyatga ega natijalarga erishishga asoslangan ta‘lim metodidir.	анализе конкретных ситуаций и достижении социально значимых результатов.	the achievement of socially significant results.
21	Kislorod –anorganik element.	Кислород – неорганический элемент.	Oxygen is an inorganic element.
22	Kreativlik -ijodiy faoliya turi.	Творчество – это вид творческой деятельности.	Creativity is a type of creative activity.
23	Qushlar -hayvonot-dunyosining bir sinfi.	Птицы – класс животного мира.	Birds are a class of the animal world.
24	Litosfera -yerning qattiq qobig‘i.	Литосфера – это твердая кора Земли.	The lithosphere is the hard crust of the earth.
25	Madaniy o‘simliklar -inson tomonidan xonakilashtirilgan o‘simliklar.	Культурные растения – это растения, одомашненные человеком.	Cultivated plants are plants that have been domesticated by humans.
26	Uslub - biror narsani nazariy tadqiq qilish yoki amaliy amalga oshirish usuli.	Метод-Способ теоретического исследования или практического осуществления чего-н.	Method - Method of theoretical research or practical implementation of something.
27	Moddalar aylanishi - tabiatda moddalarni davra bo‘ylab aylanishi.	Круговорот веществ – это круговорот веществ в природе.	The circulation of substances is the cycle of substances in nature.
28	Moslanish -organizmlarning tashqi muhit sharoitiga ko‘nikmalarni hosil	Адаптация – это процесс формирования навыков организмов к	Adaptation is the process of formation of skills of organisms to the conditions of the external environment.

	qilish jarayoni.	условиям внешней среды.	
29	Pat-qushlarning tanasini qoplab turuvchi a'zo.	Перо – это орган, покрывающий тело птиц.	A feather is an organ that covers the body of birds.
30	Pedagogik innovatsiya (pedagogik ijod kabi) - bu o'quv jarayonining predmeti sohasida ijodiy fikrlash qonuniyatlarini amalga oshiradigan qidiruv faoliyati.	Педагогические новаторства(как и педагогическое творчество) — это поисковая деятельность, реализующая законы творческого мышления в предметной сфере учебно-воспитательного процесса.	Pedagogical innovation (like pedagogical creativity) is a search activity that implements the laws of creative thinking in the subject area of the educational process.
31	Pedagogik sezgirlik-ijodiy va yangiliklarni qilish qobilyati.	Педагогическая чувствительность – способность чувствовать творчество и новаторство.	Pedagogical sensitivity-the ability to sense creativity and innovation.
32	Poya-o'simliklarning yerosti va yerusti qismini tutashtiruvchi, oziq moddalarni ildizdan tananing barcha qismlariga yetkazib berishda ishtirok etuvchi organi	Стебель – часть растений, соединяющая подземную и надземную части и участвующая в доставке питательных веществ от корня ко всем частям тела.	The stem is the part of plants that connects the underground and surface parts and participates in the delivery of nutrients from the root to all parts of the body.
33	Simbioz-organizmlarning bir-biriga zarar	Симбиоз – это сосуществование организмов без	Symbiosis is the coexistence of organisms without

	yetkazmasdan xamkorlikda yashashi.	причинения вреда друг другу.	harming each other.
34	Sodda hayvonlar- bir xujayradan tashkil topgan organizmlar.	Простые животные – это одноклеточные организмы.	Simple animals are single-celled organisms.
35	Tabiat hodisalari- jonsiz va jonli tabiatda ro'y beradigan barcha o'zgarishlar.	Природные явления- все изменения, происходящие в неживой и живой природе.	Natural phenomena are all changes occurring in inanimate and living nature.
36	Torf- o'simliklardan ya'ni yo'sinlardan qolgan organik modda.	Торф – это органическое вещество, оставшееся от растений, то есть мхов.	Peat is an organic substance left over from plants, mosses.
37	Tuproq- yerning unumdor qismi.	Почва – плодородная часть земли.	Soil is the fertile part of the land.
38	O'g'it- o'simliklar ozuqasi.	Удобренияиподкор мкадлярастений.	Fertilizer and plant food.
39	O'rmon- daraxtlardan iborat landshaftlar.	Пейзажи, состоящие из лесов и деревьев.	Landscapes consisting of forests and trees.
40	Fotosintez- o'simliklarninig bargi va yashil qismida Quyosh nuri yordamida anorganik moddalardan organik moddalarni hosil bo'lish jarayoni.	Фотосинтез – это процесс образования органических веществ из неорганических с использованием солнечного света в листьях и зеленых частях растений.	Photosynthesis is the process of the formation of organic substances from inorganic substances using sunlight in the leaves and green parts of plants.
	Hujayra- tiriklikning	Клетка –	The cell is the

41	elementar birligi.	элементарная единица жизни.	elementary unit of life.
42	Hayvonlar– faoltirikorganizmlar.	Животные – активные живые организмы.	Animals are active living organisms.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Mirziyoyev Sh.M. “Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz” T 2017 y.
2. Mirziyoyev Sh.M. “Erkin va farovon demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz” T 2016.
3. Mirziyoyev Sh.M. “Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash-yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi” T 2016 y.
4. “Maktabgacha ta’lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”. 2017-yil 30-sentabr, 5198-sonli farmoni. - Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi.
5. O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar strategiyasi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. O‘zbekiston
6. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni- Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 24.09.2020-y., 03/20/637/1313-son
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi.- <https://uzlidep.uz/uz/news-of-uzbekistan/7998>
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 16-dekabdagi O‘RQ-595-son “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonuni.- Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi.17.12.2019-y.,03/19/595/4160-son.
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-maydagi PQ-4312-son “O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” qarori. – Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 10.05.2019-y., 07/19/4312/3106-son; 09.10.2020-y., 07/20/4857/1357-son
10. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 22-dekabdagi 802-sonli “Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning Davlat Standarti to‘g‘risida”gi qarori. - Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 23.12.2020-y., 09/20/802/1658-son.
11. O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tashkilotlari uchun davlat o‘quv dasturi /Takomillashtirilgan ikkinchi nashr/ Toshkent-2022

12. 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947 sonli farmoni

13. Aliqulova M.M. Innovatsion pedagogika. Uslubiy qo‘llanma. –T.: “TDIU nashriyoti”, 2012. – B. 14, 54

14. Asqarova O‘.M., M.Xayitboyev, M.S.Nishonov. Mashg‘ulotlik. Pedagogika, “Talqin” nashriyoti, Toshkent-2008 yil

15. Azizxodjayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. –T.: Cho‘lpon, 2005. – B.200.

16. DJanpeisova G.E., Rasulxo‘jayeva M.A Tabiat bilan tanishtirish T.: Innovatsiya Ziyo, 2020.-320 b.

17. Djabborova X.D. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ekologik ta‘lim –tarbiya berishning o‘ziga xosligi. T.: Tarbiyachi, 2000.

18. Hasanboyeva O., Jabborova H., Nodirova Z.. Tabiat bilan tanishtirish metodikasi. – T.: Cho‘lpon Qo‘llanma -. 2006.

19. Haydarov H., S.Nishonova Tabiatshunoslik asoslari va bolalarni atrof-tabiat bilan tanishtirish. T.: Tarbiyachi. 1992.

20. Haydarova, D.R. (2020.) Pragmatik analysis of the linguistic of person-referencing deixis and pronouns referring to it in the uzbek language. Journal of Critical Reviews, 7(5), 350-354

21. Jo‘rayev N. va boshqalar “Ekologiya huquqi” T.: Adabiyot jamg‘armasi. 2001.

22. Jalolova G.Q “Maktabgacha yoshdagi bolalarni maktabga tayyorlash”., metodik tavsiyalar. Toshkent, 2004-yil.

23. Kamolho‘jayev Sh.M.. “Tabiatshunoslik asoslari”. – T.: “Moliya” Qo‘llanma-2002

24. Kayumova N. Maktabgacha pedagogika. T: TDPU 2013.

25. Markovskaya A.S. “MTT da tabiat burchagi” – T.: Tarbiyachi. Qo‘llanma-1991 .

26. Qodirova F., Toshpo‘latova Sh., Azamova M.. “Maktabgacha pedagogika”.-T., “Ma‘naviyat”. 2013

27. Quqchorova N.M, Nuraddinova R.S. Ilk qadam davlat o‘quv dasturi namunasida o‘tkaziladigan mavzuli faoliyatlarni tashkil etish.- O‘quv qo‘llanma.Toshkent shahri, Uchtepa tumani, 22-mavze, 17-b uy. “Bookmany print”, Toshkent-2022. 75-bet

28. Quchqorova N.M. Pedagogik kasbiy kompetentligi va kreativlik. Mashg'ulotlik. T.: "Bookmany print" nashriyoti. 2022 – y.58-b

29. Quchqorova N.M. Tarbiyachi-pedagoglarda iqtisodiy-huquqiy kompetentlikni rivojlantirish. Mashg'ulotlik. "BOOKMANY PRINT" Toshkent-2022. 139-140-betlar

30. Qodirova F.R., Toshpo'latova Sh.Q., Qayumova N.M., N.A'zamova. Maktabgacha pedagogika Mashg'ulotlik. T.:Tafakkur nashriyoti, 2019 –B. 688;

31.Rasulxo'jayeva M.A. Bolalarni hayvonot olami bilan tanishtirish orqali axloqiy sifatlarini shakllantirish texnologiyasi. T: "Ilm-Ziyo-Zakovat", 2020 y.

32. Ro'zmetov F.N., Xasanova Sh.O. "Tarbiyachi ish hujjatlarini birga yuritamiz" MTT tarbiyachilari uchun qo'llanma. 2020-yil. 20-avgust.Urganch.

33. Sodiqova, Sh.A. Rasulxojayeva M.A. Bolalarni tabiat bilan tanishtirish metodikasi.T.: Fan va texnologiya 2013.y.

34. Sodiqova Sh.A. Maktabgacha pedagogika T: Tafakkur bo'stoni 2013.

35. To'xtayev A. Ekologiya. T.: Tarbiyachi. 1998.

36.Tolipov O'., Usmonboeva M. Pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot. – T.: "Fan", 2005. –B. 206.

37. Xolliyev I. Ikromov A . "Ekologiya" – T.: "Mehnat" Qo'llanma-2001.

38.Yusupova P.. "Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarga ekologik tarbiya berish". – T.: Tarbiyachi. Qo'llanma-1995 .

39.Yusupova P.A. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ekologik tarbiya berish. T.: Tarbiyachi. 1995.

40. Yo'ldoshev H.S.. Avazov Sh.M.. "Ekologiya va tabiatni muhofaza qilish asoslari"– T.: "Mehnat" Qo'llanma-2003 .

41.O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. – Mharfi.Davlat milliy nashriyoti, – T.:2006. –B.53.

42. G'aybullayeva M "Bir yoshdan uch yoshgacha bo'lgan bolalar tarbiyasi" –. Toshkent 2006.

43. Sharipova D. va boshqalar "Agar bolam sog'lom bo'lsin desangiz" (Ota - onalarga maktabgacha yoshdagi bolalarning gigienik tarbiyasi haqida) Metodik qo'llanma. Toshkent. 2006.

44. Shodmonova Sh. Maktabgacha ta'lim pedagogikasi. O'quv-
metodik qo'llanma. T., "Fan va texnologiya", 2008, 160 bet

Axborot manbalari

45. www.tdpu.Uz
46. www.pedagog.Uz
47. www.ziyonet.uz
48. www.edu.Uz
49. library.Ziyonet.com.
50. www.namdu.uz
51. www.buxdu.uz
52. www.mdo.uz

MUNDARIJA

KIRISH	3
I BOB. “BOLALARNI TABIAT BILAN TANISHTIRISH” FANINING NAZARIY ASOSLARI	5
I.1. Maktabgacha ta’limda bolalarni tabiat bilan tanishtirishning nazariy asoslari va tabiat haqida tushuncha	5
I.2. Inson rivojlanishida tabiatning roli haqida qadimgi qo’lyozmalarda yoritilishi. Sharq va g’arb olimlarining tabiat uning inson hayotidagi o’rni haqidagi qarashlari.....	9
I.3. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tabiatshunoslik ishlarini tashkil etish.....	15
I.4 Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tabiat bilan tanishtirishning mazmuni	26
I.5.Tabiat bilan tanishtirish dasturining mohiyati. Dasturning konsentrik tamoyili asosida tuzilishi	43
I.6. Bolalarni tabiat bilan tanishtirish metod va vositalari	59
I.7. Tabiatga nisbatan insoniy munosabatlarni shakllantirishda tabiat materiallarini yig’ish va bolalarda ularni badiiy ijodda aks ettirish faoliyatlarini rivojlantirish	67
I.8. Bolalarni tabiat bilan tanishtirishda og’zaki metoddan foydalanish va uning mohiyati	74
I.9. Maktabgacha yoshdagi bolalarni tabiat bilan tanishtirishning ish shakllari	94
II.10. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tabiat burchagini tashkil qilish	109
I.11. Yer maydonchalarini tashkil qilish va ularning turlari	120
I.12. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tabiat bilan tanishtirish ishlarini rejalashtirish	137
I.13. Mashg’ulot rejasi. Tabiatshunoslikka oid o’yinlarni rejalashtirish	142
I.14. Maktabgacha yoshdagi bolalarni jonli va jonsiz tabiat bilan tanishtirish usullari	150
I.15. Tabiatshunoslikka oid ishlarni hisobga olish.Tarbiyachining tabiatga oid ishlarini hisobotining ahamiyati.....	156

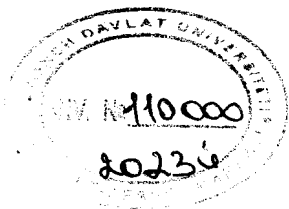
II BOB. “BOLALARNI TABIAT BILAN TANISHTIRISH” FANIDAN AMALIY MASHG‘ULOT ISHLANMALARI..... 161

II.1. O‘zbekiston Respublikasining qaror va qonunlarida tabiatni muhofaza etishga doir masalalarni yoritilishi.....	161
II.2. Sharq va G‘arb olimlarining tabiat, uning inson hayotidagi o‘rni haqidagi qarashlari. Qadimgi yozma yodgorliklarda tabiatni asrab-avaylashga doir masalalarning yoritilishi.....	162
II.3. Tabiat –bolalarni har tomonlama kamol toptirishda asosiy omil sifatida. Ekologik ta‘lim-tarbiya mazmuni va vazifalari	163
II.4. Ko‘rgazmali metod. Og‘zaki metod. Amaliy metod. Kuzatish metodi.....	164
II.5. Ekskursiya turlari va ularni tashkil etish texnologiyasi.....	165
II.6. Sayrlarni o‘tkazish mohiyati va ularning turlari sayr va ularni tashkil etish metodikasi	166
II.7. Maktabgacha yoshdagi bolalarni tabiat bilan tanishtirishga qo‘yiladigan talablari.....	167
II.8. “Ilk qadam” Davlat o‘quv dasturida turli yosh guruh bolalarini tabiat bilan tanishtirish mazmuni.....	168
II.9. Tabiat bilan tanishtirishda yillik reja, istiqbolli reja, kalendar - tematik reja.....	169
II.10. Tabiat burchagini tashkil etish mohiyati va unga qo‘yiladigan talablar.....	170
II.11. MTTning turli yosh guruhlarida tabiat burchagini tashkil etish texnologiyasi.....	171
II.12. MTT yer maydonchalarini tashkil etish va uni rejalashtirish	172
II.13. Bolalarda tabiatda oddiy tajribalarni o‘tkazishda izlanuvchanlik qobiliyatlarini rivojlantirish.....	173
II.14. Innovatsion texnologiyalar asosida tabiat bilan tanishtirish mashg‘ulotlarini ijodiy tashkil etish. Mashg‘ulotlarni qayd etish turlari.....	174
II.15. Turli fasllarda bolalarni tabiatni kuzatishlarga umumiy tavsifnoma	175

III BOB. “BOLALARNI TABIAT BILAN TANISHTIRISH” FANIDAN SEMINAR MASHG‘ULOTLARI 176

III.1. O‘zbekiston Respublikasining qaror va qonunlarida tabiatni muhofaza etishga doir masalalarni yoritilishi	176
---	-----

III.2. Sharq va G'arb olimlarining tabiat, uning inson hayotidagi o'rni haqidagi qarashlari. Qadimgi yozma yodgorliklarda tabiatni asrab-avaylashga doir masalalarning yoritilishi.....	177
III.3. Tabiat –bolalarni har tomonlama kamol toptirishda asosiy omil sifatida. Ekologik ta'lim-tarbiya mazmuni va vazifalari	177
III.4. Ko'rgazmali metod. Og'zaki metod. Amaliy metod. Kuzatish metodi.....	178
III.5. Ekskursiya turlari va ularni tashkil etish texnologiyasi	179
III.6. Sayrlarni o'tkazish mohiyati va ularning turlari sayr va ularni tashkil etish metodikasi	180
III.7. Maktabgacha yoshdagi bolalarni tabiat bilan tanishtirishga qo'yiladigan talablari.....	181
III.8. "Ilk qadam" Davlat o'quv dasturida turli yosh guruh bolalarini tabiat bilan tanishtirish mazmuni.....	181
III.9. Tabiat bilan tanishtirishda yillik reja, istiqbolli reja, kalendar - tematik reja.....	182
III.10. Tabiat burchagini tashkil etish mohiyati va unga qo'yiladigan talablar.....	183
III.11. MTTning turli yosh guruhlarida tabiat burchagini tashkil etish texnologiyasi.....	184
III.12. MTT yer maydonchalarini tashkil etish va uni rejalashtirish	185
III.13. Bolalarda tabiatda oddiy tajribalarni o'tkazishda izlanuvchanlik qobiliyatlarini rivojlantirish.....	185
III.14. Innovatsion texnologiyalar asosida tabiat bilan tanishtirish mashg'ulotlarini ijodiy tashkil etish. Mashg'ulotlarni qayd etish turlari	186
III.15. Turli fasllarda bolalarni tabiatni kuzatishlarga umumiy tavsifnoma	187
IV BOB. "BOLALARNI TABIAT BILAN TANISHTIRISH" FANIDAN TEST VA GLOSSARIY	188
IV.1 Mavzularga doir testlar.....	188
IV.2 Glossariy	199
Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.....	207

**Quchqorova Nargiza Mamajonovna
Avazmetova Intizor Rajapboyevna
Ikramova Dono Ulug'bek qizi**

BOLALARNI TABIAT BILAN TANISHTIRISH

Darslik

“Bookmany print” nashriyoti

Nashriyot tasdiqnoma raqami № 022246. 28.02.2022-y.

Bosishga ruxsat etildi: 06.10.2023.

“Times New Roman” garniturası. Qog‘oz bichimi: 60x84 ¹/₁₆

Nashriyot bosma tabog‘i 12,1. Shartli bosma taboq 12,5.

Adadi 100 nusxa. ofset bosma usulida bosildi.

Toshkent shahri, Uchtepa tumani, 22-mavze, 17-b uy.

“BOOKMANY PRINT” MCHJ bosmaxonasida chop etildi.

Toshkent shahri, Uchtepa tumani, 22-mavze, 17-b uy.

E-mail: bookmany_print@mail.ru
t.me/Bookmanyprint ☎ +998 99 180 97 10

Quchqorova Nargiza Mamajonovna 1979-yil 6-iyulda Fargʻona viloyatida tugʻilgan, millati oʻzbek. Oilali, 3 nafar farzandi bor.

N.M.Quchqorova TOP-1000 talikka kirgan Turkiyaning EGE universitetida stajirovka oʻtab, Izmir shahridagi davlat va nodavlat “Izmir-Karshiyaka Atakent Aysel Salih Baysak” nomli maktabgacha taʼlim tashkilotlarida ilmiy tadqiqotiga doir izlanishlar olib borgan.

Quchqorova Nargiza Mamajonovna 2023-yil Namangan davlat universiteti huzuridagi ilmiy darajalar beruvchi PhD.03/04.06.2020.Ped.76.02 raqamli ilmiy Kengashda 13.00.08 – Maktabgacha taʼlim va tarbiya nazariyasi va metodikasi ixtisosligi boʻyicha “Boʻlajak tarbiyachilarning iqtisodiy kompetentligini metodik takomillashtirish texnologiyalari” mavzusida pedagogika fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasini muvaffaqiyatli himoya qilgan.

Ilmiy faoliyati davomida 110 dan ortiq ilmiy va uslubiy maqolalari nashr etilgan boʻlib, ulardan 21 tasi Oʻzbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya komissiyasi tomonidan doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlarda, shundan 11 tasi respublika va 10 tasi xorijiy jurnallarda, 2 ta Scopus bazasidagi jurnallarda hamda 40 ta xorijiy va respublika ilmiy-amaliy konferensiyalarda chop etilgan. Bundan tashqari, 5 ta darslik, 2 ta oʻquv qoʻllanma, 1 ta DGU, 9 ta oʻquv-uslubiy qoʻllanma va 2 ta monografiyalari nashr etilgan.

Quchqorova Nargiza Mamajonovna faoliyati davomida taʼlim sifatini oshirish, yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash va universitet ilmiy salohiyatini oshirishda oʻzining munosib hissasini qoʻshib kelmoqda.

ISBN 978-9910-9900-5-2

9 789910 990052